

Азәрбајчан дили вә әдәбијјат тәдриси

„Азәрбајчан мәктәби“

журналына әлавә

Азэрбајчан дили вэ эдэбијјат тэдриси

ЈАНВАР—МАРТ

1985

№ 1 (121)

(МЕТОДИК МЭЧМУЭ)

Азэрбајчан ССР Маариф Назирлијинин органы
«Азэрбајчан мәктэби» журналына элава

БУ НӨМРЭДЭ

Методика вэ иш тэчрүбэси

Ә. Әфэндизадэ — Мәктәб ислаһаты бахымындан Азэрбајчан дили тәлими мәзмунунун тәкмилләшдирилмәси мәсәлөләри	3
Ә. Кәлбәлијев — Шакирдләрин әмәли јазы бачарыгларынын инкишаф етдирилмәсинә даир	10
Б. Әлизадэ — Демографик амилләрин негатив тәсирләринин арадан талдырылмасында эдэбијјат дәрсләринин имканлары	16
Ф. Шүкүров — Инша јазылара һазырлыг тэчрүбәсиндән	20
Т. Гулијев — Әруз вәзни һаггында анлајышларын верилмәси	24
Рус мәктәбләриндә Азэрбајчан дили	
Н. Мәммәдова — Рус мәктәбләриндә Азэрбајчан дили кабинетинин тәшкили тэчрүбәсиндән	28
Б. Абдуллајева — Иш тэчрүбәмдән бә'зи гејдләр	29
С. Ә. Ширвани—150	
Б. Әскәров — Бөјүк сәнәткар	31
Синифдәнхарич вэ мәктәбдәнкәнар иш	
А. Бәкирова — Эдэбијјат вэ синифдәнхарич тәдбирләрдә шакирдләрин естетик тәрбијәсинин инкишаф етдирилмәси	37
Нәзәри гејдләр	
А. Мәммәдов — Сабир Балаханы мәктәбиндә	40
Ә. Гулијев — Бир шәкилчи һаггында	44
Ә. Чәфәрли — Бә'зи лексик архаизмләр һаггында	45
Н. Әлијева — С. Әһмәдовун әсәрләриндә көнд гадынларынын тәсвири	48
Көркәмли елм хадимләримиз	
В. Нәбијев — Мәммәд Чәфәр Чәфәров	51
Гәләбә—40	
К. Новрузов — Һәмишә өн чөбһәдә	56
Вә'јләр, мүлаһизәләр	
М. Һәсәнов — Фе'лин тә'рифи һаггында	59
И. Гурбанов — Тәкмилләшдирилмиш эдэбијјат програмы вэ дәрсләкләр һаггында	61
Е. Магсудов — Азэрбајчан дили дәрсләкләри һаггында гејдләр	64
Тәңгид вэ библиографија	
С. Әлијев — Шакирдләр үчүн вәсант	66
Сизин китаб рәфиниз үчүн	
Е. Һәсәнова — «Азэрбајчан дили дәрсләринин практик истигамәтинин гүвәзәтләндирилмәси»	68
Хәбәрләр, мә'луматлар	
З. Поладова — Азэрбајчан дилчиләринин елми-методик мәчлис	70

СОДЕРЖАНИЕ

Методика и опыт работы

А. Эфендиева — Вопросы совершенствования содержания обучения азербайджанскому языку в свете школьной реформы	3
А. Келбалиева — О развитии у учащихся навыков творческого письма	10
Г. Ализаде — Возможности уроков литературы по ликвидации негативных влияний демографических факторов	16
Ф. Шукюр — Из опыта подготовки к сочинениям	20
Т. Кулиев — Понятия о ритме аруза	24

Азербайджанский язык в русских школах

Н. Мамедова — Из опыта организации кабинета азербайджанского языка в русских школах	28
Г. Абдуллаева — Некоторые заметки из опыта работы	29

С. А. Ширвани—150

Г. Аскеров — Великий творец	31
-----------------------------	----

Внеклассная и внешкольная работа

А. Бекирова — Развитие эстетического воспитания учащихся на уроках литературы и внеклассных мероприятиях	37
--	----

Теоретические заметки

А. Мамедов — Сабир в Балаханской школе	40
А. Кулиев — Об одном окончании	44
А. Джафарли — О некоторых лексических архаизмах	45
Н. Алиева — Изображение сельских женщин в произведениях С. Ахмедова	48

Выдающиеся деятели науки

Б. Набиев — Мамед Джафар Джафаров	51
-----------------------------------	----

Победа-40

К. Новрузов — Всегда на передовом фронте	56
--	----

Отзывы, суждения

М. Гасанов — О правиле глагола	59
И. Курбанов — О усовершенствованных программах и учебниках по литературе	61
Э. Максудов — Об учебниках азербайджанского языка	64

Критика и библиография

С. Алиев — Пособие для учащихся	66
---------------------------------	----

Для ваших книжных полок

Э. Гасанова — «Усиление практической направленности уроков азербайджанского языка»	68
--	----

Информации, сообщения

З. Поладова — Научно-методическое совещание азербайджанских языковедов	70
--	----

Мәктәб ислаһаты бахымындан
Азербайжан дили тә'лими мәзмунунун
тәкмилләшдирилмәси мәсәләләри

Әзиз ӘФӘНДИЗАДӘ

педагожи елмәр доктору, профессор

Азербайжан дили тә'лими методикасынын, демәк олар ки, бүтүн проблемләринин һәллиндә гаршыја ики суал чыхыр: 1) Мүәллим нәји өјрәтмәлидир, о чүмләдән шакирдләр нәји өјрәнмәлидирләр? 2) Мүәллим нечә өјрәтмәлидир, о чүмләдән шакирдләрә өјрәнмәји нечә өјрәнмәлидир?

Әввәлинчи суалла әлагәдар мәсәләләр тә'лиминин мәзмуну проблемини әһәтә едир. Өзү дә бу проблем тә'лим ишиндә бүнөврә ролуну ојнајыр вә башлыча әһәмийјәт кәсб етмәси илә фәргләнир.

Мә'лум олдугу үзрә, бүтүн тә'лим фәһләринин, о чүмләдән дә Азербайжан дили фәһнинин мәзмуну (билик, бачарыг вә вәрдишләри системи) дәвләт сәнади олан програмда вә онун әсасында тәртиб олуномуш дәрсликләрдә тапыр. Бу, о демәкдир ки, тә'лимин мәзмуну ваһид формада мүәјјәнләшдирилир вә о, рәсмиләшдирилдикдән сонра мәктәбләрин итифадәсинә верилир. Әлбәттә, бурадан елә нәтичә чыхармаг олмаз ки, дәрсликләрдә һазыр шәкилдә тәгдим олуван тә'лим материалы мүәллимин јарадычы фәәлијјәтинин гаршысына сәдд чәкир. Буну она кәрә гејд етмәји лазым билирәм ки, сон илләрдә мүәллимләр арасында бу фикир бир нөв күтләви характер алмыш вә формализмин мәһбәләриндән биринә чеврилмишдир. Дәрс-

лик әһәндә шакирдләр үчүндүр. Орада верилмиш тә'лим материалларыны шакирдләрин даһа јакшы дәрк етмәси үчүн мүәллим, једи кәлдикчә, кечдији мөзгү илә әләгәдар әләвә мә'луматлар да верә биләр вә вәрдишдир. Буну хүсусән дидактикада тә'лимин һәјәтлә, коммунизм гуручулуғу илә әләгәләндирилмәси приясини тәләб едир. Лакин бир мүнүм чәбәти унутмаг олмаз ки, әләвә мә'луматлар методик вә дидактик тәләбләр чәрчивәсиндән кәһәрә чыхмамалыдыр. Дәрсликдәки тә'лим материалларынын оптимал мәһимсәниләмәсинә кәрмәк кәстәрмәлидир. Үмумийјәтлә, бу мәсәлә, әсасән, мүәллимин иш системи илә бағлы олса да, тә'лимин мәзмуну илә дә биләваситә әләгәдардыр.

Үмумтәһсил мәктәбләриндә Азербайжан дилиндән систематик курсун тә'лими мәзмунун мүәјјәнләшдирилмәси, јениләшдирилмәси вә тәкмилләшдирилмәси мүрәккәб бир тарихи инкишаф јолу кечмишдир. Бу инкишафын тәхминән сон 15 иллик дәврү өз характеринә вә јүксәлишинә кәрә хүсуси олараг фәргләнир. Белә ки, бу дәвр ики мүнүм мәрһәлә илә әләмәтдардыр, һазырда икә мәктәб исләһаты илә әләгәдар даһа бир јени мәрһәләнин өзүлү гојулур.

Сов. ИКП МК-нын вә ССРИ Назирләр Советинин 1966-чы ил 10 но-

Адрес редакции: 370000, город Баку, ул. Низами, 58.
Телефоны: 93-13-45, 32-37-33.

жабр тарихли «Орта үмүмтәһсил мәктәбинин ишини даһа да јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» гәрарындан сонра Азәрбајчан дили үзрә тәлимни мәзмуну көклү сурәтдә јениләшдирилмиш вә 1971—72-чи тәдрис илиндән мәктәпләрдә тәтбигинә башланмышдыр. Партија вә һөкүмәтимизин һәмни гәрарына ујғун олараг республикамызын мәктәпләри үчүн гәбул олуишу јени тәдрис планына әсасән бу фәнин, әввәлләрдә олдуғу кими, дөрд синифдә дејил, беш синифдә—IV-VIII синифләрдә тәдрис олуишасы имканы һәјата кечирилмиш, програма илк дәфә олараг синтаксисдән ибтидан курс (VI синифдә), «Лексика», «Сөз јарадычылығы», «Дил һаггында үмуми мәлумат» адлы бөлмәләр дахил едилмиш, курсун үмуми системиндә орфоэпија гәјдаларынын, үслуби нормаларын өјрәнилмәси үчүн мүәјјән имкандар јарадылмышдыр. Нәтичәдә Азәрбајчан дили фәнин онун башлыча бөлмәләринин мәчмусундан ибарәт бир систематик курс кими формалашдырылмышдыр. Буна ујғун олараг, дәрсликләрин дә ады дәјишдирилмишди; «Азәрбајчан дилинин грамматикасы» јох, садәчә олараг «Азәрбајчан дили» адландырылмышдыр.

Азәрбајчан дилиндән јени програм вә дәрсликләрә тәлим иши 1980—81-чи тәдрис илиндәк давам етмишди. 1977-чи илдә Сов.ИКП МК-нын вә ССРИ Назирләр Советинин 25 декабр 1977-чи ил «Үмумтәһсил мәктәби шакирдләринин тәлимин, тәрбијәсини вә әмәјә һазырланмасыны даһа да тәкмилләшдирмәк һаггында» тарихи гәрарындан сонра үмумтәһсил мәктәпләриндә бүтүн фәнләр үзрә програм вә дәрсликләрин јенидән тәкмилләшдирилмәси вәзифәси гәршыја гојулду.

Партија вә һөкүмәтимизин һәмни гәрарына мүвафиг олараг, IV—VIII синифләр үчүн «Азәрбајчан дили» программанын тәкмилләшдирилмәси үзрә дә чидди иш апарыл-

ды. Гејд етмәк лазымдыр ки, бу проблемни даһа әсаслы һәлли үчүн ЕТПЕИ-нин бундан әввәлки илләрдә јени програмын мәктәб тәчрүбәсиндә тәтбиги илә әлагәдар апардығы тәдгигатларын нәтичәләри бүгүгә ролуну ојнады. Институтда дөрд илдән артыг давам едән һәмни тәдгигатларла әлагәдар олараг эәнкин материал топланмышды. Һәр синиф үчүн јени програм вә дәрсликләрин республикамызын мүхтәлиф мәктәпләриндә тәтбиги тәчрүбәсини өјрәнмәк үчүн ики миндән артыг анкет сорғусу апарылмыш, он ики елми-практик конференс кечирилмиш, мүәллимләрин 700-ә јахы дәрсиндә мүшаһидәләр апарылмыш, һабелә мүсаһибә, јохлајычы эксперимент вә мәктәб сәнәдләрини өјрәнилмәси методларындан кениш истифадә едилмишди. Бүтүн бу ишләрин нәтичәси олараг, институт Азәрбајчан дили програмы вә дәрсликләрини тәкмилләшдирмәк үчүн конкрет тәклифләр һазырлајыб һәлә 1976-1977-чи илләрдә маариф назирлијинә тәгдим етмишди. 1978-чи илдә програмын әсаслы сурәтдә тәкмилләшдирилмәси вәзифәси гәршыја гојуларкән һәмни тәклифләрдән кениш истифадә едилмәсинә диггәт јетирилмишди. Нәһәјәт, програм тәкмилләшдириләрәк лајиһә шәклиндә педагожи ичтиманјјәтин мүзакирәсинә тәгдим едилмишди. Бир илә јахын апарылан мүзакирәләр мүддәтиндә мәтбуатда лајиһә һаггында дәрч едилмиш мәгаләләр, мүәллимләрдән алынмыш мәктублар, кечирилмиш конференсларын материаллары вә с. тәһлил едилиб, лајиһә үзәриндә мүвафиг корректәләр апарылдыгдан сонра о, назирлијин коллекијасынын гәрары илә 1980/81-чи тәдрис илиндән мәктәпләрин истифадәсинә верилмишди. Тәкмилләшдирилмиш програмдакы дәјишикликләр башлыча олараг ашағыдакылардан ибарәтди.

1. IV—V синифләрин програм материалларынын системиндә мәгсәдәујғун дәјишиклик апарылмышдыр. Белә ки, IV синифдә морфоло-

кија үзрә исим, сифәт вә фе'лә аид верилән алајарымчыг мәлуматлар V синфин, бу синифдә сөз јарадычылығы аид өјрәнилән материаллар илә IV синфин програмына кечирилмишди. Бу дәјишикликни мәгсәдәујғунлуғу ики сәбәблә изаһ едилди. 1/ Јени програмын тәтбиги мүддәтиндә мүәллимләр өз иш тәчрүбәләриндә чох һаглы олараг һисс етмишдиләр ки, IV синифдә нитг һиссәләринә аид өјрәнилән материаллар тәдрис илинин әввәлиндә «Ибтидан синифләрдә кечилмишләрин тәкрары»на аид материаллардан өз мәзмунуна көрә бир о гәдәр дә фәргләнмир: бир нөв «тәкрары тәкрары» характерини дашыјыр. Морфолокијадан верилән биликләрин системини көзләмәк үчүн ејни материаллары V синифдә дә јенидән тәкрар етмәк еһтијачы мејдана чыхырды. Бу ујғунсузлуғу програмын тәртиндә пилләлилик принципнә әсасланмагдан ирәли кәлмишди. (бу принцип конкрет бир мөвзунун, мәсәлән, исим, сифәт вә с. мөвзуларынын бир һиссәсинин бир синифдә, галан һиссәсини илә сонракы синифдә кечилмәсини нәзәрдә тутур). Мәктәб тәчрүбәси ачыг-ашкар көстәрди ки, һәмни принцип өзүнү доғрултмур, гәршыја чидди чәтинликләр чыхарыр. Програм тәкмилләшдириләркән пилләлилик принципдән мүмкүн гәдәр имтина етмәк имканы јаранды вә бу имкандан чох мүвәффәгијәтлә истифадә едилди. Нәтичә илә көз габағындадыр. Инди «Сөзүн тәркиби вә сөз јарадычылығы» бәһсинин IV синифдә, «Морфолокија» (нитг һиссәләри) бәһсинин илә бүтөвлүкдә V—VI синифләрдә өјрәнилмәси тәмин едилмишди. Ону да дејим ки, Азәрбајчан дили програмынын структурунда апарылмыш бу дәјишиклик һәмни мүәллимләримизин үрәјиндән олмуш, һәтта бундан хәбәр тутан дикәр республикалардакы, хусусән Орта Асија республикаларындакы методист алимләрин дә диггәтин чәлб етмиш, тәгдир олуишудур.

2/ Програмын структурунда апарылмасына тәләбкарлығын гәт-гәт ар-

рылмыш дәјишикликни дикәр сәбәби илә IV синифдә Азәрбајчан дилинә ајрылан саатлары бир гәдәр азадылмасы вә тәлимни практик истигамәтинин гүвәтләндирилмәси үчүн мүвафиг имкан јарадылмасы илә дә әлагәдар олмушдур. Бу баһымдан да нәтичә көз габағындадыр; програм материалларынын өјрәнилмәсинә ајрылмыш саатлара хејли гәнаәт олуишу, бунун әввәлиндә практик ишләрә даһа чох вахт ајрылмасы тәмин едилмишдир.

3. Програмын бундан әввәл тәкмилләшдирилмиш вариантында (мөвчуд програмда) илк дәфә оларәг һәр бөјүк мөвзуја аид мәнимсәниләчәк биликләрин (шакирдләр нәләри билмәлидиләр) вә бачарылары (шакирдләр нәләри бачармалыдырлар) конкрет һәчми көстәрилмишди.

4. 70-чи илләрин програмунда олан «Үслубијјәт вә нитг мәдәнијјәти» бөлмәси нәзәри материал кими ичтисар едилмиш, нитгин үслубларына даир мәлуматлар ајры-ајры синифләрин програмунда рабитәли нитг ичкишфы үзрә апарылачәг ишләрин мәзмунуна дахил едилмишди.

5. Програмын тәкмилләшдирилмәсиндә бәзи лигвистик алајышларын дәгигләшдирилмәсинә, мүвафиг сәдәләшдирмәләр апарылмасына да диггәт јетирилмишди. Башга дәјишикликләр дә вар. Зәни едирәм ки, бунларын һамысыны бурада сәдаламаға еһтијач јохдур.

Тәкмилләшдирилмиш програмын 1980/81-чи илдән тәтбигинә башланмасына баһмајараг, мәктәпләримизин һәмни програм әсасында јенидән ишләнилмиш дәрсликләрә тәмин едилмәси иши һәлә дә башлачатырылмамышдыр. Бу, әлбәттә, чидди нөгсәндыр. Лакин бу јубанманын бәзи объектив сәбәбләрә бағлылығыны да нәзәрә алмамаг олмаз. Белә сәбәбләрдән бир дәрсликләрин әсаслы сурәтдә јениләшдирилмәси вә чапа һазырлан-

тырылмасы илэ алагэдардыр. Бунун дикэр сәбәбни исә нәшријјата тәһвилә верилмиш олјазмаларына мәктәб ислаһатындан ирәли кәлән тәләбләр бахымындан бир даһа әл кәздирилмәсинә, мувафиг корректәләр апарылмасына еһтијач дујулмасы илэ изаһ етмәк лазым кәлир.

Инди гаршыја белә бир суал чыхыр. Сон илләрдә Азәрбајчан дили тәһлим мәзмунунун тәкмилләшдирилмәси саһәсиндә көрүлмүш ишләрин, нечә дејәрләр, үстүндән гәләм чәкиб, мәктәб ислаһаты һаггындакы гәрарла алагэдар бу проблемни һәллине тамамылә јенидәнни башламаг лазымдыр? Партија вә һөкүмәтјәмизни һәмни гәрарындан бу чүр нәтичә чыхармаг, әлбәттә, дүзкүн олмаз.

Һәр шејдән әввәл, нәзәрә алмаг лазымдыр ки, мәктәб ислаһаты һаггындакы гәрарын башлыча идејатларындан бири совет халг маарифи системиндә бу вахта гәдәр әлдә едилмиш ән көркәмли наилијјәтләри горујуб сахламагдан вә инкишаф етдирмәкдән ибарәтдир. Бу идејаја ујғун олараг, ајдын мәсәләдир ки, биз мәктәбләримизи Азәрбајчан дилине анд мүкәммәл дәрсликләрлә тәһмин етмәкдә индијәдәк, хүсусән сон илләрдә әлдә етдијимиз мүвәфғәијјәтләрә лагејд јанаша билмәрик. Башлыча вәзифәмиз бундан ибарәт олмалыдыр: јени мәрһәләдә—мәктәб ислаһатына һазырлыг мәрһәләсиндә һәр бир дәрслији мәһз ислаһатын тәләбләри бахымындан диггәтлә тәһлил едиб лазым нәтичәләр чыхармалыјыг.

Ислаһат һаггындакы гәрарда дәрсликләрә верилән башлыча тәләбләр ашағыдакылардан ибарәтдир:

а) дәрсликләрдә тәһлим материалларыни шәрһи там алашыглы вә јыгчам шәкилдә ифадә олунамалыдыр; б) оларда икинчи дәрәчәли вә лүзүмсуз материаллара јер верилмәмәлидир; в) дәрсликләрин практик мәһијјәти гүввәтләндирилмәлидир; г) олар шакирдләрин идеја-сијаси, әхлаги вә естетик тәр-

бијәсиндә, әмәјә һазырланмасында мүһүм рол ојнамалыдыр.

Бу тәләбләрә ујғун кәлән дәрсликләри, нечә дејәрләр, сөкүб көкүлү сурәтдә тәзаләмәјә еһтијач јохдур; олары анчаг аз-чох тәкмилләшдирмәк кифәјәтдир. Елә дәрсликләр дә вәр ки, һәмни тәләбләрә ујғун кәлмир, олары тамамылә јенидән тәртиб етмәк лазым кәлир. Мәсәләјә бу бахымдан јанашдыгда белә бир илкни мулаһизә јүрүтмәк мүмкүндүр: Азәрбајчан дилине анд IV сниниф үчүн 1984-чү илдә вә VII—VIII снинифләр үчүн 1983-чү илдә чап олуномуш јени дәрсликләр (әввәлкинини мүәллифи Ә. Әфәндизадә, сонракынини мүәллифләри исә М. Ширәлијев, М. һүсәјизадә вә Г. Казымовдур), еләчә дә әсаслы сурәтдә тәкмилләшдириләрәк 1984-чү илдә V сниниф үчүн чап олуномуш дәрслик әсасән мүвәфғәијјәтлидир. Оларда ислаһатын тәләбләринә ујғун мувафиг дәјишикликләр апармагла онбириллик мәктәб системиндә IV сниниф дәрслијини V сниниф үчүн, V сниниф дәрслијини VI сниниф үчүн, VII—VIII снинифләрини дәрслијини исә VIII—IX снинифләр үчүн нәзәрдә тутмаг мәгсәдәујғундур.

Мәлум олдуғу үзрә, VI сниниф үчүн һазыркы «Азәрбајчан дили» дәрслијинини мүәллифләри мәрһум профессор, Азәрбајчан ССР Дөвләт мүкафаты лауреаты Сәлим Чәфәров вә мәрһум проф. Әли Фәрәхов олмушлар. Вахтилә һәмни дәрслик Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијини кечирдији мүсабиғәдә бәјәниләрәк чап едилмиш вә мәктәбләримиздә ондан мүвәфғәијјәтлә истифадә олуномушдур. Лакин артыг бу дәрслик өз дөврүнү кечириб баша чатдырмышдыр; мүасир тәләбләрә о чүмләдән тәкмилләшдирилмиш програмын тәләбләринә кифәјәт дәрәчәдә чаваб вермир. Буна көрә дә назирлик онбириллик мәктәбин структуринда VII сниниф үчүн дәрслијини мүсабиғә јолу илә јазылмасын тәшкил етмәји нәзәрдә тутмушдур.

Мәлум олдуғу үзрә, ислаһатни

һәјәтә кечирилмәси илә алагэдар орта мәктәбин структуринда апарылмаг дәјишиликдә һазыркы IV—VIII снинифләр V—IV снинифләри әһәтә едәчәк. Ониллик тәһсилни онбириллик тәһсил системинә кечмәси ушагларын 6 јашдан мәктәбә чәлб едилмәси илә, јәни ибтидан тәһсил мәрһәләсинин ашағыдан бир ил артырылмасы илә алагэдардыр. Орта мәктәбин мөвчуд структуриндан фәргли олараг, ибтидан мәктәбин дөрдиллик тәһсил системинә кечмәси, даһа чох мәһз һәмни снинифләрин програмында чидди дәјишикләр апарылмасын вә бу снинифләрдән һәр бири үчүн Азәрбајчан дилиндән јени дәрслик јарадылмасын тәләб едир. Буну да гејд етмәк лазымдыр ки, ибтидан тәһсилни бир ил артырылмасы, бир тәрәфдән шакирдләрин јүкләнмәсини гаршысыны алыр, дикәр тәрәфдән исә сонракы снинифләрдә тәһлимнини јүнкүлләшдирилмәси үчүн әлверили шәраит јарадыр. Бурадан ајдындыр ки, орта мәктәбин мөвчуд структуриндакы IV—VIII сниниф шакирдләри илә јени структурдакы V—IX сниниф шакирдләринин јаш сәвијјәси вә мәнимсәмә имканлары дәјишилмәз шәкилдә галачаг. Садәчә олараг, индики IV—VIII снинифләр V—IX снинифләр адыны дашыјачаг вә буна көрә дә Азәрбајчан дилиндән систематик курс V—IX снинифләрдә тәдрис олуначаг. Лакин курсун тәдриси ислаһатын гаршысында гојулмуш тәһлим—тәрбијә вәзифәләрини јеринә јетирмәјә истигамәтләндириләчәк.

Ислаһатла алагэдар олараг Азәрбајчан дилиндән систематик курс үзрә програмын тәкмилләшдирилмәсиндә ашағыдакыларын әсас тутулмасы мүәјјәнләшдирилмишдир.

а) програмын лингвистик-дидактик әсаслары даһа да тәкмилләшдириләчәк; б) онун практик истигамәтини гүввәтләндирмәјә хүсуси диггәт јетириләчәк; в) һәр бөлмә илә алагэдар шакирдләрини јијәләмәли олдуғлары билк вә бачарыларын һәчми даһа мәгсәдәујғун шәкилдә дагигләшдириләчәк; г) прог-

рамын кириш һиссәси («Изаһат вә рәғәси») мәктәб ислаһатынын тәләбләри бахымындан тамамылә јенидән ишләнәчәк; д) програма әләвә едилән гијмәт нормалары — «Азәрбајчан дилиндән шакирдләри билк, бачарыг вә вәрдишләрини гијмәтләндирилмәси нормалары» әсаслы сурәтдә јениләшдириләчәкдир.

Мәктәб ислаһаты һаггындакы гәрарда көстәрилир ки, натамам орта мәктәбдә шакирдләрә елмләрни әсасларыни өјрәтмәк нәзәрдә тутулур. Бу идеја, һеч шүбһәсиз ки, Азәрбајчан дили фәнинини тәдрисинә дә анддир. Лакин нәзәрә алынмалыдыр ки, бу фәнини тәдрис гаршысында дуран башлыча мәгсәд шакирдләри мүкәммәл савада вә јүксәк нитг мәдәнијјәти вәрдишләринә јијәләндирмәкдән ибарәтдир. Бу о демәкдир ки, шакирдләрә Азәрбајчан дилиндән верилән нәзәри билкләр өз нәтичәси етибарилә, психологларын дили илә десәк, һәрәкәтдә олан билкләрә, јәни практик бачарыг вә вәрдишләрә чеврилмәлидир. Тәһлимни еффеқтлији илк нөвбәдә мәһз бу көстәричи илә өлчүлмәлидир.

Азәрбајчан дили тәдриси мәзмунунун тәкмилләшдирилмәсиндә совет дилчилији, о чүмләдән Азәрбајчан дилчилији елминин мүһүм наилијјәтләринә истинад едилмәси шәксендир. Лакин програм вә дәрсликләрини ишләнмәси илә алагэдар һәр лингвистик мәсәләнин тәһлим мәгсәди хүсуси олараг нәзәрә алыныр. Һазыркы мәрһәләдә партија вә һөкүмәтјәмизни мәктәб ислаһаты һаггындакы гәрарына истинад етмәкдә биз програм вә дәрсликләрдә әһәтә олунап лингвистик информасијалар тутумуну кәмијјәтчә кәмишләндирмәјә дејил, кејфијјәтчә јахылашдырмаға диггәти артырмалыјыг вә тәһлимни практик мәһијјәтини гүввәтләндирмәк бахымындан бу, чох вачибдир.

Мәлум олдуғу үзрә, дилчилик елминин арсеналы илдән-илә јени тәдгигатларла зәркинләшир. Бу процесдә бир-бириндән фәргли олан

мүхтәлиф концепсиялар да мејдана чыхыр. Мәсәлә, һазырда Азәрбајчан дилчилик индә оқонимләре, синонимләре, яһәлик һалын сиктактик функцијасына, нитг һиссәләрини характерна, сөз, нитг һиссәләрини проблемна, дүзкүн јазы вә дүзкүн тәләффүз нормаларындан бир чоқунун формалашдырылмасы мәсәләләринә вә с. бахышларда мүхтәлифлик давам етмәкдәдир. Әлбәттә, зиддијәтләр олмадан инкишаф да ола билмәз. В. И. Ленин демәшдир: «... диалектика шејләрни маһијәтнини өзүндәки зиддијәти өјрәнмәкдир. . . (Әсәрләри, 38 чилд, с.һ. 265). Лингвистикада мөвчуд олан мүхтәлиф концепсиялардан тә'лимдә һансына истинад едилмәсини аolverишлијини һәлл етмәк, әсасән, методист тәдвигатчыларын үзәринә дүшән вәзифәдир. Әлбәттә, онлар бу ишдә лингвистләрлә мәсләһәтләшмәдән, зиддијәтләри диггәтлә өлчүб-бичмәдән, экспериментал тәдвигатчы вәтичләринә истинад етмәдән тә'лим мәсәләи үчү даһа аolverишли олан концепсияны, варијанты сечмәкдә, чәтин ки, мүвәффәғијәт газана билсинләр.

Орта мәктәбдә дилчиликни әсәләрини өјрәнмәсинә мүнәсибәт дә хүсусән сон 20—25 илдән бәри өзүнү кәстәрән объектив бир әклик (зиддијәт) дә диггәти чәлб едир. Дилчи алимләрини бир чоқу шакирдләре Азәрбајчан дилиндән систематик курс үзә даһа әһәтәли вәзәри биликләр верилмәсинә тәрәфдар чыхырлар, һәттә бәзиләри өз јени тәдвигатларынын вәтичәләрини програм вә дәрсликләрә дахил етмәк һаггында мәсәлә галдырырлар. Гәрибәдир ки, филоложик саһәдә тәдвигатчылыға гошулан, һәмизәдлик диссертасијәи үзәриндә ишләјән дил-әдәбијәт мөәллимләри дә чоқ заман өз тәдвигатларынын апробасијәси хәтиринә бу фикрә кејл кәстәрмәкдән гаамырлар. Әлбәттә, һазыркы дөврдә өзүнү даһа гүввәтәли шәкилдә кәстәрән бу просес әслиндә мүсбәт просесдир. Буна Азәрбајчан дили тәдриси методикәси үзә апарылан тәдвигатларда хү-

суси әһәмијәт верилир. Лакин әдәб заманда методист-алимләр, чоқ дилчи оларағ, шакирдләрини һәқиқәт пәддәи артығ јүкләнмәсини һәқшиһыны алмаға, һәттә һәмин јүкү мөәјјән дәрәчәдә јүнкүлләшдирмәдә диггәт јетирирләр. Буна партија вә һөкүмәтијәсини «Үмумтәһсил мәктәби ислаһатынын әсәс истигамәтләри» һаггындағы тарихи гәрәһи бир даһа чидди бир тәләб кими гаршыја гојмушдур.

Азәрбајчан дили үзә шакирдләрини тә'лим јүкүнү јүнкүлләшдирмәк мәсәләсинә јалныз «кәмјәјә мөвгәјиндән» јанашмағ, јә'ни програм материаллары сырасындан кәтәрән мөвзулары иктисар етмәк кәдә һәмишә истинадән вәтичәи вермир. Бу ишдә кејфијәт кәстәрмәләрини әсәс тутмағ, шүбһәсиз ки даһа дүзкүн јолдур. Буна һәлл олмағ үчүн ик нөвбәдә дәрсликләрә верилән лингвистик алајышлары, тәрәф вә гајдаларын алашығлы олмасына диггәт артырылмалыдыр: вәзәри материаллары лингвистик-методик әсәсини даһа мүкәммәл олмасы тә'мин едилмәкдир. Мәһәмсәһәи асанлашдырмағ үчүн, чидди еһтијач дујулдуғ дәрсликләрә һәттә јени алајышлар кәтирилмәси, бә'зи мөвчуд терминләрини башгалары илә әвәз едилмәси дә мүмкүндүр вә фајдалыдыр. Мәсәләи, тәкмилләшдирилмиш мөвчуд програма әсәсән шакирдләре чүмләнни грамматик әсәси, сөзү башланғыч формасы һаггында алајыш верилмәси чүмләнни вә сөзүн структурунун мәһәмсәһәи ишнини хејли дәрәчәдә асанлашдырмышдыр. IV синифдә орфограм һаггында верилән бәсит алајыш сөзләрини дүзкүн јазылыш гајдаларыны шакирдләрини даһа асан дәрә етмәләриндә мөәјјән рол ојнајыр.

Чүмлә үзәләрини гурудушчы вәләрини өјрәдлмәси тә'лимдә чоқ тез-тез чидди чәтинликләр, мүбәһисәләр гаршыја чыхарырды. Фәһләрәрасы алағә бахымындан дә бу алајышыны верилмәси тә'лим ишниндә алашылмазлығ вә долә илығлығ јарадырды; шакирдләр бә-

шә дүшә билмирдиләр ки, ик вә даһа артығ сөзлә ифәдә олунған ифәдәдә, тамамлығ вә с. Азәрбајчан дилиндә мүрәккәб үзә һиссә едилмиш һалда, нә үчүн рус дилиндә буна мүвәфиг терминдән истифәдә олунмур. Бүтүн булары илә әвәз алағә, тәкмилләшдирилмиш програмдан чүмлә үзәләрини гурудушчы вәләри һаггындағы мәлуматлар иктисар едилмиш, буна әвәз ишдә чүмлә үзәләрини ифәдә вә сөзләрини өјрәнмәсинә диггәт артырылмишдыр.

Програм вә дәрсликләрдә сөздә јиндиричи шәкилчәләр терминизми «грамматик шәкилчәләр», тәрәфләшкән фә'л формалары терминизми «дәјишкән фә'л формалары» илә әвәз олунмасы да мүвәфиг алајышларын даһа алашығлы олмасына тә'сир кәстәрмишдир.

Програм вә дәрсликләрини јанашан тәкмилләшдирилмәсиндә дә бу кими бә'зи кејфијәт дәјишликчәләрини апарылмасы үчүн гаршыја бир сыра мәсәләләр чыхыр. Булардан бир нечәсини гејд етмәк јеринә дүшәр.

а) узун илләри тәчрүбәси кәстәрир ки, шакирдләре фә'лиә һекајә вә рәвәјәтини дәрк етдирмәк өз рәал вәтичәсини верә билмир; онлар индики вә кәләчәк заман фә'ләрини һекајә вә рәвәјәтини һәмишә кечмиш заман кими изаһ едирләр. Марағлы бурасыдыр ки, ала мәктәбләрини фәзәләкәтлә фәкүлтәләриндә охујан тәләбәләр дә алырды, охујурмуш кими фә'ләрини индики заманда, аларды, алачакмыш кими фә'ләрини вә кәләчәк заманда ишләндиләри, дору илдә десәк, һеч нә чүр ағылларына сығышдыра билмирдәр. Ала һәггәтдә дә һәмини фә'ләр кечмиш заманы билдирир. Бурада формал «грамматизмә» гапылмағын фајдасы нәдәдир? Бу парадоксал вәзијәтә ајдынылығ кәтирмәк үчүн орта мәктәб дәрсликләриндә фә'лиә кечмиш заманы һаггында алајышлары кеһиләндирмәјә еһтијач дујулмурму? Бу мәсәләни һәм лингвистик, һәм дә мө-

дәк аспектдә гејд һәлл етмәкдә вәтичәли мәлуматлардыр. Азәрбајжан ССР ЕА-иә Дилчилик Институту буна чоқлы тәшәббус кәстәрмишдир (бәз Азәрбајжан дилини грамматикәси, I һиссә, Баһи, 1967), с.һ. 188-198; Грамматикә азәрбајжанското јазыга, «Ели» вәтәријәти, 1971, с.һ. 123-128; Мүсәр Азәрбајжан дили «Ели» вәтәријәти, 1969, с.һ.331-335). Тәһсүф ки, кәдәјәдән Азәрбајжан дилини ала вә ала, вә дә орта мәктәбләрдә програм вә дәрсликләриндә бу тәшәббусчәи ләзими вәтичәләр чәтирилмишди.

б) фә'лиә вәчәб, ләзми вә арду формаларыны әвәз кәтәрән грамматик вәсәтләр, әслиндә сөз мөрфемләрдә, јә'ни булар бәр-бәри илә сөзәкәтлә тәшәб едир. һәр үчү ик, һәл вә бәрәкәтәи ләзмилығыны — вәчәбләриәи бәддирәр. Буна кәрә дә тәсәлүфи дәјишкән шәкилчәләр һәмини формалары аларына кәрә һәмишә бәр-бәри илә гаршышдырырлар. Бурада вәтичә чыхарарағ фә'лиә вәчәб, ләзми вә арду формаларыны бир бәддәли алашды (мәсәләи, фә'лиә ләзми-вәчәб формасы) өјрәтмәк даһа мәсәләдүјүн олмәзми?

в) кәбәриәи ифәдә илә үзәшкән-үзләшкән формалары, мәгчә, орта мәктәбдә, бир вәв, примитив шәкилдә өјрәдиләр. һәмини нормалар чоқ заман дил практикәсини илә јүгүн кәлир. Бу бәрәдә фәкәр ләшкән вәкты чәтмәјибми?

г) табәлә мүрәккәб чүмләләриәи будағ чүмләләре кәрә вәләриәи структур бахымындан гурудушдырыб өјрәтмәк тә'лим мәсәдәи үчүн даһа аolverишли олмәзми?

Әлбәттә, бүтүн бу кими мәсәләләри дәфәләрлә өлчүб-бичкәнлә, мәсләһәтләшкәнлә, тәчрүбәдә сынағдан кечирдикдән сонра гејд вәтичәјә кәлир мүмкүндүр.

Үнутмағ олмәз ки, үмумијәтлә методик ахтарышлар чоқ мүрәккәб характер ләшијыр. Уна кәрә ки, бу ахтарышларла алағәдәр вәдәи сүрүлән бөјүк-күчүк һәр мәсәләни, һәр бир методик мұдәһизәи

элк нәбәдә һәм лингвистик, һәм дидактик, һәм дә психоложи баһымдан тәһлил етмәк лазым кәлир. Бундан сонра һәһ вариантлары түгүшдүрмәг, тәчрүбәдә јохламаг, шакирдларын һазмәнә үјгүн кәлиб-калмәлијәнн, сәмәрәләлијәнн мүәј-јәләшдәрмәк, тәлим системини тәшкәл едәһ һәлгәләр арасындакы алағәјә, аһәнкдәрләгә зәрәр кәтир-риб-кәтирмәлијәнн фәрғәләндәрмәк вә с. тәләб олунур. Бәли, белә бир «дидактансеризасија» о гәдәр дә тез вә асаһ баша кәлир. Буна көрәдир кә методик проблемләрин, овуһ ајры-ајры мәсәләләринин һәл-лендә истәр тәдигатчылар, истәр-сә дә мүәллимләр арасында апары-

лан мүзакирәләрин, фикир мүбадирәләринин, хүсүсән дә елмигметодик конфрансларын, семинар-мүшә-вирәләрин вә с. ролу бөјүкдүр, мүс-тәсна дәрәчәдә әһәмијјәти дә фәј-далыдыр.

Шүбһә етмәк олмаз ки, Азәрбај-чан дили програмы вә дәрсликләрә-нин тәкмилләшдирилмәси дилчи вә методист алимләримизин, еләчә дә јарадычы мүәллимләримизин биркә сәји илә јүксәк сәвијјәдә баша чәт-дырылачаг, балаларымыза өз дог-ма дилимизни даһа јажшы өјрәтмәк сәһәсиндәки уғурларымыз һамымы-за фәрәһ вә севинч бәхш едәчәк-дир.

Шакирдларын әмәли јазы бачарыгларынын инкишаф етдирилмәсинә даир

Әһмәд КӘЛБӘЛИЈЕВ
педагожи елмләр һәмизәди

Мәлум олдуғу ки, дүзкүн әмәли јазы бачарыгларына јү-ләнмәк мүстәгил һәјәт јолуна гә-дәм гојан һәр бир јеткин шәхс үчүн чох мүһүм һәјәти әһәмијјәт кәсб едән мәсәләләрдән биридир. Бу јазылар васитәсилә адамлар тари-хән һәм өз араларында, һәм дә өз-ләри илә мүвафиг ичтимәй тәшкәл-ләтлар, идәрә вә мүәссисәләр ара-сында лазым әлағә вә мүвәсипәти һәјәтә кечирирләр. Өз шүүрлу фәә-лијјәти әрзиндә бир дәфә дә олсун мәктүб, әризә, телеграм, биографи-ја, протокол, е'ләһ вә с. ки ми әмәли јазылары тәртиб етмәк еһтијачы илә гаршылашмајанларә тәсәдүф етмәк чәтиндир. һәр бир шәхс өзү-нүн әмәк вә ичтимәй фәәлијјәти илтәриндә әмәли јазыларын бу вә ја дикәр нөвүнү дәфәләрлә тәртиб етмәли олур. Буна көрә дә мүстә-гил һәјәтә һазырланан шакирдларын әмәли јазыларын ән әсәс нөвләрә-

ни мүстәгил шәкилдә вә дүзкүн јазмағы өјрәнмәси вәчибдир. Елә бу сәбәбдәндир ки, орта мәктәбин Азәрбајчан дили курсунун тәдриси просесиндә дикәр практик нитг ба-чарыглары илә јанашы, шакирд-ләрә мүәјјән әмәли јазы бачарыг-ларынын ашыланмасы да бир тәләб ки ми гаршыја гојлулушдир. Бу мәсәләнин һәһәти, практик әһәмијјәтинә дәриндән дәрк едән бир чох габагчыл мүәллимләримиз (мәсәлән, Бакыдакы 12 нөмрәли мәктәбин мүәллими М. һәсәнова, 18 нөмрәли мәктәбин мүәллими Н. Мәмәдова, 82 нөмрәли мәктәбин мүәллими З. Рәфијева вә онларча башгалары) шакирдләрдә әмәли ја-зы бачарыгларынын формалаш-дырылмасы сәһәсиндә, һәһигәтән, чох бөјүк тәчрүбә вә мүвәффәһијјәт газанмышдыр. Лакин бүтүн мәк-тәбләрдә әмәли нитг тәлиминә јүксәк мәс'улијјәтлә јанашылмады-

ғындан орта мәктәби битирән кәһчләримизин чоху һәлә әмәли јазыларын тәртибиндә чох чидли чәтинликләрлә гаршылашырлар. Бу һәл һәттә бә'зи али тәһсилли зијәлиларымызын әмәли нитг тәч-рүбәсиндә дә өзүнү ачыг-ајдын көстәрир. Ән һараһәтедичи чәһәт бәдур ки, әмәли јазылары шакирд-ләрә өјрәтмәли олан бә'зи дил-әдә-бәһијјәт мүәллимләримизин өзләри дә мүәјјән нөв әмәли јазыларын ичрасында чәтинлик чәкир вә он-лары рәсми-әмәли нитг үслубунун тәләбләринә үјгүн шәкилдә дүзкүн јазы билмирләр. Бунун башлыча сәбәбләриндән бири, шүбһәсинз ки, әмәли јазы проблеминин методик планда мәһдуд вә белә демәк мүм-күнсә, бир гәдәр дә зәһф ишләнмә-си илә бағлыдыр.

Доғрудур, 60—70-чи илләрдә нәшр олунмуш бир сыра методик мәнбәләрдә әмәли јазыларын өјрә-дилмәси методикасына даир хејли фәјдалы төвсијәләр вә нүмунәләр верилмишдир. Лакин бунлар мүәл-лимләримизин бүкүнкү методик еһтијачыны там едәјә билмир. Би-ринчиси она көрә ки, һәмнин мәнбә-ләрдә әмәли јазыларын Азәрбај-чан дили тәлиминдәки јери вә һәһми дәһиг көстәрилмәмишдир. Икинчиси, әмәли јазыларын ајры-ајры конкрет нөвләринин хүсүсиј-јәтләри вә тәртиби принципләри (структур схеми) јажшы ајдынлаш-дырылмамышдыр. Үчүнчүсү һәһ бу методик мәнбәләрдә әмәли ја-зыларын тәртибинә даир верилмиш нүмунәләрин бә'зиләри үслуби-структур баһымындан гејри-дәһиг-дир. Она көрә дә биз бу мәғәләдә Азәрбајчан дилинин тәдриси про-сесиндә шакирдләрә әмәли јазы бачарыгларынын ашыланмасы үз-рә ишин јери вә белә јазыларын һәһми вә тәртиби принципләри һаггында јығчам сәһбәт ачмағы вә бунула да әмәли јазы тәлиминә мүәјјән ајдынлыг кәтирмәји мәғ-сәдәүјгүн һесаб етдик.

Әввәләчә, әмәли јазылар үзәриндә ишин Азәрбајчан дили тәлиминдә-ки јер вә һәһми һаггында:

Бу мәсәләдән данышаркән, һәр шәјдән әввәл, бир даһа хатырләт-мәг лазым кәлир ки, әмәли јазы-ларын өјрәнилмәсинә програмда хүсүси вахт (дәрс сааты) верилмир. Бу јазылары шакирдләрә јалныз практик истиғамәтдә, дил мате-риалларынын тәлими зәмининдә өјрәтмәк нәзәрдә тутулур. Бунула белә, әмәли јазылары һансы кон-крет вахт имканы һесабына өјрән-мәјин мәғсәдәүјгүн олдуғу мүәллим-ләримизә ајдынлашдырылмалы-дыр. Әкс тәғдирдә онлар әмәли ја-зыларын өјрәдилмәси мәғамыны методик чәһәтдән дүзкүн һәлл едә билмәзләр.

Профессор А. Абдуллајев мүәл-лимләримизә мәсләпәт көрмүшдүр ки, әмәли јазыларын өјрәдилмәси-ни синифдәнхарич мәшғәләләр һе-сабына апарсынлар (бах: Орта мәктәбдә Азәрбајчан дили тәдриси-нин методикасы, Бакы, «Маариф», 1968, сәһ. 197). Програмда синиф-дәнхарич мәшғәләләр үчүн мүәј-јән саат ајрылдығы 60-чы илләр үчүн бу төвсијәни бәләкә дә дүзкүн һесаб етмәк оларды. Лакин бу күн әмәли јазыларын өјрәнилмәси јери үчүн һәмнин төвсијәни әсәс көтүр-мәк олмаз. Тәкчә она көрә јох ки, синифдәнхарич мәшғәләјә инди ај-рыча саат верилмир. Хүсүсән она көрә ки, синифдәнхарич мәшғәлә әмәли јазыларын өјрәнилмәси үчүн јекәнә имкан дејил. Азәрбајчан дили тәлиминдә әмәли јазыларын өјрәнилмәси үчүн ики истиғамәт-дә реал имкан вардыр.

1) програмын рабитәли нитгин инкишафы бөлмәсиндә нитг үслуб-лары (елми, бәдин, публисестик вә рәсми-әмәли үслублар) һаггында мәлуматын верилмәси вә мөһкәм-ләндирилмәсинә ајрылмыш вахт имканы даһилиндә әмәли јазыла-рын өјрәдилмәси (јери кәлимиш-кән гејд едәк ки, IV синифдә раби-тәли нитгин инкишафыны нәзәрдә тутан материаллар системиндә е'ләһ, мәктүб јазмаг тәләби верил-мәси белә бир имканын мөвчудлу-ғуну тәсдиг едир);

2) ајры-ајры грамматик, орфогра-

фик ва лексик материалларин тэд-
риси лэмийида амали жазыларын өй
радильмасы.

Биринчи истигаматда иш аҗры-аҗ-
ры конкрет амали жазыларын спе-
сифик үслубу хүсусиҗәтлери, тәр-
тиби принципларинин өйдилашды-
рылмасы ва нүмунэлери верилмә-
си ила даһа чох бағлы олурса,
икинчи истигаматда белә жазылар
үзарида иш, башлыча оларга бу
ва ја дикәр програм материалын
тәдриси процесина үгун амали жа-
зы нүмунэлериңден јеринә көрә
бир дидактив материал, чалышма
мәтн кими истифада олунмасыны
ва белалыкта, өйрәнилиши амали
жазы бачарығларынын мөһкәмлә-
дирилмәсини нәзәрда тутур. Нәм
да бу иш јухары синифләре кеч-
дикда мәгсәдујгун мөвзуларын
тәдриси ила алағадар бир даһа
тәжрәр олунур. Мәсәлән, IV синифда
фонетика бәһсиндән «Бәзи сипт-
лериң узун тәләффүзү» (апостроф-
лу сөзләр) ва VI синифда «Јер
ва заман зарфләри» мөвзуларыны
тәдрис едәркән е’лан, V синифда
«Умуми ва хүсуси исимләре», «Ида-
ра ва тәшкилат адларынын јазыл-
масында бөјүк һәрфин ишләдилмә-
си» мөвзусунун тәдриси заманы
әриза, мәктуб, јенә да һәмни си-
нифда сәјми (миглар ва сырә ел-
ләри) тәдриси ва һәмчинин VII
синифда «Чүмлә үвләринин алава-
сы» мөвзусунун тәдриси процесини
да «автобиографија, е’тибарнама
(вакаләтнама); VI синифда «Гош-
ма», «Иида» мөвзулары ва VII
синифда «Сада чүмлә» мөвзусунун
өйрәниләси заманы телеграм, VII
синифда «Баш үвләрдән јалһыз
мүбтәдәнин иштирак етдији чүм-
ләләр» (адлы чүмлә) ва VII си-
нифда «Мүрақкыб чүмлә» мөвзула-
рынын тәдриси процесини протокол
ва с. амали жазыларын өйрәниләси
кла алағадар апарылған практик
иш буна мисал көстәрмәк олар.

Ииди исә орта мәктәбдә өйрә-
диләчәк амали жазыларын һәмни
(әһәтә даярсы) ва системи бағ-
тында

Мәлум олдуғу кими, рәсми

амали жазыларын сивәси чох кеңиш
дир. Опа көрә да нәзәри-методик
одабијјатда бу жазыларын икн әсәс
дәрәҗә аҗырылар:

1) шәхсијјәтләре арасында ва аҗ-
рыча шәхсијјәтлә мұвафиг илар,
тәшкилат ва мұәссисә арасында
лазыми әләгә ва мұнасыбатин
јарадылмасына хидмәт едән амали
жазылар: әриза, арајыш, мәктуб,
мұғавилә, гәбә, е’тибарнама, тәр-
чүмеји-һал, хасијјәтнама, протокол,
зәманәт, телеграм, акт, тә’лигә,
тәғдимат, е’лан, һесабат, изаһат
ва с.

2) јарадычылығ иш ва өзүнү-
тәһсиллә бағлы олан амали жазы-
лар: конспектләшдирмә, тезис,
аннотасија, рә’ј ва с.

Һәр икн дәрәҗәдән олан амали
жазылар мұстәғил һәјәт фәалијјәти
үчүн чох кәрәклидир. Лакин
буларын һәмисинин орта мәктәб-
дә өйрәдилмәсинә нә имкан, нә да
чидди еһтијач вар. Орта мәктәб
илләриндә шакирдләре, әсәсән, өз
мәктәб һәјәти ила ва кәләчәк мұс-
тәғил фәалијјәти ила даһа чох бағ-
лы олан ән зәрури амали жазы
нөвләринин өйрәдилмәси мәсләһәт-
дир (ғалаң амали жазы гәјдалары-
ны исә кәңчләр өзүнүтәһсил јолу
ила мәнимсәјә биләләр). Бу ба-
хымдан орта мәктәбдә өйрәнилә-
чәк амали жазыларын сывасында
буларын әсәс тутмағ мәгсәдујгун-
дур: е’лан, мәктуб, әриза, телеграм,
автобиографија, протокол, е’тибар-
нама, арајыш, хасијјәтнама, һеса-
бат, гәбә, акт, тә’лигә.

Сөз јох ки, көстәрилән амали
жазы нөвләринин шакирдләре өй-
рәдилмәсиндә мұәјјән мәгсәдујгун
систем көзләниләлидир. Бу сис-
тем исә, һәр шејдән әввал, програм
материалларын бу ва ја дикәр
амали жазынын өйрәниләсиә
вердији имкан ва шакирдләриң
һансы јаш дөврүндә һансы нөв
амали жазынын тәртибинә даһа
чох еһтијач дујмасы ила мұәјјән
едилмәлидир. Мәсәлән, нәзәрә
алылағандыр ки, пионера гәбул
олундуғу илк күндәрдән башлаја-
рағ, шакирдләр мұхтәлиф өлә

шакирдләри ила јазышма ишине
ва пәсәлә бу ва ја дикәр ичтима-
күтләви тәдбирләре чәлб едилдик-
ләриңдән IV синифдә оларга е’лан
ва мәктуб јазмағ гәјдалары өйрә-
дилмәлидир. Јахуд IV јашдан баш-
лајарағ, шакирдләр комсомол
сыраларына гәбул олунурлар. Бу
ө демәклир ки, VI-VII синифләрдә
артығ шакирдләр әриза ва
автобиографијаның јазылмасы гәј-
далары ила таныш олмалыдыр-
лар ки, гәбул сәһәдләрини өзләри
сәрбәст шәкилдә тәртиб етмәји
бачарсынлар ва с. Бу принципләре
көрә да IV-X синиф шакирдләриңә
амали жазы бачарығларыны ашағы-
дакы бөлкү әсәсында өйрәтмәк да-
һа мәгсәдујгун сәјылыр:

IV синифдә — е’лан ва мәк-
туб; V синифдә — әриза; VI
синифдә, — телеграм ва биогра-
фија; VII синифдә — арајыш
ва хасијјәтнама; IX синифдә —
мұғавилә ва һесабат; X синифдә
— гәбә, акт ва тә’лигә.

Гәјд етмәк лазымдыр ки, орта
мәктәбдә амали жазыларын бу ва ја
дикәр конкрет нөвүнүн өйрәниләси
үзариңдә иш онун спесифик хүсу-
сијјәтләри ва тәртиби јолларынын
изһы нүмунәлериң верилмәсиндән
башланмалыдыр (инин сонракы
кедиши исә һәмни амали жазыларга
даир мұстәғил чалышмалар үзә-
риндә шакирдләриң ишләдилмәси
ва мұвафиг ев тапшырығлары ве-
рилмәсини әһәтә едир).

Ииди исә, имкандан асылы ола-
рағ, бир нәчә ән мұһүм амали жа-
зы нөвүнүн амали рәсми нитг үс-
лубунун тәләбләриңдән ирәли кә-
ләң епесифик хүсусијјәтләри, тәр-
тиби принципләри ва нүмунәлериң
бурада аҗры аҗрылығда нәзәрдән
кечирәк.

Е’лан һәр һансы јени мә’лумә-
тә жениш дәирәдә дигәтә чатдыр-
мағ мәгсәди даһыјан амали жазы-
дыр. Ваһиға амали жазыларга
ишәбатан е’ланың ишләнмә да-
врасы чох кеңишдир. Мәсәлән,
тәһсис ва журналларда, радио ва
телевизијяда, дәмјрјол ва гәјјара-
ваһалларда, мәркәзи мағала

ларда, метро стәтисјаларында ва
с. верилән е’ланлар

Бүтүн бу е’ланларда һәр бири-
ни мәғсәд ва мәзмунунда хүсуси
чәларынғ вардыр. Бирн даһа
чох хәбәрлардығ, ө бири реклам
мәзмунуну даһыјыр. Буна көрә да
һәмни е’ланларда рәсми амали
үслубла јанашы, дикәр нитг үс-
лубу элементләриңдә да истифада
олунур. Анчағ тәдрис олағлары,
идарә ва мұәссисәләрдә јазылы
шәкилдә нүмајыш етдирилән е’лан-
лар амали үслубун талабна мұва-
фиг ваһид структурда тәртиб олу-
нур. Белә е’ланларда: 1) амали
јазынын ады; 2) күн, ај, ил, саат
ва јер көстәрилмәклә е’лан едилән
тәдбириң ады; 3) тәдбириң мәзму-
ну (наоны); 4) е’лан верән тәшки-
латын ады көстәрилир.

Буну јәтүн етмәк үчүн ашағы-
дакы нүмунәлә дигәт јетирәк.

Е’лан

8 мај 1985-чи илдә, ахшам саат 18-
дә, мәктәбин акт залында алаң фаһилә-
ли үзәриңдә гәләбәнин 40 илдәјинә
һәср олунмуш нәчә кечирисчәкләр.

Кечәнин программы

1. Бөјүк Вагон мұһабәтәси иштирак-
чыларынын чыгышы.

2. Мәктәбин өздәни өөрәлијјәт дәр-
најинин концерти.

Комсомол Комитәси.

Әриза амали жазыларын ән
ишләк ва мұһүм нөвләриңдән би-
ридир О. јазылы формада ифада
едилмиш рәсми мә’луматдыр. Бу-
рида һәр һансы шәхсиң конкрет
ушаны, мұрақкытла сәјләдији ха-
һыш ва гәклифи ифада олунур. Бу
мә’нада әриза ашағыдакы ваһид
структур ехемә мазик олур:

1) Әризаңиң јазылдығы үнвәниң
ады; 2) Әриза сәһибинин фамили-
јасы, ады, ағасынын ады, вәлифәси
ва үнвәни; 3) Әризаңиңиң хәһиң
ифадаһи; 4) Әризаңә алағә олунған
(әкәр вәрсә) сәһәдләриң еһтиһасы;
5) Ишә ва тарих.

Мүәдлим әризаңиң тәртиби при-
ципләри ва структур ехеми һағгында
шакирдләре гыса комментарија вер-
илкән сонра ашағыдакы мәзмунла
1-2 әриза нүмунәси ила оларын
таныш етмәлидир.

В. И. Ленин адына Гырмызы Әмәк Баҗрагы орденли Азәрбајҗан Довләт Педагожи Институтунун ректору профессор А. М. Гурбанов җолдаша.

Бақы шәһәри 12 №-ли мәктәбин мәзуну (Өзбәкстан күчәси... мәнзидә җашајан) Мәммәдов Галиб Заһид оглундан.

Әрнә

Институтунунун филологија факултәсинә дахил олмаг үчүн мәңг гәбул итәбанларына бурахмагынызы Сиздән хабш едирәм.

Ашагыдакы сәнәдләр әрнәә әләвә олунур:

1. Орта тәһсил һагында аттестат (әсли) №....

2. Али мәктәбә гәбул олунмаг үчүн хасијәтнамә

3. Сағламлыг вәзијәти һагында арајыш (форма 288).

4. 4 әдәд фото шәкил.

5. Әдәбијат фәһиндән тәрифнамә.

Автобиография. Бу, һәр

кәсин өз шәхси һәјат јолу һагында вердији јығчам рәсми мәлүматдыр. Бу мәлүматы нитг услубларынын мүхтәлиф формаларында (елми, бәдин-публицистик вә с.) ифадә етмәк мүмкүндүр. Лакин тәһсил мүәссисәси, ичтиман тәшкилатлар, идарә вә мүәссисәләрә тәгдим едилчәк автобиография, бир гәјдә олараг, әмәли услубда јазылыр. Буна көрә дә онда бәдин тәсвир васитәләриндән (мәчәз, тәшбей вә с.) данышыг дили лексикасындан истифадә едилмәси дүзкүн сајылмыр.

Дикәр әмәли јазы нөвләри кими, автобиографиянын да өзүнәмәхсус ваһид структур схеми вардыр ки, ондан кәнара чыхмаг олмаз. Буну ашагыдакы садә нүмунәдә ајдын көрмәк олар.

Автобиографиям.

Мән, Бахшыјев Чәфәр Камал оглу, 1970-чи ил сентјабр ајынын 28-дә Сабирабәд рајонунун Јеникәнд кәндидә зијалы аиләсидә анадан олмушам.

Атам Бахшыјев Камал Чәфәр оглу муәллим ишләјир. Анам Бахшыјева Сәмајә Мисир гызы исә колхозда пәмбыгчыдыр.

Мән 1977-чи илдә Јеникәнд орта мәктәбинин 1-чи сипфинә дахил олмушам. Һазырда VII сипфиндә охујурам. Дәрс әлачысыјам.

1984-чү илдә УИЛККИ-нә үзв гәбул олунмушам.

Протокол бу вә ја дикәр ичләс, мүшавирә вә јыгычларда

мүзакирә олунан мәсәлә әтрафындакы чыхышлар вә гәбул олунмуш гәрарларын ваһид формада гәјдә алынмасы вә рәсмиләшдирилмәсидир.

Протоколда чыхышларын мәзмуну һәм васитәли, һәм дә васитәсиз нитг формасында, һәмчинин һәм биринчи, һәм дә үчүнчү шәхсин диллиндән верилә биләр. Лакин чыхыш едәнләрин фикринин ичләс катибинин мүмкүн гәдәр дәһиг ифадә етмәси вәчибдир.

Протокол һәм садә, һәм дә кениш формада тәртиб олуна биләр. Садә типли протокол гәрар протоколу адланыр. Она көрә дә бурада јалныз мүзакирә олунан мәсәләнин ады вә гәбул олунан гәрарларын мәзмуну гәјдә алыныр.

Мүрәккәб, кениш типли протоколда исә ичләсын кедиши там һалда гәјдә алыныр. Буну ашагыдакы нүмунәләрдән ајдын көрмәк олар.

Садә протокол нүмунәси.

ПРОТОКОЛ № 2

14 апрел 1985-чи ил тарихдә Бақы шәһәри 82 №-ли мәктәбин VIII сипфин шакирдләринин үмуми ичләсы олду. Ичләсда иштирак едирләр: сипфин рәһбәри вә 35 нәфәр шакирд.

Сәдр:

Катиб:.....

Ешидилди:

Сипфин шакирдләринин Үмумиттифаг Ленин имәчилијиндәки фәалијәти һагында сипфин нүмајәндәсинин һесабаты.

Гәрар:

VIII сипфин шакирдләринин Үмумиттифаг Ленин имәчилијиндә иштиракына данр сипфин нүмајәндәсинин һесабаты нәзәрә алынсын.

Сәдр:....

Катиб:

Кениш протоколун нүмунәси.

ПРОТОКОЛ № ...

25 Јанвар 1985-чи ил тарихдә Бақы шәһәри 118 №-ли мәктәбин ачыг комсомол ичләсы олур. Иштирак едирләр 295 нәфәр комсомолчу, мәктәбин директору К. С. Әлишов, тәрбијә үзрә тәшкилатчы А. И. Һәсәнов.

Сәдр: А. С. Әлијев

Катиб: А. Искәндәрәва

Күндәлик мәсәләләр:

1. Мәктәб комсомол тәшкилаты катиб А. С. Әлијевин «Мәктәб комсомол тәшкилатынын Сов.ИКП МК-нын декабр (1983) пленумунун гәрарларындан прәли кәлән вәзифәләри»нә данр мәрузәси (мәрузәнин мәтин протокола әләвә олунур).

Чыхышлар:

1. Әбулфәтов Т. П. (шакирд комитәсинин сәдри) өз чыхышында дәрс илипин оңрышчы јарысында шакирдләрин тәлим-тәрбијә иши сәһәсидә јол верилмиш нөгсанлары әтрафлы тәһлил етдә вә шакирд комитәсинин бу нөгсанлары арадан галдырмасы илә әләгәдәр Сов.ИКП МК декабр (1983) пленумунун гәрарларындан прәли кәлән програм вәзифәләринин ајдынлашдырды.

2. Һөшимова С. (тәлим бөлмәсинә мәсул шәхс) чыхышында комсомолчу шакирдләрин дәрс илипин биринчи јарысындакы тәлим фәалијәтинә тәһлил верди вә онлары тәлим әмәлинин сәмәрә вә кәфијәтинин јүксәлтмәјә чагырды.

3. Сәфәров Р. (әмәк бөлмәсинә мәсул шәхс) өз чыхышында комсомолчу шакирдләри Сов.ИКП МК декабр (1983) пленумунун гәрарларына ујгун олараг Вәтәнин рифаһы намини әмәк вәрдишләринә даһа дәриндән јијәләнмәјә чагырды вә комсомол тәшкилатынын әмәк-бөлмәсинин бу сәһәдә һәјата кечирмәк истәдији тәдбирләр планындан данышды.

4. Әлишов К.С. (мәктәбин директору) өз чыхышында Сов.ИКП МК декабр (1983) пленуму гәрарларынын тәләбләри бахымындан дәрс илипин I јарысынын нәтичәләрини кениш тәһлил етди, башлыча нөгсанлары кәстәрди вә мәктәб комсомол тәшкилатыны шакирдләрин коммунист тәрбијәси сәһәсидәки иш фәалијәтинин јүксәлтмәјә чагырды.

Гәрар

Мәктәб комсомол тәшкилатынын ачыг јыгындагы шакирд комсомол тәшкилаты катиб А. С. Әлијевин «Мәктәб комсомол тәшкилатынын Сов.ИКП МК декабр (1983) пленумунун гәрарларындан прәли кәлән вәзифәләри» һагындакы мәрузәсинин вә мәрузә әтрафындакы мүзакирәләри динләјәрәк гәрар алыр:

1. Сов.ИКП МК-нын декабр (1983) пленумунун гәрарлары бәјәнилсин вә рәһбәрлик вә ичра үчүн гәбул едилсин.

2. Мәктәб комсомол тәшкилатына тапшырылсын ки, о, шакирдләрин тәлим әмәли, әмәк тәрбијәси вә коммунист мәнәвијәтинын јүксәлдилмәсинә рәһбәрлик сәһәсидә фәалијәтинин даһа да артырсын.

3. Шакирд комитәсинә тапшырылсын ки, шакирдләрин баш әмәли олан тәлим әмәлинин сәмәрә вә кәфијәтинин јүксәлдилмәсинә һәр васитә илә јахыдан комәк кәстәрсин.

4. Кәч пәслин коммунист тәрбијәси сәһәсидә сипфин комсомол тәшкилатларынын ролу јүксәлдилсин.

5. Комсомол тәшкилатынын бюросуна тапшырылсын ки, Сов.ИКП МК декабр (1983) пленумунун гәрарларына ујгун олараг шакирдләрин тәлим әмәлинин јүксәлдилмәсинә вә идејә-сијаси, әмәк вә әхлаг тәрбијәсинин комплекс инкишаф етдирилмәсинә данр перспективли тәдбирләр планы һазырлајыб һәјата кечирсин.

Сәдр: (имза) Әлијев А. С.

Катиб: (имза) Искәндәрәва.

Етибарнамә бу вә ја дикәр шәхсин она чатачаг мүәјјән вәсәнти, бараты вә с. алмагы башга бир шәхсә етибар етдијини тәсдиг едән рәсми-әмәли сәнәддир. Һәмин сәнәд, бир гәјдә олараг ашагыдакы ваһид структур схеминә әсасында тәртиб олунур.

1. Сәнәдин ады.

2. Сәнәди тәртиб едән шәхсин фамилијасы, ады, атасынын ады вә вәзифәси.

3. Етибар етдији шәхсин фамилијасы, ады, атасынын ады, вәзифәси вә паспорт нөмрәси.

4. Нәји алмаға етибар едилмәсинин дәһиг мәзмуну.

5. Имза вә тарих.

Бу сәнәд о заман етибарлы сајылыр ки, етибар едәнин имзасы мувафиг идарә (тәшкилат) рәһбәринин имза вә мөһүрү илә тәсдиг едилмиш олсун. Буну ашагыдакы нүмунәдән ајдын көрмәк олар.

ЕТИБАРНАМӘ

Мән, комсомолчу бригадасынын үзвү Бәбирова Гәнирә Әли гызы иш јолдашым Микајылова Шәлә Камран гызынын (паспорт №.....) 1984-чү илнин июабр ајында М. Ф. Ахундов адына совхоздан мәнә чатачаг 120 (јүз ијирми) манат пулу алмасына етибар едирәм.

27. XI. 1984. (имза)

Г. Бәбированын имзасыны тәсдиг едирәм.

Совхоз һәмкарлар иттифагы комитәсинин сәдри: (имза)... (мөһүр) (тарих)

Арајыш. Идарә, тәшкилат, тәдрис мүәссисәси вә с. тәрәфиндән мүәјјән бир шәхсин ким олдуғуну тәсдиг етмәк үчүн верилән сәнәддир.

Бу сәнәд, әдәтәм, тәшкилат вә мүәссисәләрин дәһиг үнваны өкс

етдирилмиш хусуси бланкларда жазылыр. Белә бланкын олмадығы һалларда исә һәмнин арајыш вәрәгинин сол тәрәфинә идарә, мәктәб вә с. штампы вурулулур.

Дикәр әмәли жазылар кими, арајышын да өзүнәмәхсус ваһид тәртиби схеми вардыр.

1. Әмәли жазынын ады.
2. Арајыш аланын фамилијасы, ады вә атасынын ады.
3. Арајышын нә үчүн вә һара тәгдим едилмәк үчүн верилмәсинин шәрһи.
4. Арајыш верән идарә, тәшкилат вә ја мүүссисә рәһбәринин имзасы, мөһүр.

Демографик амилләрин негатив тә'сирләринин арадан галдырылмасында әдәбијјат дәрсләринин имканлары

Һикмәт ӘЛИЗАДӘ

С. М. Киров адына АДУ-нун мүүллими

Мүасир дөврүн глобал проблемләриндән сајылан демографик просесләр чәмијјәт һәјатынын бүтүн саһәләринә, о чүмләдән әнләнин өз функцијасыны јеринә јетирмәсинә, хусусилә ушаг артымына вә онларын тәрбијә едилмәсинә тә'сир едир. Бунула әлагәдар олараг мәктәб јени нәслин тәрбијәсиндә шакирд шәхсијјәтинин инкишафында бөјүк рол ојнајан «ән'әнәви амилләрлә» јанашы, демографик амилләрин дә,—әнләнин пешә-тәһсил структурунун, тәкратникаһын, доғумун (әнләдәки ушагларын сајы), бошанманын, өлүмүн, миграцијанын вә с. тә'сирини дә нәзәр әлмәлди. Бу, әсәсән, демографик амилләрин негатив тә'сирләринин арадан галдырылмасы, үчүн хусуси әһәмијјәт кәсб едир.

Биз республика мәктәбләриндә

Мәктәбли һәјаты илә бағлы олар бир арајыш нүмунәси илә таныш олар.

АРАЈЫШ

Абдуллајев Ајдын Ханоглан оглу, Бақы шәһәри 5 №-ли мәктәбин X сифиндә охуругу тәсдиг етмәк үчүн вәрилди.

Арајыш Киров рајону һәрби комиссарлығына тәгдим етмәк үчүндүр. Мәктәбин директору: (имза)

Сөз јох ки, әмәли жазыларын ејрәдилмәси заманы бурада дејиләнләрин нәзәр алынмасы мәктәбләрин әмәли жазы бачарыларынын инкишаф етдирилмәсинә хејли көмәк кәстәрә биләр.

бу мәсәләннә нәчә һәлл едилмәсини өјрәнмәк мәгсәди илә Бақы шәһәриндәки 54 вә 240 нөмрәли орта, һабелә 9 нөмрәли республика интернат-мәктәбиндә. Сумгајит шәһәриндәки 9, 16 вә 30 нөмрәли орта мәктәбләрдә тәдгигат апарыш демографик амилләрин шәхсијјәтинә тә'сирини һабелә, ајры-ајры мүүллимләрини демографик амилләрин негатив тә'сирләрини арадан галдырма саһәсиндәки тәчрүбәсини өјрәнмишк.

Апардығымыз тәдгигат нәтичәсиндә ајдын олмушдур ки, республика мәктәбләриндә демографик амилләрин негатив тә'сирини арадан галдырма саһәсиндә мүүјјәтишләр көрүлүр. Лакин бу ишлә әсәсән синифдәнхарич вә мәктәбдәнхарич тәдбирләр заманы һәјат кечирилир.

Мәктәбдә апардығымыз педагогик эксперимент кәстәрди ки, демографик амилләрин негатив тә'сирләрини арадан галдырма саһәсиндә синифдәнхарич вә хусусилә мәктәбдәнхарич тәдбирләр бөјүк әһәмијјәтә маликдир. Лакин бу, о заман јүксәк нәтичә верә биләр ки, белә тәдбирләр тә'лим просеси илә сых әлагәләндирилсин, дәрсин, һәр фәннин өз хусусијјәтинә ујғун олараг тәрбијәләндиричи функцијасында иштифадә едилсин.

Тәдгигатымыз нәтичәсиндә ајдын олмушдур ки, демографик амилләрин негатив тә'сирләрини арадан галдырма үчүн һәјата кечирилән тәдбирләр, дәрсин имканлары илә јахшы әлагәләндирилмир. Бу исә һәмнин тәдбирләрин тәрбијә әһәмијјәтинин азалдыр, лазыми сәвијјәдә сәмәрәлилик әлдә едилмир. Икинчи бир тәрәфдән гејд етмәк лазымдыр ки, һәмнин тәдбирләр чох вахт систематик олараг һәјата кечирилмир, эпизодик характер дашыјыр. Үчүнчү бир тәрәфдән исә демографик амилләрин тә'сиринин тә'лим-тәрбијә просесиндә нәзәр алынмасы әксәр һалларда елми сәвијјәдә дејил, мәишәт сәвијјәсиндә һәјата кечирилди.

Тәчрүбә кәстәрдији кими, тә'лим-тәрбијә просесиндәки чатышмазлығы арадан галдырмағын ән јахшы јолу «педагогик консиллум» методундан истифадә етмәкдир (Ј. К. Бабански. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований, Москва, Педагогика, 1982, сәһ. 84-88). Педагогик консиллумда әсәс мәгсәд демографик амилләрин негатив тә'сирләрини арадан галдырмада дәрсин имканларыны ајыр етмәк иди. Бунула әлагәдар олараг, мүүллимләр синиф коллективинин демографик характеристикасы вә шакирдләрин демографик биографиялары илә таныш етдик. Педагогик консиллумда мүүллимләрлә синиф коллективинин «демографик характеристикасынын» вә шакирдләрин тә'лим мүүвәфәғијјәти илә

баш верән демографик просесләр арасында мүүјјән әлагә олдуғуну кәстәрди. Гејд етмәк лазымдыр ки, мүүллимләр өзләри бу мәсәләләрин тәһлили заманы «анасынын өлүмүндән сонра пис охумаға башлады», «атасы евдән кедәнә гәдәр јахшы охујурду» кими фикирләр ирәли сүрүрдүләр.

Ајры-ајры фәнни мүүллимләр илә кечирилән сөһбәтләр исә, демографик амилләрин негатив тә'сирләрини арадан галдырма саһәсиндә дәрсин имканларыны даһа кениш шәкилдә арашдырма үчүн шәраит јаратды. Бу саһәдә әдәбијјат дәрсләри кениш имканлара маликдир.

Белә ки, шакирдләр орта мәктәбин ајры-ајры синифләриндә Низами Кәнчәви, Мирзә Фәтәли Ахундов, Әбдүррәһимбәј һагвердијев, Максим Горки, Владимир Мајаковский, Александр Фәдејев, Сәмәд Вурғун, Мирзә Ибраһимов вә башга даһи шаир вә јазычыларын һәјат вә јарадычылығыны өјрәнәркән, онларын тәрчүмеји-һалларында демографик амилләрлә (мәсәлән, шаирин чохушағлы әнләдән олмасы, онун јетим бөјүмәси, башгасынын һимәјәси алтында бөјүмәси, бир шәһәрдән дикәринә көчмәси, валидејиләринин бир-биршәдән ајрылмасы вә с.) таныш олурлар. Дүздүр, әдәбијјатын тәдриси методикасы бу мәсәләјә хусуси диггәт јетирмир, лакин орта мәктәбдә әдәбијјатын тәдриси методикасы «јазычынын доғулдуғу ил вә јер, валидејиләри вә тә'лим-тәрбијә илә сых бағлы оларак фактлары» тәһлил етмәји мәгсәдәујғун һесаб едир (М. Асланов, Ч. Әһмәдов, А. Бабајев. Орта мәктәбдә әдәбијјатын тәдриси. Бақы, Маариф, 1966, I һиссә, сәһ.220).

Демографик амилләрин әдәбијјат дәрсләриндә нәзәр алынмасы, педагогик консиллумда, ајдын олдуғу кими, 3 формада һәјата кечирилә биләр:

1) мүүллим дәрсдә демографик амилләрин шәрһишә һеч бир әһә-

көңүлү берилет, жана жашым балла ошоларга аддарымым гелд елар. Бу бал шүбкөсү ки, шакирдлерин инкишафында негатиэ рил ожааган демографик амиллерин тәсириэн арадан галдырмаг сабәсиндә беч бяр күсбәт әһәмийәтә малик дә- јилдер.

б) мұаллим дәрәдә демографик амиллерә бәртарафли суратда пси- хололожикләшдирәрәк, әсәриә гәһрә- маһини «јазыт», «јетим», «кимса- сиз» (мәсәлә: «Гарача гыз» әсә- риндә Гарача гыз сурәти һаггында) сөзләри илә характеризә елар. Бу һал јетим, вәлидејиләри әјрил- миш шакирдләрә вәһикә мүсбәт тәсиер едә билмир, һәтта әксинә, оларда пәссивәлијә артырыр вә вәзәјјәтләрини даһа да пәсләшдир- рир.

в) мұаллим дәрәдә демографик амилләрин шәрһинә кеһиш јер ве- рир, јазычы вә шаирләрин һәјәтиә- дән, ояларың вәзәјјәтиәдән даны- шыр, бу заман, һәмийә јазычы вә шаирин дүшдүјү вәзәјјәтлә разы- лашмамасыны, һәмийә вәзәјјәтә ак- тив тәсиер етдијини мисалларла кеһиш шәрһ елар. Буһдан әләвә, белә мұаллимләр тәдрис едләән әсәрләрдә дә демографик амилләри габарыг сурәтдә шакирдләрин диггәтиә чәтдырыр, онларда ак- тивлик јарәтмаға чәһд елар. Мұ- әллимин белә фаәлијјәти «охшар һадисәләриң шәрһи» долаји тәсиер пријомувун тәләбләринә там чаваб верир. Мұаллимләр јазычының һә- јәтиңи кеһәркән, шакирдин диггә- тини демографик амилләрә чәлб едәркән, онун гаршысында проб- лем ситуәсијә јарәтмаг имканына малик олурлар. Мәсәлә, Азәрбај- чаның даһи классики Н. Кәһчәви «әсәрләриндән көрүндүјү кими, ушаг јашларыңдан јетим галмыш- дыр» (Н. Араслы, Н. Ејвазов, Әдә- бијјәт, 8-чи синиф, Баки, Маариф, 1981, сәһ. 43). Мұаллим вәлидејини итирмиш шакирдин диггәтини бу факта јөнәлдир. Бу заман шакирд истәр-истәмәз шаирин һәјәти илә өз һәјәтиңидәки охшар һадисәни

мүтәјисә елар. Даһа сонра мұаллим шаирин јетим олмасына баһмајараг, бәјүк иради күч, әттикарлыг, әһ- мәтсәвәрлик нәтијәсиндә дүңдә танымаг бир шаир вә философ олдуғуну шәрһ етдиклә, шакирд истәр-истәмәз өзүндә шаирин бу көзәл хүсусијәтләрини әхтармагә бәшләјир. Бу процес шакирдин дахли мотивләриндә мүсбәт дә- шинликләр јарадыр, онда өзүң- гәрбијә процесини гүввәтләндирәр башга бир мисал. Билдијимиз ки, Азәрбајчаның көркәмли мұ- фәккири Мәрзә Фәтәли Ахундовга вәлидејиләри әјрилмиш вә о, әһ- саның әһисә ахунд һачи Әләскә- рин һимәјәсиндә јашамышдыр. Ла- кин буна баһмајараг о, дөврүңгә ән бәјүк мұтәфәккир аһими, фило- софу, шәрғдә драматуркијаның, ре- алист нәсриң баниси, габагчыл ма- арифпәрвәри олмушдыр. Белә факт- лар әдәбијјәт дәрәликләриндә кә- фәјәт гәдәрдыр. Сосиалист Әмәјә Гәһрәманы, Азәрбајчан халг јазы- чысы, бәјүк ичтимаг хадим Мәрзә Ибраһимовун һәјәти да бу чәһәт- дән бәјүк тәрбијәви әһәмийәт кәсб елар.

Шакирдләр башга фәнләри (рус дили, харичи дил, физика, ријазийәт, кимја, биолокија, тарих, рәсм, нәгмә вә с.) өјрәнәркән классик рус вә Авропа јазычыларының, рәссамларың, бәстәкарларың, көркәмли аһимләрини, тарихи шәхсийәтләрини һәјәт вә јарадычылығы илә әләгәдәр демографик амилләр- лә дә таныш олурлар.

Одур ки, әјри-әјри фәнн мұәл- лимләриниң гаршылыгы әләгә сах- ламасы, фәнләрарасы әләгәдән ис- тифалә едилмәси фајдалы олар.

Шакирдләр мәктәбдә бир сыра әсәрләри, мәсәлә: «Фитнә» (Н. Кәһчәви), «Гарача гыз» (С. С. Ахун- дов), «Буз һәјкәл» (Ә. Мәмәдхан- лы), «Күнәш доғачаг», «Тахта га- шыг», «Балача чекист» (Е. Агајев) «Алај оғлу» (В. Катајев), «Бабә- кин аһды» (М. Рзагулузада), «Гәј- чы» (Т. Шаһбәзи), «Сержант Ипа- нов адына көрпәдәр еви» (М. С. Ор- лубади) вә б. өјрәнәркән дә демо-

график амилләрдә растлашырлар. Бу әсәрләриң тәдриси заманы мұ- әллимләриң демографик амилләри шәрһ етмәси дә бәјүк әһәмийәт кәсб елар. Јенә мисәлә мұрачкәт едик. Мәсәлә, дејәк ки, һәр һәһси бир шакирд аһасыны итирдикләи сонра, инсәләшмиш вә пис охумаға бәш- ләмишдыр. Мұаллим, мәсәлә, «Га- рача гыз» һекајәсини тәдрис етди- јә заман, Гарача гызы башмаг кәлә һадисәләри кеһиш шәрһ елар. Бу заман шакирд Гарача гызың һәјәти илә өз һәјәтиңидәки охшар һадисәләри мұгајисә етмәјә бәшлә- јир. Мұаллим шакирдләрә бүтүл һадисәләрдән (Гарача гызың ба- шына кәлә һадисәләр нәзәрдә тутулур) сонра Гарача гызың өз мәклијини итирмәсәни, әксинә мараг даирәсини кеһишләндирәрәк, өз әһмәтсәвәрлији илә һаһи үчүн, о чүмләдән бәј гызы Туту үчүн әзиз бир адама чеврилмәсини көс- тәрмәклә, шакирд гаршысында проблем ситуәсијә јарадыр. Ша- кирд охшар һадисәдән сонра Гара- ча гызың характериндә јаранан мүсбәт дәјишикликлә, өзүндә јара- нан мәһфи дәјишикликләри мұгајисә елар вә өзү үчүн мүсбәт нәтичә чыхарыр вә јахуд бунун үчүн шәра- ит јараныр.

Әдәбијјәт мұәллимләриниң бу ис- тигамәтдә аһардыглары ишләри, синифдәнхарич вә мәктәбдәнкәһар

тәдбирләри әләгәләндирәлиәси фәнни тәрбијә имканылығы даһа да кеһишләндирәр. Мәсәлә, јазы- чының һәјәти һаггында мәәлумат вериләркән, шакирдләри һәмийә јә- мичини ев-музејинә вә јахуд му- зејләрә експүрсияја аһарылмагә, јатичиниң әсәриңиң мұтакирәси, охуңла вә јахуд әсәри илә бәһли филмә коллектив тамаша етмәк вә с. һәм фәнни тәдрисиң мараглы елар, һәм дәрсиң тәрбијә гүввәсәни артырар, һәм дә демографик амил- ләрин негатиэ тәсиерләрини арадан галдырмаг имканылары чох олар.

Әдәбијјәт мұаллимләриңиң де- мографик амилләрә фаәл мұнаси- бәт бәсләмәси јетим, вәлидејиләри бошаныш вә б. шакирдләрдә ә- ләриңә иһамы артырар, синиф кол- лективаның һәмийә шакирдләрә гар- шы мұнасибәти дәјишәр, һәр һәһи һәз исә өз мүсбәт тәсиерини ша- кирдләриң тәлима мұнасибәтлә- риндә вә тәлим мұвәфәғијјәтлә- риндә тапыр.

Әдәбијјәт дәрәлириңиң бу истига- мәтдә тәдриси XXVI гурултајын ирәли сүрдүјү, «сәмәрәли демогра- фик сијасәт» мәктәб тәрәфиндән мұвәфәғијјәтлә һәјәтә кеһириләр, һәртәрәфан инкишаф етмиш шәх- сијјәт јетишдирмәк вәзвфәсиниң һәлл едилмәсиндә исә дәрсиң тәр- бијә имканылары кеһишләнәр.

Инша жазылары назырлыг тэчрүбэсиндэн

Фэхрэддин ШУКУРОВ
Шәки РХМШ методкабинетинин мүдирин

Мә'лумдур ки, шакирдләрүн иштиги, тәфәккүр вә дүңжәкөрүшүнү, сәрбәст мүнәкимә габилиттәтинин иштиги кишаф етдирмәкдә инша жазыларын мөстәсна ролу вар. Башга жазы ивәләрүшүдән фәргли олараг даһа чох јарадычылыг тәләб едән инша жазылар шакирдләрүн чилди дүшүнмәјә, ахтарышлар апармага, мөстәгни тәнгиди мүнәкимәләр јүрүтмәјә, һадисә вә фактлары үмумиләшдириб нәтичәләр чыхармага сөвг едир. Бу оларда бу габилиттәтин иштиги на күчлү тәсир көстәрир.

Бөјүк рус педагогу К. Д. Ушински инша жазыларын ролундан данышаркән демишдир: «Инша жазылар, әкәр бу сөз алтында нитг фитрәтинин тәдрип етдирмәк нәзәрдә тутулурса, ана дили дәреләриндә башлыма мәшгәлә олмалыдыр». (Сөчләмиш педагожи әсәрләри, «Азәрнәшр», 1963, сәһ. 128.)

Шакирдләрә инша жазмагы өјрәтмәкдә назырлыг ишләринин сәмәрәли тәшкили мөстәсна рол ойнајыр; бу, мүнәффәгијәтин әсасыны тәшкил едир. Бу бахымдан Гајабашы кәнд орта мәктәбинин мөәллими Рүстәм һүсәјновун иш тәчрүбәсин диггәтәләјиндир.

Рүстәм мөәллим, һәр шејдән әввәл, инша үчүн тәклиф етдији мөвзуну шакирдләрүн дүзкүн баша дүшмәсинә наил олмәгы әсас шәрт һесап едир. Бунула јанашы, о, иншада һансы мәсәләни өн плана чәкмәк, һансылара сәтһи тохунмаг, һадисәләри нечә алағәләндирмәк, мәнтиги ардычылыгы нечә көзләмәк, ситатлардан, фактлардан нечә истифада етмәк вә с. кими мәсәләләрә даир ләзыми көстәришләр верир.

Мүәјјән әдәби әсәрләрин тәһлилинин, образларын сәчијәсинин нәзәрдә тутан конкрет мөвзуларда иншалара назырлыг ивәбәтән әсандыр; шакирдләрүн истифада едәчәји әсас мәнбә дәрәлик вә мөәлли-

мин шәрһидир. Белә иншаларда шакирд дәрәликдәки мә'луматдан әввәл, бир нечә материал тапыб истифада етмәклә кифајәтләнә биләр. Буна көрәдир ки, конкрет мөвзуларда иншалара назырлашмаг вә јазмаг шакирд үчүн о гәдәр дә чәтһи олмур. Лакин сәрбәст мөвзуда иншалар вә олара назырлыг ишләри тамамилә башга характер дашыјыр. Сәрбәст мөвзуда јазылачар иншаларда инша ивәбәтән олар назырлашдыр.

Рүстәм мөәллим дәрә дедији јухары синефләрдә сәрбәст мөвзуда иншалара хүсуси әһәмијјәт верир. Чүнки шакирдләрүн дүңжәкөрүшүнү, бәјни тәфәккүрүнү иштиги етдирмәк, оларын достлуг, бејнәлмиләтчилик, вәтәнпәрвәрлик руһунда тәрбијә етмәкдә сәрбәст мөвзуда иншаларын ролу бөјүкдүр. Мөәллим мөвзулары сечәркән һәр бир синефин јаш вә биллик сәвијјәсинин нәзәрә алыр, иншаны јахшы јазмаг үчүн әтрафы иш апарыр. Бу мәгсәдә дәрә илинин әввәлиндә һәр бир синеф үчүн мүнәсиб билдији мөвзулары группашдырыб хүсуси бир дәфтәрдә гејд едир. һәмнин иншаларын јазылачары вахты да шакирдләрә билдирир. Тәчрүбә көстәрир ки, инша мөвзуларыны јазы ишнинин вахтына бир нечә күн галмыш еләп етдикдә шакирдләр ләзыми гәдәр мә'лумат топлаја билмирләр. Лакин мөвзуларла дәрә илинин әввәлиндә таныш олдугда материал топламаг, мүхтәлиф мә'луматлар әлдә етмәк ишн асанлашыр. Белә ки, шакирд күндәлик мәтбуаты охујаркән һәр мөвзуја даир мүнәфиғ материаллар онун диггәтинин чәлб едир; һәмнин материаллары ја өзүндә сахлајыр, ја да охујуб гејдләр көтүрүр. Кифајәт гәдәр вахт олдугда шакирдләр белә материаллары тәдричән, тәләсмәдән

вә чәтһилик чәкмәдән топлајырлар. Ејни заманда дәрәликдә вә мүхтәлиф бәјни әдәбијјатда раст кәлдикләри мә'луматларын мәнбәјини гејд едиб сахлајырлар. Инша үчүн бу јолла материал топламага шакирд хүсуси олараг вахт ајырмыр. Бунлар күндәлик мүтәлиб заманы, јахшуд радио вә телевијја верилишләринә гулаг асанда гаршија чыхар вә шакирдин диггәтинин чәлб едир. Шакирдләр бу ишлә биләвәсита иншанын јазылмасына 5—10 күн галмыш хүсуси мөвзулар олурлар, әввә материаллар топламаг үчүн китабханалара кедир, ләзыми мәнбәләри көздән кечирир, гејдләр көтүрүр, ситатлар сечирләр. «Тәсәдүфләр» нәтичәсиндә топладыглары материаллары да нәзәрдән кечирир, беләликлә, мөвзуја илди кифајәт гәдәр мә'лумат әлдә едирләр.

Јери кәлмишкән гејд етмәк пис олмаз ки, Рүстәм мөәллим шакирдләри бу сәһәдә һәвәслә фәалијјәт көстәрмәјә һәмнишә руһландырыр, олара тез-тез мәсләһәтләр верир. Бу чүр ахтарышларла мәшғул олмагы әһәмијјәтинин олара изаһ едир: В. И. Ленинин иншаја нечә назырлашмасы, ону нечә јазмасы һаггында бачысы Анна Илинична Улјанованын ашағыдакы сөзләрини хатырладыр: «Инша јазмаг үчүн о, дәрә китаблары вә мөәллимин дедикләри илә кифајәтләнмәзди, китабханадан китаблар алар, охујарды; буна көрә дә онун јазылары мүфәссәл оларды. Мөвзу чох јахшы ишләнәр, инша көзәл бир әдәби дилдә јазыларды».

Иншаја ајры-ајры шакирдләрүн топладыглары материаллар, шүбһәсиз, мүхтәлиф мәзмунлу, мүхтәлиф характерли олур. Она көрә дә Рүстәм мөәллим топланан бүтүн материалларла үмуми шәкилдә һәмнин таныш ола билмәсинә имкан јарадыр; шакирдләрдән, бири дикәринин материалындан истифада едир. Мөәллим өзү дә олара мүнәфиғ материаллар верир.

Бәзән шакирдләр мөвзуја даир охудуғлары материаллардан нечә истифада етмәји, нәдән башлајыб

нәдә гуртармагы билмир, чәтһилик чәкирләр. Белә һалда мөәллим бу барәдә олара ләзыми мәсләһәтләр верир, тәхминин план тутдурур вә төвәнјә едир ки, иншаја илди олар әсас фактлары план ујғун олараг группашдырылар. Шакирдләр охудуғларыны группашдырыр гејдләр көтүрүр, ситатлар сечирләр. Бу гајда илә олар мөвзу һаггында долғун мә'лумат әлдә етдикдән сонра Рүстәм мөәллим планлары конкретләшдирмәк үзрә иш апарыр. Нәтичәдә планын ајры-ајры мәддәләриндә нәләрини әһәтә едиләчәји һәр бир шакирд үчүн там ајдын олур.

Конкрет нумунә олараг Рүстәм мөәллимин X синефдә «Вәтәнимиз достлуг диярыдыр» мөвзусунда апардыгы иншаја назырлыг ишләрини нәзәрдән кечирәк. Рүстәм мөәллим бу мөвзуда иншаја назырлашмаг үчүн шакирдләрә, әввәлчә, һансы мәсәләләри әһәтә едәчәкләри һаггында үмуми истигамәт верир. Гејд едир ки, материал топлајаркән Вәтәнимиздә халғлар достлугунун күчү вә әһәмијјәти һаггында, башга дөвләтләрлә вә милләтләрлә достлуг әлағәләримиз, бејнәлмиләтчилик сијасәтимиз вә с. һаггында олар материаллара хүсуси диггәт јетирсинләр. Бу үмуми истигамәтдән сонра шакирдләр күндәлик мәтбуатдан истифада едәрәк кифајәт гәдәр материал топлајырлар. Бундан сонра нечә јазмаг һаггында сөһбәт кедир. Көрүндүју кими, мөвзу да, материал да чох кенишдир. Инди әсл һүнәр кениш мә'луматы јығчам вә мәзмунлу бир шәкилдә, ардычылыгла, фактлары дүзкүн вә ајдын шәрһ етмәклә јазмагдан ибарәтдир. Бунун үчүн нә етмәли, нәдән башла-малы?

Рүстәм мөәллим шакирдләри һәмнин суал әтрафында дүшүндүрүр вә әввәлчә бу барәдә оларын фикрләрини өјрәнмәјә чалышыр. Шакирдләр өз фикрини билдирәрәк дүзкүн истигамәт көтүрмәкдә олара көмәк едир. Мәсләһәт көрүр ки, халғлар достлугуну чохмилләтли Вәтәнимизин сарсылмаз гүдрәтинин әсасы кими гијмәтләндирсинләр. Бу достлугун, бу гардашлыгын Бө-

жүк Вәтән мұһарибәси илләриндә сыйнагдан чыкмасына даир мисаллар көстөрөспләр. Халглар достлугуну сијаси-мә'нәви бирлѳимизин әсасы кими гијмәтләндирсінләр вә бу фикрләри фактларла әсәсләндирсінлар. Вәтәнимиздә халглар достлугуну мә'нәви-сијаси вә иҗтисади әсасыны аҗрылыгдә гејд етсінләр. Бу достлугун бәднн әдәбијјәттә тәрәпнүмүнә даир мисаллар кәтирмәјә хүсуси диггәт јетирсінләр. Мүәллим мәсләһәт көрүр ки, бундан сонра бир сыра харичи өлкәләрдә достлут әлагаларимизин моһкамлашмәсн вә буну сәбәбләри һаггында, зәиф ичкишаф етмиш дәвләтләрин Совет Иттифагы илә достлугуна чан атмасыны сәбәбләри, партија вә дәвләтимишнн достлуг вә бејналмиләтчилик сијасәти һаггында јазсынар. Бу истигамәттә апарылан сәһбәтләрдән сонра шакирдләр тахминн план һазырлајырлар. Бир лаһа дүшүндүкдән сонра планы дүрүстләшдирип, нечә јазачыларыны дагыләшдирипләр. Тохуначагаары һәр һансы мәсәләдә мәнтиги алағә, бағлылыг ахтарыр, халглар достлугуну аҗры-аҗры нүмунәләрини бу достлутда иштирак едән халгларын вә дәвләтләрин мәнәфеји бахымындан шәрһ етмәјә чалышырлар. Мәсәләп, социалист өлкәләринн гардашылыгы, бирлѳимнн, еләчә дә Гаршылыгы Иҗтисади Јардым Шурасынын үзү олән аҗры-аҗры дәвләтләрин иҗтисади әлагаларинн достлугумузу бәһрәсн, шәхсән Совет Иттифагынын достлуг вә бејналмиләтчилик сијасәтиннн ифадәсн кими гијмәтләндирипләр. Шакирдләр харичдәки достларымызын Совет Иттифагыны бүтүн тәрәтипәрвәр бәшәријјәтнн досту, архасы, дајагы сәјмәләрынн ифтихар һисси илә гејд едир вә һаглы олараг Вәтәнимизн «Достлут дијары» адаландырырлар.

Јухарыда көстөрүлән гејдәдә һазырлыг ишн апарылдыгдан сонра јазылмыш ишләарын әксәријјәти мүәффәғијјәтән олур. Шакирдләрдән бир нечәсн «Вәтәним достлут дијарыдыр» мөвзусунда ишәјә Әһ-

мәд Чәмилнн ашәгыдакы мисраларынн сивграф сечмишдиләр:

Мән севирәм өз халгымы! Чүнки күч вар голунда
Чүнки чохла гурбан вериб о, инглаб јолунда
Чүнки халглар достлугуну тәмәлини гурублур,
Һаггын, сүһүн, сәәдәткә кешиндә дурублур

Һәмнн шакирдләрдән бири ишәни белә башламышдыр:

«Бәјүк Октябр социалист илгилабынын ән көзәл навлијјәтләриндән бири халглар достлугуну моһкәм тәмәлини тојулмасдыр. Өзүлу фәһлә тәтәдләриндә тојулан, илгилабн дөјүшләрдә мәтивләшән бу достлут марксизм ленинизм идејаларынын исевилығы бәхш етдији ән үлви бир исе'мәдир. Чоҳ сәчијјәтнн һалдыр ки, кәтии илгилабн дөјүшләрдә азербәјҗанлы, ермәни, рус, татар, күрчү, ләзки вә с. кими мүхтәлиф милләтләрин нүмәјәндәләри бирләшәрәк бир мәсләк уҗрунда мүбаризә апармышлар. Бәјүк Октябр социалист илгилабындан иләһәм вә гүвәт алап 26-лар Шәргдә биринчи олараг бу илгилаба сәс вермиш, достлугун гүвәсина архаләныб азадлыг баҗрагыны учалтмишлар.»

Даһа сонра шакирд бәднн әсәрләрдә ССРИ халгларынын бәјүк достлугуна, бу достлугун Бәјүк Вәтән мұһарибәсиндә сыйнаглардан чыкмасына даир бә'зи эпизодлары хатырлатмыш С. Вургуну, М. Раһимия, С. Рүстәмин... одлу мисраларынн нүмунә кәтирмишди. Ишә үмүмиләшдиричи фикрләрдә тәмамланмышды.

Тәклиф олунан мөвзулары шакирдләрин бу чүр әһәтәли шәрһ етмәләри вә марягы фикрләр сөјләмәләри, шүбһәснз, ишәјә кениш һазырлыгын нәтичәсидир. Тәчрүбә көстәрир ки, ишә јазыларә һазырлыг ишн нә гәдәр јахшы тәшкил олунарса, нәтичә дә бир о гәдәр јахшы оләр.

Рүстәм мүәллим дәрсләрдә шакирдләриң өз биләкләрини мүстағни артырмаг бачарыгына хүсуси диг-

гәт јетирип. О, чалышыр ки, шакирдләр бәднн әсәрләринн тәһлики фолунда социализм вә коммунизминн ичтиман-сијаси маһијјәтинн, онуи үстүнлүкләринн шүурлу сурәттә дәрк едә билсінләр, сәғлам идеолокија илә снләһлансынлар.

Рүстәм мүәллим өз педагожи фәәлијјәтиндә буну әсәс тутур ки, истәр классик, истәр сә дә мүәсир јазычыларымызын әсәрләриндә кәич нәслә нүмунә ола биләчәк әдәби гәһрәмәялар чоҳлур. Олардакы мүбаризляк, ирадалилик, вәтән вә халг јолунда һәр чүр чәтинлијә мөрдликлә дөзмәк вә сәир кими вачиб исеви хүсусијјәтләри шакирдләрин шүуруна јеритмәк, онлары бу әдәби гәһрәмәяларынн тә'сирн алтына салмаг, онларын бүтүн идеја-сијаси мәтинлијинн, көзәл әхлаги кејфијјәтләринн, кәичләринн гәлбинә дамлә дамлә ахыда билмәк мүәллимдән бачарыг вә усталыг тәләб едир. Тәчрүбә көстәрир ки, илдики һәјәти, гејдә-ғануналарымызы, ичтиман гурулушумузуи үстүнлүкләринн халгымызын кечмиш һәјәти илә мүтәјисәли сурәттә изаһ едәндә шакирдләрдә кечмишә нифрәт, социализм чәмвијјәтинә рәғбәт һисси тәрбијә етмәк реал вә мүәффәғијјәтли олур. Кечмишә нәзәр салмадан илдики үстүнлүкләримизн шакирдләрдә изаһ етмәк чәткидир. Бу фәргләрин бәднн тәзәһүрү әдәби әсәрләрдә өз көзәл әксинн тапмышдыр. Рүстәм мүәллим VIII сннифдә «Лејли вә Мәчвун»у кечәркән феодализм дөврүндә исеан һүгүгсузлугундан, исеан һиссијјәтиннн тәпдаланмасындан, ичтиман әдаләтсизликләрдән вә с. данышанда бу вәзијјәти мүәсир дөврүмүзлә мүтәјисә едир. Јахуд Ч. Чаббарлынын «Алмаз» әсәриндә Алмаздан данышаркән ону Лејлијә гаршы гејур. Мүсәһибәни букүнкү дөврүмүзә кәтирәркән Азербәјҗан гызларынын нечә харигәләр јаратдыгыны (әмәк гәһрәмәяларынын алларыны чәкмәклә) хүсуси гејд едир, шакирдләрин фикринн бир аялыра кечмишинн дәһшәтли күнләринә вә бу күнүн фираван, хош-

бәхт һәјәтина чөлб едир. Совет дәвләтиннн зәһмәт адамларына нечә јүксәк гијмәт вердијинн онларын нәзәриндә чанландырыр!

Үмүмијјәтлә, Рүстәм мүәллим кечдији һәр бир мөвзуу вә нәзәри билји практика илә, мүәсир һәјәтлә әлағәләндирмәјә мүнғәзәм диггәт јетирип. Бу исе шакирдләрин идеја-сијаси вә мә'нәви тәрбијәсннә гүвәтли тә'сир көстәрир.

Рүстәм мүәллимнн иш тәчрүбәсиндә бу да диггәти чөлб едән чәһәтләрдәндр ки, о, шакирдләри мүстәғил ишләмәјә һазырламаг үчүн онлара пахташыры бәднн әсәрләринн гәһрәмәялары һаггында јыгчам ишә—характеристика јазмагы (һәр кәс өз рә'јинн јазыр) тапшырыр. Бу ишннншалар сннифдә охунуб мүтәкирә едилир, ән јахшылары тәгдир олунур. Мүзәкирә заманы Рүстәм мүәллим һәр дәфә гаршыја белә бир суал гејур: «Јолдошыныз даһа нә јазә биләрдиди?» Шакирдләр өз фикрләринн әләвә едирләр. Белә гаршылыгы фикир мүбадиләсн һәм кечилән мөвзуу, гәһрәмәяны сәчијјәсннн јахшы баша дүшмәкдә шакирдләрдә көмәк едир, һәм дә онлары даһа ағыллы дүшүнмәјә вадар едир.

Рүстәм мүәллим һәр дәфә сннифә кирәндә шакирдләрин үзүндә севинч гыгылчымылары парлајыр. Шакирдләрдә көзәл рафтарына көрәми? Дәрсләринн јүксәк сәвијјәдә тәшкил етмәсн сәбәбиндәми? Нәтиклик габилитетиннн чәлбедичилијиндәми?... Бу кејфијјәтләринн һамысы онда бир күлл һалында бирләшиб. Ән әсасы исе будур ки, Рүстәм мүәллимнн шакирдләри онуи дәрә дедији Азербәјҗан дили вә әдәбијјәт фәиләриндән ләзыми биллик вә бачарыглара јахшы јијәләнирләр, програм материалларыны мүвәффәғијјәтлә мәнимсәјирләр.

Бүтүн бу уғурларына көрәдир ки, Рүстәм мүәллим «Баш мүәллим» адына ләјиг көрүлмүшдүр. О, кәнднн ичтиман һәјәтиндә дә фәал иштирак едир. Кәнд Советиннн депутатидыр. «Социализм јарышынын гәлиби» дөш ишәни илә тәдтиф олунмушдур.

Әруз вәзни һаггында анлајышларын верилмәси

Тәрлан ГУЛИЈЕВ

Ләнкәран рајону, Веравул кәнд орта мәктәбинин мүәллим

Орта мәктәбдә шакирдләр классик вә совет әдәбијјатынын ән јахшы нүмунәләрә илә тавыш олулар. IV синифдән башлајараг әдәбијјат нәзәријјәси һаггында да програмын тәләбләрә бахымындан мәлумат вериләр. V синифдә илк дәфә олараг әруз вәзинин тәләбләрә әсасында М. Ә. Сабирин «Бакы фәһләләринә» ше'ринин ифадәли охусу үзәриндә иш апарылмасы нәзәрдә тутулур.

Һазырда програм үзрә орта мәктәбдә әруз вәзинин ашағыдакы бәһрләриндә јазылан әсәрләр тәдрис олунар. IV синифдә: 1) М. Ә. Сабирин «Чүтчү» ше'ри сәри бәһринин мүфтә'илүн мүфтә'илүн фә'илү өлчүсүндә:

мүфтә'илүн мүфтә'илүн фә'илү
Чыхды күнәш, долду маһан нур илә
пәрдәгәләм пәрдәгәләм дилнүвә

2) А. Сәһһәтин «Јај сәһәри» ше'ри рәмәл бәһринин фә'иләтүн фә'иләтүн фә'илүн өлчүсүндә:

фә'иләтүн фә'иләтүн фә'иләтүн фә'илүн
Од тутуб гырмызы ашшә јенә јәнди үсиг
дилгәләмдил нүвәдилдил нүвәдилдил нүвәдил

V синифдә: 1) С. Ә. Ширванин «Газ вә дурна» ше'ри хәфиф бәһринин фә'иләтү мәфә'илүн фә'илүн өлчүсүндә:

фә'иләтү мәфә'илүн фә'илүн
Бир көл ичрә үзүрдү бир јекә газ
дилгәләмнү гәләмгәләм нүвәдил

2) М. Ә. Сабирин «Бакы фәһләләринә» ше'ри һәзәч бәһринин мәфә'илү мәфә'илү мәфә'илү фә'улү өлчүсүндә:

мәфә'илү мәфә'илү мәфә'илү фә'улү
Бу чәрхи-фәләк тәрсинә доврән едир инди
дилпәрдә гәләмпәрдә гәләмпәрдә гәләмнү

3) А. Сәһһәтин «Вәтән» ше'ри

рәмәл бәһринин фә'иләтүн фә'иләтүн фә'илүн өлчүсүндә:

фә'иләтүн фә'иләтүн фә'илүн
Көклүмүн сәвкили маһбубу мәнким
дилгәләмдил нүвәдилдил нүвәдил

VI синифдә: 1) Ширванин «Оғлум (насиһәт)» ше'ри хәфиф бәһринин фә'иләтүн мәфә'илүн фә'илән өлчүсүндә:

фә'иләтүн мәфә'илүн фә'илән
Еј оғул, бил ки, әдәми-бикәр
нүвәдилдил гәләмнүдил дилчән

VII синифдә: 1) М. Фүзулинин «Мејвәтәри сәһбәти» ше'ри һәзәч бәһринин мәфә'илү мәфә'илүн фә'улү өлчүсүндә:

мәфә'илү мәфә'илүн фә'улүн
Чүн нәшвү-нүмә булуб чәмәнләр
дилпәрдә гәләмнүдил гәләмдил

2) М. Ә. Сабирин «Милләт нечә тарач олу-олсун, нә ишим вар» ше'ри һәзәч бәһринин мәфә'илү мәфә'илү мәфә'илү фә'улүн өлчүсүндә:

мәфә'илү мәфә'илү мәфә'илү фә'улүн
Милләт нечә тарач олу-олсун, нә ишим вар
дилпәрдә гәләмпәрдә гәләмпәрдә гәләмдил

VIII синифдә 1) Нәсиминин ики гәзәлиндән бири фә'иләтү фә'иләтүн фә'иләтүн фә'илү өлчүсүндә, о бири исә фә'иләтүн фә'иләтүн фә'иләтүн фә'илүн өлчүсүндә:

фә'иләтү фә'иләтүн фә'иләтүн фә'илү
Дил базарчысы јәландыр,
вармазам базаринә
дилгәләмнү дилгәләмдил
дилгәләмдил дилнүвә

фә'иләтүн фә'иләтүн фә'иләтүн фә'илүн
Чәнә сән чандан нә ким,
кәлсә чикәрләр ағрымаз
дилгәләмдил дилгәләмдил
дилгәләмдил дилгәләм

2) М. Фүзулинин «Падшаһи-мүлк» ше'ри рәмәл бәһринин фә'иләтү фә'иләтүн фә'илүн өлчүсүндә:
фә'иләтү фә'иләтүн фә'иләтүн фә'илүн
Падшаһи-мүлк дикәрт-дирәм рәшәт веркә
дилгәләмнү дилгәләмдил
дилгәләмдил дилгәләм

«Мәни чандан усандырды...» ше'ри һәзәч бәһринин мәфә'илүн мәфә'илү өлчүсүндә:

мәфә'илүн мәфә'илү
Мәни чандан усандырды
гәләмдилдил гәләмпәрдә

«Лејли вә Мәчнун» поемасы һәзәч бәһринин мәфә'илү мәфә'илүн фә'улү өлчүсүндә:

мәфә'илү мәфә'илүн фә'улү
Арајиши-сәһбәт ејлә, сәги
дилпәрдә гәләмнүдил гәләмнү

3) М. П. Вагифин «Көрмәди» мүхәмәси рәмәл бәһринин фә'иләтүн фә'иләтүн фә'илүн өлчүсүндә:

фә'иләтүн фә'иләтүн фә'иләтүн фә'илүн
Мән маһан мүлкүндә мүтләг,
доғру һаләт көрмәдим
дилгәләмдил дилгәләмдил
дилгәләмдил дилгәләм

IX синифдә: 1) С. Ә. Ширванин «Көнүл, та вар әлиндә...» гәзәли һәзәч бәһринин мәфә'илүн мәфә'илүн мәфә'илүн өлчүсүндә:

мәфә'илүн мәфә'илүн мәфә'илү мәфә'илү
Көнүл, та вәр әлиндә чәми-меј
сәһнәшүмар олма
гәләмдилдил гәләмдилдил
гәләмпәрдә гәләмпәрдә

«Аллаһа рүшвәт» ше'ри хәфиф бәһринин фә'иләтүн мәфә'илүн фә'илән өлчүсүндә:

фә'иләтүн мәфә'илүн фә'илән
Һәмәдан өлкәсиндә худ әлән
нүвәдилдил гәләмнүдил дилчән

«Гафгаз мүсәлманларына хитаб» ше'ри хәфиф бәһринин фә'иләтүн мәфә'илүн фә'илүн өлчүсүндә:

фә'иләтүн мәфә'илүн фә'илүн
Еј һәсәнбәј мүәллим-дәнә
дилгәләмдил гәләмнүдил дилдил

2) М. Ә. Сабирин «Бејкәлмиләл» ше'ри рәмәл бәһринин фә'иләтүн фә'иләтүн фә'илән өлчүсүндә:

фә'иләтүн фә'иләтүн фә'иләтүн фә'илән
Әсримиз кәһиш едәркән иттифәгү-иттифәд
дилгәләмдил дилгәләмдил
дилгәләмнү гәрдәчән

«Нә јазым» ше'ри рәмәл бәһринин фә'иләтүн фә'иләтүн фә'иләтүн өлчүсүндә:

фә'иләтүн фә'иләтүн фә'иләтүн фә'илүн
Ширәм, чүнки вәзифәм будур әш'әр јазым
дилгәләмдил нүвәдилдил нүвәдилдил нүвәдил

«Фәһлә» ше'ри һәзәч бәһринин мәфә'илү мәфә'илү мәфә'илү фә'улүн өлчүсүндә:

мәфә'илү мәфә'илү мәфә'илү фә'улүн
Фәһлә, өзүнү сән дә бир инсанмы санырсән
дилпәрдә гәләмпәрдә гәләмпәрдә гәләмдил

«Сәбр ејлә» ше'ри һәзәч бәһринин мәфә'илүн мәфә'илүн мәфә'илүн мәфә'илү өлчүсүндә:

мәфә'илүн мәфә'илүн
Бәләји-фәғрә дүшдүн, разы ола,
бичарә, сәбр ејлә
гәләмдилдил гәләмдилдил
гәләмдилдил гәләмпәрдә

Јухарыда аҙлары чәкилән әсәрләрә тәдрисиндә шакирдләрә әруз вәзни һаггында нәзәри билликләрин верилмәси, хүсусән јухары синифләрдә әруз вәзинин әрәб әдәбијјаты вә әрәб поезијасы илә бағлы олуғуну, онун классик Азәрбајчан әдәбијјатындакы ролуну гејд етмәк сән дәрәчә вәчибдир. Нәсим, Фүзули, Сабир ким классикләримизин дилиндә ишләнән әрәб-фарс кәлмәләринин вә изафәт тәркибләринин әруз вәзни илә әлағәләндирмәк, Азәрбајчан ше'ринин ана вәзни олан һечә вәзинин әруздан фәргләндирмәји өјрәтмәк, үмумијјәтлә, әруз вәзлин поезијамызын дили һаггында мәлумат вермәк, мүасир поезијамызда әрузун мөвгејини, ондан нисбәтән аз истифадә олунамасыны, классик ше'римиздән фәргли олараг, мүасир поезијамызда әруз вәзлин дилин сәләләшмәсини нәзәрә

чаршдырмаг да шакирдлэр үчүн мараглы олар.

Адамдыр ки, мүасир эдаби-бадни дилимизда баш веран дэјишиклик-лэр поетик формалардан бири кими, аруза да өз тэсирини көстөрүр. Белэ ки, эдаби-бадни дилин бүтүн жарусларында халгилэшма процесини кетмеси, эрәб-фарс сөзләриндән мү-эјјән гисминин «сөзүмүзкүлөшмәси», галакларынын исә бирдәфәлик дилимиздән чыкмасы, сәрбәст ше'рини букүнкү поезиямызда кәмијјәт бахымындан үстүмлүк гәханмасы илә ән'әнәви тәшбей конструсијаларынын дэјишмәси, үмумијјәтлә, бәдни дилдә јени хүсусијјәтләрини јаранмасы эдаби-бадни дилимизин совет дөврүндә јени мәрһаләсини сәвијјә-лидирир.

Мүаллими аруза вәзинидә јазылан әсәрләрлә алағәдәр мә'лумат верә-кән гејд етмәк олар ки, эдаби-бадни дилимизин мүасир мәрһаләсиндә аруза вәзини поезиянын дилини бир гәдәр дә сафлашмасы ганунаујјуи бир һал олмагга јанашы, ејни за-манда әруридирир. Чүнки белә садә-ләшма — гәлизи вә лүзүмсуз эрәб-фарс сөзләриндән тәминләниә олма-дан арузун јашамасы мүмкүн дејил. Фүзули дөврүндә эрәб-фарс сөзләр-ини ишләниәси аруза үчүн иә дәр-әчәдә ләзиз идиә вә дөврүн тә-ләбләриндән вәли кәлирдәси, мү-асир ше'рдә дә арузун дил бахымын-дан садәләшмәси ејни дәрәчәдә дө-врүн тәләбләрн илә бағлыдыр.

Ишкар етмәк олмаз ки, эрәб дили-нин гәјд-гануналары әсәсиндә јар-анимыш аруза вәзиниә бу дилин әһәнки, бу дилә хәс олан хүсусиј-јәтләр даһа јатимлыдыр. Елә буна кәрә дә классикләримиз эрәб-фарс сөзләриндән даһа чох истифада ет-мишләр. Мәсәлә:

Мәндә Мәһнүндән Фүзун
өшиглик истәдәди вәр,
Ашиги-сәдиғ мәһнән
Мәһнүкүн ашчағ ады вәр.

вә јахуд:

Мәсти-хәби-нәз олуб,
чәм ет дили-сәдләрәми
Ким, онун һәр парәси
бир нәвкә-мүжжәһиндәдир.

Бирличи бейтдә «ашиглик», «ис-те'дәди», «сәдиғ», «ашиғ» сөзлә-

риндә «а»-ларын узавмәси эрәб дили-нә хәс узавмәлардыр вә вәзидә дә јеринә дүшдүјү үчүн чох көзәл сәсләнир. Әкәр һәмни «а»-ларн гы-са тәләффүз етсәк, ше'рини вәзини, әһәнки позулар. Еләчә дә икинчи бейтдә сәләнә изафәт тәркибләрн сөзләрн хүсуси бир мусигијә малик-дир вә арузун үмуми әһәкши бир гәдәр дә көзәлләшдиријә хәлмәт сәдр. Демәли, тәркибиндә узун са-итләр олан эрәб-фарс сөзләрн, иза-фәт тәркибләрн аруза хүсуси әһәнк кәтирир. Бәс белә сөзләрсиз, белә изафәтләрсиз аруза јашаја билмәз-ми? Гәлизи сөзләр вә изафәтләр арузун икишафына һәмишәми көмәк көстәрмишдир?

Биринчиси ону гејд едәк ки, аруза изафәтләрсиз вә эрәб-фарс сөзләр-ни олмадан јашаја биләр вә јаша-јыр. Мәсәлә, Сабирдә эрәб-фарс кәлмәләринин мигдары Фүзулијә нисбәтән аздыр вә һәтта, елә бәнд-ләрн, ше'рләрн вәр ки, тамамилә букүнкү ше'рини дили илә сәс-әшир. Әлиғга Ваһиддә бу көстәрми-минимум сәвијјәјә енир, мүасир ша-ирләримизин бир чохунда исә, де-мәк олар ки, тамамилә арадан чы-хыр. Лакин аруза јашајыр. Чүнки арузун дилимиздә јашамасы үчүн дахили имканлар кәнишдир. Фонетик бахымындан арузун узун-гыса са-итләрнни Азәрбајчан дилиндә, о чүмләдән бүтүн түрк дилләриндә ачығ-гапалы бечалар әвәз едә би-лир: дилимизин лүгәт зәнкәвлији шаирләримизә истәр сатирик, истәр ашиғанә, истәр сә дә ичтиман-сијә-си мөвзуларда өз һиссләрини гәлә-мә алмаға имкан верир. Биз С. Рүс-тәмин јарадычылыгында аруза ја-зылмыш ичтиман-сијәси лирика-нин, М. Сејидзәдәнин, С. һәбибовун, Ә. Ваһидин вә башгаларынын ја-радычылыгында гәзәлин, Р. Әһмәд-зәдәнин, Р. Зәбиоглунун, Ә. Мәм-мәдовун, һ. Нәдирия јарадычылы-гында исә сатирик ше'рини көзәл нүмунәләринә раст кәлирик.

Изафәт тәркибинә вә эрәб-фарс сөзләрини кәмијјәти мәсәләсинә кәликидә исә булар беч дә һәмишә арузун икишафына сәбәб олма-мышдыр. Чох садә бир факты ми-

сәл көстәрмәк олар. XX әсрин әв-вәлләриндә Сабир садә дилдә јаз-дыгы һалда, Ә. һүсејнзәдә «Фауст»у гәлизи бир дилдә азәрбајчанчаја гәрчүмә етмишдир:

Әзәри-шәбәбимдә пәдидәр олан еј зилә,
Еј зилә-түләүт олујорсан јенә пәйдә.

М. һәддини дә ше'р дилиндә эрәб-фарс тәркибләрн аз ишләниәмиш-дир. һәмни дөврдә эдаби дилин бү-түн жарусларында халгилэшма про-сеси кетдији һалда гәлизишдир-мәләр аруза нә гәдәр «көзәлләш-дирсә» дә аруза халгилэшма про-сәсиндән кәнарда гәлә вә поезија вәзинидә өз ләјлиги јерини тут-а билмәзди. Беләликлә, артыг XX әсрин әввәлләриндә гәлизи сөзләр, изафәтләр арузун икишафында ма-кәјә чеврилмишди. Демәли, вахт-лә аруза вәзинини јашамасы үчүн эрәб-фарс сөзләрн вә тәркибләрнни эдаби-бадни дилимизә кәлмәси мү-эјјән дәрәчәдә тәбин характер да-шыјырды. Лакин аруза вәзинини ја-шамасы үчүн һазырда белә бир «ә-рурәтә» еһтијәк јохдур.

Арузун букүнкү тәләјиндә эдаби-бадни диллә бағлы олараг тәшбей-ләр, поетик синтаксис мүһүм рол ојнајыр. Бәдни тәфәккүрдә баш ве-рән јениләшма процесин илк нөвбәдә дилдә өз әксини тапыр, тәфәккүр-дәки дәјишмәни дил һәссәстигга гәбул едир. Бу мә'нада ән'әнәви тәр-кибләрнн көһнәлмәси, аруза анд об-разларын јекнәсәглији јени ахтә-рыш мејлләрннә кәтириб чыхардыр.

Мүасир поезиямызын бүтүнлүк-лә јениләшмәси поетик синтаксис, тәшбейләр системини дәјишмәси илә характеризә олунур. Бу бахы-дан тәшбейләрнн, бәдни образларын дахилиндә баш верән дәјишиклик ики чәһәтдән диггәти чәлб едир. Әввәлән, садә шәкилдә десәк, бә-зәдилән илә бәзәтмә арасында классик поезиядан тамамилә фәрг-ләнән јени хүсусијјәтләр мејданә чыхыр. Мәсәлә, классик поезияда: Еј Фүзули, өјлә ким, бимари-дәрд-и-әшгәси,
Јојдүрүр өлмәкдән өзкә һич дәрмәни
сәнич.

Еј Фүзули, истәмәз кимсә ризәсилә фәнә

Мәнич, бундән өзкә бидән чәрә,
дәрмәни чәрә истәрәм.

Көрүндүјү кими, Фүзули өлүмү дәрмән кими гијмәтләндирир, амма мүасир ше'риниздә, мәсәлә, Ә. Кә-римдә өлүм «точа кәфтәрә», «сәһ-ләтәкән» бәзәдилир:

Һәрдән кәлдә чыды
өлүм — бу гоча кәфтәр.

Өлүм хәстәханада
Зәһмәни төкдү мәһнән.

(Ә. Кәрим).

Икинчи чәһәт тәшбейләрнн фонетик тәркиби, синтактик конструси-јалары илә бағлыдыр. Әкәр классик поезияда тәшбейләр даһа чох јығ-чәм, лаконик, конструсија бахы-мындан классик поезиянын ән'әнә-ви тәләбләрн формасында олурса, мүасир поезияда тәшбейләрнн гу-рулушу адәтән сәрбәстдир, онлар узун вә ја гыса ола билир («Мәһсә сәни севирәм ијнәни учу бојда. Ишыға һәсрәт гәлән көз ишығ севән кими»). Бу да узун вә гыса мисра-лары өлчүлү вәзи дахилиндә сы-гышдырмаға чәтиштик төрәдир. Бә-зән дә конструсијаларнн синтактик гурулушу позулар: мүбтәдәниә, хә-бәрини, тәјини, тәјини олунанын чүмләдә сырасы дагыныг шәкилдә өз әксини тапыр. Ән әсәси исә одур ки, конструсијаларнн фонетик тәр-киби чох заман аруза ујғунашмыр: јәни јени конструсијалар, јени ифадәләр тәләб едир вә ән'әнәви кон-струсијаларнн тәләбләрн чәривә-синдән чыхыр. Онларнн јерини је-ни фонетик тәркибә малик сөзләр тутур вә фонетик тәркиб тамамилә дәјишир. Беләликлә, ше'р дилинн әсәс хүсусијјәтләрнн сәјилән тәшбейләрн, бәзәтмәләрнн тәка-мүлү дә аруза өз тәсирини көстә-рир.

Мәктәб тәчрүбәси көстәрир ки, бу нәзәри биләкләрә әсәсләнараг хү-сусилә һәсәноғлу, Нәсимн, Фүзули кими шаирләрн тәдрис едәндә аруза вәзли поезиянын тәшбейләр сис-теминдән, образлар сәләнәсиндән дапышмағ, бу барәдә мә'лумат вер-мәк шакирдләрнн нәзәри биләклә-рини даһа дә артырыр.

Рус мәктәпләрендә Азәрбајчан дили кабинетинин тәшкили тәчрүбәсіндән

Наиmə МӘММӘДОВА

Сумгајыт шәһәр 11 нөмрәли мәктәбин мұәллими, баш мұәллим

Дәрси сәмәрәлиликни вә ке- фијәтини артырмаг ишиндә фәни кабинетләринин әһәмијјәти бәјүк- дүр. Она көрә сон вахтлар үмум- тәһсил мәктәпләриндә белә каби- нетләрин тәшкил едилмәсинә ху- суси диггәт јетириләр. Бизим мәк- тәбимиздә дә бу бахымдан хејл- иш көрүлмүш, о чүмләдән ша- кирдләрин көмәји илә Азәрбај- чан дили кабинети тәшкил олу- мушдур.

Мәктәбин рәһбәрлији бу иши мәнә һәвалә етмишди. Азәрбајчан дили кабинетинин тәшкил етмәздән әввәл, үмумијјәтлә, фәни кабинет- ләринин тәртибинә верилән тәләб- ләри өјрәнмәјә чалышмышам. Бу- нуи үчүн илк нөвбәдә педогожи вә методик әдәбијјәти аראшдырмаг лазым кәлмишдир. Бундан әлавә, Баки вә Сумгајыт шәһәрләриндәки габагчыл мұәллимләрлә әләгә сахламыш, фәни кабинетләринин тәртиби илә бағлы тәчрүбәләри өјрәниб онлардан өз ишиндә исти- фадә етмәјә сә'ј көстәрмишәм.

Узуниллик тәчрүбәмә әсасән мұәјјән етмишәм ки, фәни каби- нетинин тәшкили ишиндә башлы- ча амилләрдән бири мұәллимин тәшәббүскарылығыдыр. Тәшәббүс- кар олмадан бу сәһәдә мұвәффәгиј- јәт газанмаг чох чәтиндир.

Кабинетин тәшкилине башларкән илк нөвбәдә Азәрбајчан дили фәни- нинин тәдриси ишиндә әһәмијјәтли рол ојнајан лазыми материаллары тәртиб етмәјә, сечмәјә чалышмы- шам. Бу ишдә шакирдләрин гүв-

вәсиндән кеңиш истифадә етмишәм. Мә'лум фактдир ки, рус мәктәб- ләриндә Азәрбајчан дили каби- нетинин тәшкили принципләри инди- јәдәк мұәјјәләшдирилмәдији кими онун формалашдырлмасы үчүн лазым олағ зәрури материаллар да конкрет олараг диггиләшдирил- мәлишдир. Она көрә мән кабинет үчүн лазым олан зәрури материал- ларын сифаһысын тәртиб етдик- дән сонра Азәрбајчан дилини ма- рәғлә өјрәнән вә хусуси габиліјјәти олан шакирдләри кабинетин тәр- тибинә чәлб етмишәм. Шакирд- ләрдән ибарәт хусуси фәаллар групы вахташыры кабинетин даһа да әнжиңләшдирилмәси ишинә, вахты кечмиш материалларын је- ниләри илә әвәз едилмәсинә иза- рәт едиләр.

Шакирдләрин көмәји илә јара- дылмыш вә һазырда фәалијјәтдә олан Азәрбајчан дили кабинетиндә «Дүија классикләринин афорис- тик фикрләри», «Сөз вә онун гүд- рәти» кушәләриндә мүдрик шәх- сијјәтләрин апа дилини вә башга дилләри өјрәнмәјин әһәмијјәти, вачиблији һаггында фикрләри верилмишдир.

Кабинетин вахташыры дәјишән експонатларындан «Дүија хәбәрлә- ри» адлы лөвһә вә «Биз Азәрбајчан дилини өјрәнирик» адлы дивар гәзети дә шакирдләрин көмәји илә һазырланыр.

Тәчрүбә көстәрир ки, шакирд- ләр Азәрбајчан дили кабинетинин формалашдырлмасында хусуси

фәаллыг көстәрирләр. Истәр мұә- јән материаллары топламагдә, истәр сә дә онларын мұхтәлиф ис- тигамәтләрдә реаллашдырлма- сында һәвәслә иштирак едиләр. Азәрбајчан дили кабинетинин тәшкилине шакирдләрин чәлб едилмәси иши бир нечә чәһәтдән хусуси әһәмијјәт кәсб едир. Белә ки:

1) Шакирдләрин фәни олан марагы күчләнир. Онлар тәртиб ет- дикләри материаллара хусуси гәјгы илә јанышырлар.

2) Шакирдләр кабинетин тәшки- лине чәлб едилмәклә мұстәғил олараг мұәјјән чәдвәлләрин, дидак- тик материалларын вә с. һазыр- ланмасында фәал иштиракчыја чеврилирләр. Беләликлә, онларда мұстәғиллији ипкишаф етдирмәси үчүн имкан јаранмыш олур.

Гејд едим ки, шакирдләрин Азәрбајчан дилине олан мејл вә марағларынын күчләнмәсиндә онларын бу дилдә јазыб-јарадан әдәби шәхсијјәтләрлә таныш олма- ларынын да бәјүк әһәмијјәти вар. Буну нәзәрә алараг Азәрбајчан дили кабинетиндә Азәрбајчан әдәбијјәтин тәһсил едән ән көр- кәмли хадимләрин портретләрини осмыш, онларын јарадычылығыны сәчијјәләндирән стендләр тәртиб етмишк. Һәләлик «Низами Канчә- ви», «Чәфәр Чаббарлы» вә «Сәмәд Вургуи» стендләри даһа угурулу алынмышдыр.

Тәчрүбә көстәрир ки, фәни ка- бинетләриндә китабхана јарадыл- масы тә'лим просесини тәкмилләш- дирмәк, дәрс вахтындан сәмәрә- ли истифадә етмәк бахымындан мұәјјән әһәмијјәт кәсб едир. Оду

ки, Азәрбајчан дили кабинетинин тәшкил едәркән бу мәсәләдә дә диггәт јетирмишәм. Һәзырда би- зим кабинетдә 5000-ә јакын бәдн әдәбијјәт топланмышдыр. Мәктәби битирән шакирдләрин кабинетә бир бәдн китаб бағышламасы артыг ән'әнә һәләлик кечмишдир. Азәрбајчан дилини һәвәслә өјрәнән вә кабинетини әнжиңләшдирил- мәсиндә фәал иштирак едән шакирд- ләрин әдләри хусуси албомда гејд олуноур вә кабинетдә сахланыр.

Азәрбајчан дили кабинетиндә шакирдләрин јазы шәһәринин мұ- һәфизә олунамасына да хусуси ола- раг диггәт едиләм. Бунуи үчүн ил әрзиндә фәаллыг көстәрән по тә'- лимдә даһа чох мұвәффәгијјәт газан- нан шакирдләри Азәрбајчан ди- линдән лүгәт вә тапшырыг дәф- тәрләрини топлајыр, кабинетдә иүмәјиш етдирирәм.

Фәни кабинетинин тәшкилиндә әсас амилләрдән бири дә шакирд- ләрин валидејиләри илә әләгә сахламаг вә онларын гүвәләриндән истифадә етмәкдир. Өз тәчрү- бәдә бу чәһәтә дә хусуси диггәт јетирирәм. Чүнки валидејиләрлә әләгә сахламадан әнжиң фәни ка- бинети јаратмаг мөгсәдинә ианл олмаг чәтиндир. Мән каби- нетдәки стендләрин вә лөвһәлә- рин һазырланмасы үчүн лазым олан материалларын олдә едил- мәсиндә вә онларын дүзәлдилмә- синдә валидејиләрин гүвәсиндән истифадә едиләм. Ону да дејим ки, валидејиләр бу ишә мәктәбдә јаранмыш бир ән'әнә кими јана- шыр вә өзләриндән асылы олан көмәји әспркәмирләр.

Иш тәчрүбәдән бә'зи гејдләр

Һәгигәт АБДУЛЛАЈЕВА

Бакидакы 285 нөмрәли мәктәбин мұәллими

Мә'лум олдуғу үзрә, тә'лим рус Азәрбајчан әлифбасындакы спеси- дилиндә олан мәктәбләрдә Азәрбај- чан дили икиччи сиппәдә билин- лә әләгәдар әјәни вәсантдән исти- јараг тәдрис олуноур. Бу сиппәдә фәдә едиләм. Бунуилә јанышы, ша-

8 (Сәхмәт ми)

Бөжүк сәнәткар

Һатәм ӘСКӘРОВ

Бақыдамы 84 нөжрәли мәктәбин мұғаллимы

Сејид Әзім Ширвани XIX-әср Азербайжан әдәбијјатының иккинші ғасырында хусуси рол ойнамыш уяудулмаз бөжүк әдәби синалардан биридир. О, гәзәл жанры сәнәсинде фәзүли зирвәсиндә сонра һәмки әср дә хусуси бир зирвәгә чевриләре, классик лирикамызын вә сәләфәт риний гәзәл жанры сәнәсиндәки әңгәшә әп'әнәләрини давам вә инкишаф етдиришишәр.

О, заманәсинин мифиликләрини әкс етдиран кәскин сатиралары, бәмчинип ишығлы арзу вә амалыня тәрчуманы олан маарифчи шәрәри илә XIX әср реалист Азербайжан әдәбијјаты салнамәсинин парлә сәһифәләриндән биринә чеврилмишдир.

Бундан әлавә, о, мә'налы өврүнү (1835—1888) кәңч нәслин тәлим-тәрбијәсинә һәср едән, үрфән ишығы әтрафинда чырпынан пәрванә, педагожи тарихимиздә уяудулмаз ишләр кәрән әсл елм хәдими вә маариф фәданси олмушдур.

С. Ә. Ширвани халғлар достлуғу вә гардашлығының, әмин-аманлығын, мәһәббәт вә сәдағәтнин, бөжүк кисани ешгин, рус дилинин өјрәнилмәси мәсаләсинин әң бөжүк тәрәннүмчүсү вә таблиғатчыларындан бири олмушдур.

Олуи зәңкии әдәби ирси халғмызын гијмәтли мә'нәви сәрвәти һесап олунур.

Сејид Әзім Ширвани халғмызын уяудулмаз сәнәткарларында биридир. һеч тәсадүфи дејилдир ки, бу ил гәдирбилән халғмыз онун

әлидан олмасының 150 йыллығына бөжүк тәһтәгә илә гејд едмәкчидир.

Һәзәр сағлығында бир мұғаллим, дәрслик мұғаллифи олан, һәттә заманәсинин дәрслијинә түшән, ләкин һәмшә мәһрүмцјјәтләре илә әүзә гәлән С. Ә. Ширвани Ширвани әрәбчәдә Совет һәкүмәтјјәти турудан дәрән бу күнә гәдәр мәктәбләрини мизән мұхтәлиф сивифләригә тәдрис олунур.

«Гәз вә дурна», «Оғлуна нәсиһәт» Әзімни «Гәз вә дурна» тәһкәли чәһ сивифдә, дидактик рубда јазылмыш «Оғлуна нәсиһәт» ше'ри кә 6-чы сивифдә тәдрис олунур.

Һәр ил шәр шакирдләрини кәдәчәкдә — јухары сивифләрдә әруз вәзәли ше'рләри дава чол охумаға башлајачағлары дәрә тәсадүф едир. Олур ки, мән һәмни ше'рләрини ифадала охусуну шакирдләрә дүкүн өјрәтмәк үчүн хусуси сәј кәс-тәрвәрәм.

Ајри-әјри сивифләрдә (V—VI) шакирдләрә иләб едирәм ки, һәмни ше'рләр әруз вәзәкини хәфиф бәһриндә јазылмышдыр. Хәфиф бәһрия һәмни нөз вә вариантыны ашарыдакы схем (чәдәл) әсәсында шаарин ше'р күжүнәләри үрә шакирдләрә ајдылашдырырам:

Шакирдләрә иләб едирәм ки, шаир һәмни ше'рләрини хәфиф бәһрияни әсәс нөз вә вариантында (фА'кА-түн, фә'лүн) јазылмышдыр. Олтарә ше'ри әрузун јухарыдакы гәләбә әсәсында ифадала охујурам. Бир-

олмағла, мұәјјән чалышмалар вә фәһтәсилә шакирдләрә Азербайжан дилиндәки сәнтләрин бөлкүсүнү мәнимсәтмәгә чалышырам. Тәчрүбә кәстәрир ки, шакирдләр галым вә инчәлик анлајышыны тез гәв-рајырлар. Бу ишдә рус дилиндәки «мягкий знак» (ь) вә «твердый знак» (ъ) ишарәләринин мә'наларына әсәсләнмәг јәхши нәтичә берир.

Кәклә шакилчи мүнәсибәтиндә аһәңк гаһуну өзүнү дәһа ајдын шакилдә кәстәрир. Дәрсликләрдә буна анд чалышмалар аз дејил. Белә чалышмалар үзәриндә иш заманы шакирдләрә һәр дафә хатырладырам ки, сөз көкүнүн сон сәнти галым оларса, шакилчинин да сәнти галым олур, әксинә, сөз көкүнүн сон сәнти инчә олдуғла шакилчи дә мұтләг инчә сәнт габул едир.

Кәк вә шакилчи мүнәсибәтигә әләгәдар шакирдләрини диггәтини сәзләрини нечә дәјишмәсинә јөнәлдир, бунула да онларә «орфографик сајығлығ» бачарығы ашылмаға чалышырам. Јери кәлминшәһи гејд етмәк ләзимдир ки, тә'лимни рус дилиндә олан мәктәб шакирдләри үчүн Азербайжан дилинин тә'лиминдә сајығлығ объектләри чохлуғ тәшкил едир. Тәкчә буну гејд етмәк кифәјәтдир ки, онлар үчүн һәр бир грамматик һәднә сајығлығ объекти сајыла биләр.

Мә'лумдур ки, рус дилиндә мән-субијјәт категоријасы хусуси шакилчиләрдә ифада олунмур; әш-јанын кимә мәнсуб олмасыны кәс-тәрмәк үчүн мұтләг шәхс әвәзликләри ишләнир: моя обувь, твоя обувь вә с. Көрүндүјү ки, бу бирләшмәләрдә икинчи тәрәф шәхсә кәрә дәјишмир. Азербайжан дилиндә нә вәзијјәт тамам бәһгәдир: бирләш-мәнин биринчи тәрәфи ишләнмәјән-дә дә икинчи тәрәфини һансы шәхсә анд олмасы мә'лумдур: китабым, китабы вә с.

Белә мұғәјисәләр әсәсында ики мұхтәлиф дилдә мұхтәлиф грамматик һәднәләр тез гавранылар.

кирдләрә галым кағыз үзәриндә һәрфини ири һәчмдә һәм чап, һәм дә јазы формасыны јаздырырам. Јазылмыш нүмунәләр әсәсында лүрәт үрә иш апарырам. Әјрәнилән һәрфини рус әлифбасында гаршылығы олуб-олмамасына, онун һансы сәси ифада етмәсинә, һәмни сәсини спесифик чәһәтнинә шакирдләрини диггә-тини хусуси оларағ чәлб едирәм.

Рус вә Азербайжан әлифбаларының гаршылығы мұғәјисәси заманы бир сыра мұхтәлифликләр мұшәһидә едилир ки, бунлары нәзәрә аларағ һәрфләри ашағыдакы чәһәт-ләрдән группашдырырам:

1. һәр ики дилдә охунушу вә јазылышы ејни олан һәрфләр: а, б, с, т, вә е.
 2. һәр ики дилдә јазылышы ејни олуб, охунушу мұхтәлиф чүр олан һәрф: е.
 3. Нә јазылышча, нә сәсләнмәсинә кәрә рус дилиндә олмајанлар: ә, ө, ү, һ, ч, г.
 4. Азербайжан әлифбасында олмајанлар: а) рус дилиндәки сәс гаршылығы олмајанлар: ц, щ, б) Азербайжан дилиндә бәшгә һәрф вә һәрф бирләшмәләри илә ифада едилиб һәр ики дилдә, әсәсэн, ујғун шакилдә сәсләнәиләр: я (ја), ю (ју), й (ј).
- Илк бахышда чох сәдә вә примитив көрүнсә дә, һәр ики дилин әлифбалары арасындакы бу охшар вә фәргли чәһәтләрини белә деференсиал шәрһиндән тә'лим просесиндә Јери кәлдикчә истифада едир, бунула да шакирдләрә Азербайжан дили әлифбасыны вә бу дилин сәс системини даһа јәхши мәнимсәт-мәјә һанл олурәм.
- Рус мәктәбләриндә Азербайжан дилинин тәдриси илә әләгәдар гаршыја чыхан чәттиликләрдән бири сөзләрини дүзкүн дејилиши илә әләгәдардыр. Бу чәттилијин өһдәсиндән кәлмәк үчүн шакирдләрә илк нөвбәдә дилимизә мәхсус олан аһәңк гаһунунун маһијјәтини ајдылашдырмағ ләзимдир. Мән һәлә икинчи сивифдән бәшләјарағ, үчүнчү вә дөрдүнчү сивифләр дә даһил

ӘСӘС ГӘЛИБ: ВАРИАНТ:	фә'кА'түн фА'кА'түн	мәфА'күн мәфА'күн	фә'күн фә'күн
«Гәз вә дурна»	Ким бир сән- Чохума мөј Онларә өһ Билмәсәк дил	өһ биләр ләдән галар тијәшмәз өләчмәз	дәлис нәһис чәкдур јәздур
«Оғлуна нәсиһәт»			

и ки һазирлыгам ва бачарылы шакирдан охутдурдугаа неа бәэн мисра ва бейтларин охусу асасында мән галиби аһанкә сәләбир, онлар неа мисра-мисра һәмни ше'рдән охујурлар. Демадијам ки, белә бир үсулла онлар оруз мусенсенин даһа јакшы гаврајурлар. Мән иш тәчрүбәмдә бу үсулдан истифада етдикдә, эффект-ли нәтичәләр әлдә едирәм.

Бешинчи сенифдә лүгәт, ше'рин мазмуну үзәриндә һәртәрәfli иш апарандан сонра шакирдләрә «Гәзә ва дурна» төмәклинин идеја-мүндәричәсини дә ајдылашдырырам. Он-лара итаһ едирәм ки, шаир инсан үчүн пие сифәт вә хаеијјәтләрдән бири олан ләвғалыгы тәнид едир. Һәр һансы елмә, сәнәтә дәриндән јујәләнемәк бачарыгыны алгышла-јур. Инсан үчүн садалик вә төвазә-карлығы үстүлүк вә јакшы сифәт-ләрдән һесап едир.

Алтынчы сенифдә шаирин «Ог-лума нәсиһәт» ше'риндәки дидактик фикирләрдән тәрбијәви мәгсәд үчүн даһа кениш сурәтдә истифада еди-рәм.

Һәр ики сениф шакирдләринә белә бир фикри чатдырырам ки, Сејид Әзимин өзү ушагылыг вә кәң-лик илләриндә мәнз елмә, билијә дәрнш рәғбәт вә мәнәббәт бәсләмши-дир. Шаир кичик јашларында јетим галмасына, һәјәтын чәтипликләринә дүчәр олмасына бахмајараг, өјрән-мәк далышча нечә һавәслә кетдијини белә сәләбир:

...Ләдерим дәрн-дүлдә етди сөфәр,
Адымы гојдулар чү Сејид Әзим.
Дүшдү бәһри-гәмә бу дүрри-јетим.
Олдум ол күн ки, чәрдәһ салә,
Дүшмәдим фикри-дәвләтү мәлә.
Ејләдим әрифәнә кәсби-үлүм,
Кәһ бәгдәд мәскәним, кәһ Рум.

С. Ә. Ширванин һәјәтындән ма-рағлы эпизодлар данышдыгда, онун ше'рләринин емоционал вә ифадәли охудугда вә мәнимсәтдикдә, V—VI сениф шакирдләриндә она гаршы һәвәс вә мараг ојатмаг мүмкүн олур...

• • •

Бу күн М. Фүзулидән сонра орта мәктәбдә тәдрис етисәтән даһа чә-тин олан классикләрдән бири дә,

Һеч шүбһәсиз, Сејид Әзим Ширва-нидир.

Биз бу мәгаләдә С. Ә. Ширвани-нин орта мәктәб програмында олан әсарләринин тәһлил вә тәдрисиндә баһе едәчәјик. Онуи орта мәктәбни IX сенифиндә тәдрис олунан, ләкин «Әдәбијјат мунтәхәбәти»на һаләлих дүшмәјән, чәтин сөз вә тәркибләри олан вә онларын һәр бири лүгәви мәнәдан башга кениш коментар-ја вә шәрһләр тәләб едән «Көнүл, та вар...» ше'ри үзәриндә даһа кениш дурачајыг. Чүнки бу ше'р бу күнә гәдәр филоложик чәһәтдән тәһлил едләмәминдир.

С. Ә. Ширванин тәдрисинә әдә-бијјат програмында 7 саат вахт ај-рылмышдыр. Мән онун тәдрисинә ајрылмыш вахты шәрти олараг белә планлашдырмышам: 1). С. Ә. Шир-ванин һәјәти—1 саат; 2). Шаирин јарадычылығы—1 саат; 3). «Көнүл, та вар...» гәзәли—2 саат; 4). «Гаф-газ мүсәлманларына хитаб»—1 саат; 5). «Аллаһа рүшвәт» — 1 саат. 6). С. Әзим јарадычылығынын бәдин хусеијјәтләри—1 саат.

Доггузунчу сениф шакирдләринә С. Ә Ширванин лирикасында мәлүмат верәркән итаһ едирәм ки, классикләримизин һәр бири ешг әтәшинә онун фәдәиси кими өзүнә мәхәуе хусеијјәт вә кејфијјәтләрә јанмышдыр. Бу чәһәтдән дә онларын лирикасында оду вә һәрарәти бир-бириндән фәргләнмишдир. Мәнз бу-нун нәтичәсиндир ки, Фүзулидән сон-ра гәзәл жанрынын бәјүк устали Сејид Әзимин лирикасында «Про-метеј оду», әтәшкәһ алову, һәсәс вә сәнән үрәкләрини бир јерә топ-ланмыш һәрарәти кизләниб.

С. Ә. Ширвани, һәр шејдән әвиәл, бәјүк лирик шаирдир. Онуи лирика-сында ашиг-мә'шуг, саги, меј, чам, шам, пәрванә, күл, бүлбүл вә с. об-разлары (мотивләри) тәсвир вә тә-рәннүм олунса да, лирик ше'рләри-нин мајасы, чөһәри Сејид мәнәб-бәтидир, Сејид ешгидир!..

Сејид, рүмүзи-ешгдә
сон дә чыгардын ад,
Те ким, зәманә вар,
сәнә ешг илә ад олур.

Бу ше'рләрин «МӘН» ади илә сәмијјәләниб, «ешг илә ад», шәһрәт газанан лирик гәһрәмани сәнән гәл-бә, үлән фикир, әмәл вә вәзүја, јет-кин камала, һәјәт ешгинә малик бир инсандир. Һәјәт вә онун не'мәт-ләриндән зәвг алаи, бәһрәләниб бу лирик гәһрәмани инсанлары дә ин-билијә, һәјәтин не'мәсиндән, дүни-яны көзәлликләриндән зәвг алмага чыгырыр.

С. Ә. Ширвани даһи Фүзулидән сонра классик поезијамызда јени руһлу лирик поезија, јени кејфи-јәтли лирик гәһрәмани јаратмыш-дыр. Фүзулидән чох өјрәнән С. Ә. Ширвани сонрадан классик поезијанын лирика үфүгләрини хә-ли кенишләндирмишдир.

«Әрәб дилиндә ше'р түк демәк-дир»—дејән С. Ә. Ширвани өмрү бә-ју сәнәтин, поезијанын, тәрәннүм олунан һиссләрин ичәликләрини вә зәрифликләрини нәзәрдән гәчир-мәмышдыр. Ше'рләриндә мәнәббә-гин дәрнш һәјәти, фәләфи, ичтиман, бәшәри мәнәсәни мәнәрәтлә ач-мыш вә бәјүк сәнәткарлыгла тәрән-нүм етмишдир.

Шаир коетәрир ки, ешг инсан ид-ракынын ајнасына сафлашдырыр, ону јүкәк мөртәбәләрә умалдыр. Догрудур, о, ешгин өзүнә мәхәуе әзәбларыны јакшы билир:

Сејид, ашиг олаы
билмишәм ашигләр ишин,
Аһ имиш, нәлә имиш,
кирјә имиш, шивән имиш.

Ләкин онун лирик гәһрәмани чох дәзүмлүдүр. Ешгдән кәләи һәр бир бәланы сәадәт кими габул едир:

Ашиг олан фәдә еләмәз пәји-дәрдән,
Әлбәтте, пәји-дәрләдир пәјдәр, ешг.

Һәјәтдән, онун көзәлликләриндән, дилбәрини үсәлиндән зәвг вә кам алмаг һәсрәти илә јашајан бу лирик гәһрәмани һакамлығы ағлына сыгыш-дыра билмир:

Әкәр мән ол күли-рүзсәрә
һәсрәт чән вөрәм, Сејид,
Мәзарымдан чызыб күл,
ондә бүлбүлләр фәған ејләр.
Јарын үсәл һәсрәти илә чыры-нан,
зәманәсиндән бир хош үз көр-

мајан; бә'зәв гәлби һүзи вә әләм дилгәлары ичәрисиндә чырышын бу лирик гәһрәмани ичә зә хәфиф кәләри илә рәстләшәриг

Тәби-тәб, ајнамет-шәб,
мәһмет-күрбәт, гәһи-јәр,
Ејләмәз тәб бу мәһметләрә
биләр өлләр.

Бу кәдәр бизи бәдбилијә сәвг-ләндирмир, јөнәлтмир. Әксити, һә-јәтә—гаршыдакы һәр һансы јүк-сәк амәлә тәрәф гәһәдләкыб чәтмаг үчүн бир одлу чыгырыш һимнинә чевришәр: дәзүмлү ол, руһдан гүш-мә, бәјүк фикирләри гәлби (уча, јүк-сәк) диг һесап едиб она архалан! Ванз вә заһидләрин, әјләр вә мөһ-тәсибләрин әзәб вә иштирәбләрин-дан чәкнинә, һәјәт ешгини әтәш ичәрисиндә сәмәндәр кими чырыш вә јаша!

Мәнз бу һәјәти ешгин ештирәслә-риндән ирәли кәләрәк, онун лирик гәһрәмани мәһрумијјәтләрини гаршы-сында дәзүмлү дајанмагдан әләвә, гәлбән бағландыгы инсанлары дә тәрәннүм етдији көзәл образынын сивесиндә һәр чүр кәдәр вә гәмдән узаглашдырмага чыгырыр. Аһи, шаир кими јанан инсанлара өз хәлү дә итәм кими јаныр, көзү дә јашарыр. Инсанпәрвәрлик һиссләри илә, бә-јүк ештирәсләри илә јашајан бу ли-рик гәһрәмани бәдин (риторик) су-алларла өз һәјәчаныны нә гәдәр тә-бин вә сәмин ифадә едир:

Еј мөһ, сәнә бу өһи-дәмәдәм
нә үчүндүр,
Ајнәји-дилдә кәдәрү гәм нә үчүндүр?

Бағдын кәнә бәзтим кими
билмәм нә гәрәјә.

Гурбан сәнә,
бу шивәји-мәтәм нә үчүндүр!..

Сејид, әкәр ол шәм'ә сәнин
јәнмәдә кәлүм,
Вәс пәрдеји-чешмикдә олан
нәм нә үчүндүр!

Шаирин лирик гәһрәмани дәрк едир ки, бүтүн буларә чәтмаг вә пәил олмаг үчүн «мәнәббәт мејдәпәш»дә «чијәрли олмаг» ләзымыдыр:

PDF Scanned with
Башдан кәчибән ешгдә
Мәјдәни-мәнәббәтди бу,
чәлән кәрәк олсум,
еј дил, чикәр истәр.

мә'нада) мејл көстөрүб өзүнү тора салма.

Имамә иштиҗарып верме,
Һәркыз ујма төчбире.
Онуи төк фәилл-мултәрсеи,
Биштиҗар олма.

Чүмә намазында рәһбәрлик сдәи руһанијә ујма (ону дүз пә эмәлли шәхс сәимә), өзүнүн иштиҗарыны она верме, онуи кими һеч пахт («аллаһү әкбәр» — јә'ни «аллаһ бәјүкдүр» демә, ујма тәкбирәл). Сәи өзүн дә елә о имам кими өз иштиҗарында олан адамсан, кәл сәи «биштиҗар олма», јә'ни иштиҗарсыз, ирадәсиз, өзүндәи асылы олмајана чеврилмә.

Дөшәимә буријә төк мәсчид ичрә
сөчдәји-сәһәв.
Өзү бу сәһәдир,
пәмали-хәлги рузикәр олма.

Намазында сәһвә јол версәи, дуаныи бир сөзүнү јаддан чыхарсан, мәсчиди иәсирн үстүнә дөшәимә ки, куја «сәһвә»ни дүзәлдәсәи. Бу «сәһвә» инанмагыи өзү «с ә һ в д и р». Зәманә адамларыныи тапдагы олма. Өзүнү алчалтма.

Көнүл, мејханә чәннәт,
бадә көвсәр, сәгидир гылмән,
Көдиб ванз дөјәк инсјә сөзә
үмидвар олма.

Көнүл, мејханәи өзү чәннәтдир, меј иәә бош вә'дәдән ибарәт олан әфсанәви көвсәр сују (чәннәт сују), сәги иәә чәннәтдә вә'д верилән гылмәндир. һамысы бу дунјададыр. Сәнә бош-бош нәснәтләр сөјләјән ваизин сөзүнә инанма. Онуи инсјә сәһбәтләринә үмидвар олма.

Рүмузи-ше'римин дәри етмәмиш
мә'насыны, Сәјид,
Көдиб мејханәләрдә
ләүбәли мејкүсәр олма.

Еј Сәјид, мәним ше'римин рәизләрини дәршәдән дәрк ет. Буну дәрк етмәдән көдиб мејханәләрдә гејд сәиз, сәһләнкәр адамлар кими ичкә дүшкүнү олмә. Чүнки мән бурада «саги» вә «мејн» тә'риф едирәмсә, бу, «агыл», «зәкә» демәкдир, һәјәт ешгидир. Сәи моһз белә ешгин ардында кетл.

«Көнүл та пар...» гәзәлини ифәдәли охусуну шакирдләрә өјрәтмәклә, онуи идејә мүнләричәсиин бәјт бәјт шәрһ вә тәһлил едирәм. Чәти дилдә, ејһамлар вә бу күи чох чәтии ашлашылан сөз вә тәркибләрдәи ибарәт олан һәмни гәзәли онларә мәнимсәдирәм.

Бу күи С. Ә. Ширванинии анадан олмасыныи 150 иллијини гејд етәлјимиз бир дөүрдә онуи мәшһур:

Мөвти-чисмәни илә
сәимә мөннә өлмәјими,
Сәјидә, өлмөнәм өлөмдә
сәсим вәр мөнни

сөзләри јәни мәзмуи вә гүвәтлә сәсләнир. Бу сәс мугаматымызыи гәлбләрә даһа јахындан јол тапмасына, мәктәптәримиздә классикләрин дәршәдән өјрәдилмәсиинә вә сәвдирилмәсиинә, кәчлији вә ушағларымызыи нәчиб һиссләр вә бәјүк әмәлләр руһунда тәрбијәләндирилмәсиинә чагырыр. С. Ә. Ширвани чәли мүәсиримиз кими бу күи дә јашајыр...

Әдәбијјат вә синифдөнхарич төдбирләрдә шакирдләрин естетик тәрбијәсиини инкишаф етдирилмәси

Асеја БӘКИРОВА
Азәрбајҗан ЕТПЕН-ини елми ишчиси

Бәјүмәклә олан һосли естетик тәрбијәсиинә партија вә һөкүмәтии миз һәмншә бәјүк диггәт вә гәјғә көстәрир. Бу гәјғыныи бариз ифәдәси Сов.ИКП МК-ныи (1983-чү ил) вә Азәрбајҗан КП МК-ныи ијүл (1983-чү ил) пленумларыныи гәрирларында, үмүмтәһеиә вә һешә мәктәби ислаһатына даир сәһәдләрдә бир даһа өзүнү көстәрир.

Сов. ИКП МК-ныи пленумунда дәјилмишдир: «Һисәи мәктәбдә дәјил, бәс һарада естетик тәрбијәнии осәсләрыны өјрәнә билә, өмүрлүк көзәллик һисәи, ичәсәһәт осәрләрини баша дүшмәк вә гијмәтләндирмәк бачарыгы өлдә едә биләр, бәди ијарадыгылыг аламини гөвүшә биләр».

Көрүндүјү кими, партијамиз көпч һосли естетик тәрбијәси сәһәсииндә үмүмтәһеиә мәктәбләриини гаршысында мүнүм вә тә'хирәәлиимәз вәзифәләр гәјүр. Әлбаттә, бу вәзифәләрии һәјәтә кечирилмәсииндә, үмүмтәһеиә фәиләри ичәрисииндә кәниш имканлара, гүдрәтли естетик тә'сир күчүнә малик олан әдәбијјат фәнии вә бу фәни үзрә синифдөнхарич ишләр хүсусән әһәмијјәт көсб едир. Бәјүк рус тәһғидчиси В. Г. Велнески әдәбијјатла тәрбијәнии вәһидәтдә көтүрәрәк јазырды: «Әдәбијјат вә тәрбијә — бу икки мәфһуму күиәи вә ишиг, һәјәт вә фәалијјәт мәфһумлары кими бир-бириндән ајры тәсәввүр етмәк мүм-

күн дәјилдир» (В. Г. Велнески «Сәччәлини мәғәләләр», Баки, 1948, сәһ.5).

Естетик тәрбијәнии башлыча һәсәтләрииндән сәјиләи бәди әдәбијјат, әдәбијјат ичтәһәк (һәјәтлә, әмәк, ишдәиәләрии дәвриини вә һәрәкәтләриинә), мә'наи аламиндә олан көзәлликләри образлы шәкилдә әкә етдирир. Бәдилик көсб етмиш бу көзәлликләр охучуну — шакирдин һиссләриинә тәсир едир, онда нәчиб охлагч естетик көффијјәләр ојядир, јүкәк әмәлләр һәмншә һәјәтә сәсләјир, фәалијјәт тәһрик едир. Буунла јанашы, мөнфи һаллара гаршы мүбариз олмаға һазырлајыр.

Мүшәһидәләр көстәрир ки, һазырда үмүмтәрбијә процесини он үмдә сәһәләрииндән олан шакирдләри естетик тәрбијәсииндә төдрә фәиләри илә јанашы, әдәбијјат үзрә синифдөнхарич мәшғәләләриини, ајры-ајры төдбирләриини имканларындан да кәниш истифада едилир вә бу, әлдугча јахыи нәтичә верир.

Мәктәбләрдә шакирдләриини естетик тәрбијәсиини инкишафына тә'сир көстөрмәк мәғсәди илә синифдөнхарич төдбирләриини мүхтәлиф формаларындан да истифада едиләр. Ләкин бу төдбирләр о заман сәмарәли нәтичә верир ки, тә'лим материалы илә синифдөнхарич мәшғәләләр арасында ләзими әлағә јарадылсын. Белә мәшғәләләрдә

эпичилдикдэн, иллюстративна васитэ-лардан даһа кениш шакилдэ истифада талаб олунур.

Эдэбијјат үзрэ синифдэнхарич ишлар системиндэ фэрди иш (синифдэнхарич оху), груп һалымда апарылан иш (мәсәлә, драм дәрнәкләри) ва күтләви тәдбирләрини (эдәби эјләнчәләр, сәһнәчикләр, кечәләр) һәр бирини тәрбијәви әһәмијјәти чох бөјүкдүр. Мәһз буна көрәдир ки, артыг республикамызын бир сыра мәктәбләриндә шаир ва јазычылар, эдәбијјатшүнаслар, актјорлар, әмәк ва мүһарибә ветеранлары илә көрүшләрини, диспутларыни, тематик конференсларыни кечирилмәси әһәһә шакилини алмышдыр.

Мәктәбләрдә апарылан мүшәһидәләр көстәрир ки, ишкүзар мүәллимләр эдәбијјат үзрә кечирилән синифдәнхарич тәдбирләрини планини тәрбијәви иш планларына гејд едир, јери кәлдикчә һәмини тәдбирләри һәјәтә кечирмәјә сәјкәстәрир, мүхтәлиф мазмуилу тәдбирләрдә чыхыш едәчәк һәр бир шакирдни мүвәффәгијјәт гәзәһләсә үчүн мүхтәлиф мәшгәләр, ајры-ајры бәдһи тәһрирләр апарырлар.

Бақыдакы 239 нөмрәли мәктәблин эдәбијјат мүәллими Афәт Әһмәдова ва 9 нөмрәли мәктәблин мүәллими Зүмрүд Гуламәлијева синифдәнхарич тәдбирләрини бир ивәү олан драм дәрнәјини ва эдәби-бәдһи кечәләрини кечирилмәси јолу илә шакирдләрини естетик һиссләрини ва мәдәни дәрәһәһләрини инкишафына мүсбәт тәсир көстәрирлар.

Бу мүәллимләр әсәс дигтәти она јөнәлдирләр ки, эдәбијјат үзрә синифдәнхарич мәшгәләләрдә шакирдләрдә дәрһи һиссләр ва һәһиб фикирләр ојадан сәнәд әсәрләрини даһа долгунлуғу илә бәһә дүшүһләр.

Бу баһымди А. Әһмәдованын драм дәрнәји мәшгәләләрини иш дигтәләјиндир. Мүәллимә ајры-ајры тәдбирләрә ујғун сәһнәчикләр һазырлајаркән чалышыр ки, шакирдләр сәнәтин һәм мәһна көзәллијини, һәм дә верилән мазмууну

ифада тәрзипи дәрһидән дүјсүһләр. Гаршыја гојулан белә мүһүм ва зифәһни һәјәтә кечирилмәси иш, һәр шејдән әввәл, дәрһәк рәһбәрләрини өзүһи јүксәк естетик зәвгә малик олмаһыны, театр иләчәсәнәти, һә педагоғи чәһәтдән јанашмағи, сәһнә ишипи мүәјјән хүсусијјәтләрини билмәји ва һәзәрә алмағи тәләб едир. А.Әһмәдова мәһз белә кејфијјәтләри өзүндә бирләшдирдијиндәндир ки, јетишдирмәләрини рәғбәтини гәзәһләшдир. О. дәрһәк үзәләрини әсә сәнәт јолуна истиғә мәтләндирә билмишдир.

Афәт мүәллимә һәр һансы драматик парчаны сәһнәјә һазырламағ үчүн әввәлчәдән һәртәрәфли иш апарыр: о, чалышыр ки, әсәрдән даһа мүвәфиғ һиссәни сечсин, һәм һиссә истәр мәктәбли ифачылар, истәр сә дә тамашачылар (мәктәблиләр) үчүн тәрбијә баһымдан даһа чох әһәмијјәт кәсб етсин. О, мәтнин мазмууну дигтәлә өјрәһир, бу ва ја бәһгә образыни характерини ачмағ үчүн һәмини ролу ифа едәчәк шакирдләри дүзкүн мүәјјәнләшдирмәк үзәриндә чидди дүшүһүр, онларла фәрди сәһбәт апарыр, мазмуна ујғун сәһнә авәдәһлиғиһна һәзәр салыр ва с.

Мәктәб драм дәрнәји үзәләри С. Вурғунуи «Вағиф» әсәриндән бир һиссә тамашәјә һазырлајаркән мүәллимәһни рәһбәрлији илә һәзәрлә тутулан һиссә үзәриндә лаһымни иш апарырлар.

С. Вурғунуи «Вағиф» пјесини сәкһизипчи шакилдә тамашачылар әсәрдә тәсвир олуһан һадисәләрини әһ јүксәк инкишаф мәрһәләси илә таныш олуһлар. Бу шакил һадисәләри ва характерләри әһ кәркһи һөгтәси олуб, чох тәсирли драматизм ва үмумиләшдирмәләрә маликдир. Бурада Гачарыни үзүһү ачмағ дәрһәк рәһбәриндән (ишипи тәшкили сәһәсиндә) ва һәмини ролу ифа едән шакирд-актјордан кәркһи әмәк тәләб едир. Шакирдә Гачарыни:

Кечди пәнчәһизә көзәл Гарабағ,
Өләһи гылымчыһи һәр гәјә,
Һәр дағ

Мән Гачар пәслијәм, шаһләр шаһијәм.

Мән дә јер үзүһү бир аллаһијәм — сәзләрипдән ајдыи олур ки, бу фәкирдә олан адам вәһши сәһти-расларә малик, ган төкмәкдән ләззәт алан бир чәлладдыр. Дәрһәк үзү—мәктәбли-шакирд Гачарыни вәһши сәһасыни ачмағ үчүн өз фи-зәһни имканларында истифада ет-мәјә ва Гачарыни дилиндә даныш-маға чалышмаһдыр. Јәһимз белә олдуғда тамашачы ифачыһи сәһасында Гачарыни мәһнәви чүрүк-лү-һү ачығ-ашкар көрә биләр. Дәр-һәк рәһбәри Афәт мүәллимә тамаша-чыларда—шакирдләрдә Гачара гаршы иһфрәт һиссәһи артырмағ үчүн бу ролу ифасы илә хүсуси иш апарыр.

Дәрһәк үзү онун ашағыдакы сәзләриһи даһа јанығлы, һигиғам алмаға һазырлаһан бир тонда сөј-ләјир.

Гачар:

Јаздығы чавабдан билмишәм ону,
Дајан, соһурачәм көјә тозуну!

Гој кәлсин, әјләһиб күлүшәк бир аз,

Бизим дилиһиз о, бағлајаммаз.
Дәрһәјни үзү—Вағиф ролуһи ифачысы дөврүһү бөјүк шаһри, агылы, тәмкили, халғын сәәдәти һәминә сараја кәләһ Вағифиһ көзәл арзуларыһи заманын гурбаны олдуғуһу, онун кечирдији иштираблары чох тәһни ва һпандырычы шакилдә тамашачыларә чәтдырыр.

А. Әһмәдова синифдәнхарич тәдбир кими јәһимз «Вағиф» драмыһи јох, бәһгә драм әсәрләри һазырлаһмаһында да мәктәблин ва дәр-һәк үзәләриһи имканларында бачарыгла истифада едир.

Эдәби-бәдһи кечәләриһи мүвәффәгијјәтлә кечирилмәсиндә, бу јолла шакирдләри естетик дүјүһларыһи инкишаф етдирилмәси сәһәсиндә Зүмрүд Гуламәлијеванын тәчрүбәсә фәјдалыдыр. О, тәшкил олуһан һәр һансы бир эдәби кечә ва әјлән-чәләри тәрбијәви әһәмијјәтиһә,

шакирдләри естетик зәвгүһү формалашмаһына, марәғлы ва тәсирли олмасы үчүн ашағыдакы тәләбләрә чидди әмәл едир:

Поәзија илә мусиғипи вәһдәти.

Сәнәт әсәрләриһи ифачыларына—мәктәблиләри чыхышларына (һигиғи ајдылығы, рәһаһлығы, шеһр охума бачарығы) поәтик парчалары естетик — емоционал чәһәтдән тәсирли баһымдан дүзкүн сечилмәси.

Мүәллим шакирдләри естетик тәрбијәсинә—естетик һиссләриһи, зәвгәриһи ва бәдһи естетик тәфәккүрүһү инкишафына эдәби-бәдһи кечәләри ва әјләнчәләри кечирилмәсини тәсир чох бөјүк олдуғуһу һәминә дигтәт мәркәзидә сахлајыр ва иш бу истиғә мәтдә тәшкил етмәјә чалышыр. Зүмрүд мүәллимә шакирдләри, хүсусилә јухары синиф шакирдләриһи шеһрә, сәнәтә марәғыни артырмағ, онлары мәһнәви әләһи естетик-емоционал тәсир көстәрмәк мәғсәди илә шаир ва әдiblәрлә, һичәсәнәт хадимләри илә көрүшләр-дән чох кениш истифада едир. Сон дөврләрдә мәктәбдә шаир, драматурғ Нәриман һәсәнзәдә илә кечирилән көрүш шакирдләри бөјүк марәғына сәбәб олмушдур.

Һәртәрәфли дүшүһүлүш ва зәвгәлә һазырлаһыш програмда шаир Нәриман һәсәнзәдә јарадычылығыһи чәләһки олан поемалардан һиссәләри јухары синиф шакирдләриһи ифасында сәсләпмәсиндә чәкилән бөјүк зәһмәт өз көзәл бәһрәһи вермишди. Белә ки, шаирини «Нәриман», «Һардәһи», «Сәһ бағышлады» әсәрләриндән һиссәләр VIII—X синиф шакирдләриһи ифасында олдуғча емоционал тәсир бағышлады.

Орта үмумтәһсил мәктәбләриндә эдәбијјат үзрә һәјәтә кечирилән ва шакирдләри естетик тәрбијәсинә гүввәтли тәсир көстәрән синифдән-харич иш формалары естетик тәр-

Сабир Балаханы мәктәбиндә

Алахан МӘММӘДОВ

Азәрбајҗан ССР ЕЛ-ини Низами адына Әдәбијҗат Институтунун
кичик сәми ишчиси

Шамаһыда «Мәктәби-үмид» гәпанандан сонра Сабир Бақыја кәтди. Бураја кәлиши Сабирин ичтиман-сијаси вә әдәби-мәдәни мүһитдә даһа јахындан тәмасдә олмасы үчүн шәраит јаратды. Шаирин һәјат вә јарадычылығынын Бақы дөврү өзүнүн идеја-мәзмун кәјфијјәтләрини көрә јени орижинал мәһијјәт дөшәјыр. Букун башлыча сәбәбләриндән бири дә онун Бақынын нефт вә фәһлә рајонларындан олан Балаханыда јашајыб ишләмәси, пәгилабчы Бақы пролетарваты илә јахындан әләгә сахламасы иди. Дикәр тәрәфдән, Бақы габәгчыл көрүшлү маариф вә мәдәнијјәт хадимләринин гызғын фәалијјәт мейданына чеврилмишди. Она көрә бурадакы әдәби-ичтиман мүһитин нүфуз вә тәсир дәирәси күчлү иди. Ичтиман-сијаси вә әдәби-мәдәни мүһитин инкышафына мүсбәт тәсир көстәрән әсас амилләрдән бири дә, мүхтәлиф инкыгамәтли олса да, чохлу мәтбуат органларынын фәалијјәт көстәрмәси иди. Белә бир шәраитдә Сабирин һәјат вә фәалијјәти Бақы илә бағланды. 1910-чу ил јанварын илк күнләриндә Бақыја кәләв шаир јахын достларынын, хүсусән С. М. Гәнизада, Ә. Чәфәрзадә вә башгаларынын көмәји илә һәмни ил јанварын сон, февралын илк күнләриндә Балаханы чаммат мәктәбиндә ишә дүзәлди. Илк дәфә 1910-чу ил февралын једдисиңдән мәтбуат сәһифәләриндә Сабирин имзасыны бу чүр көрүрүк:

«Балаханы мәктәби мүәллимләриндән Ә. Сабир Таһирзадә». Көрүнүр, Сабир һәмни мәктәбдә фәктики хлараг ишә 1910-чу ил февралын тап илк күнләриндә башламышды. Шаирин бурада дәрсләри әпәрүсә ил һәмни ил мартында Балаханы мәктәбинин вәклии Бақы Әһмәтовун мәтбуатда мәктәб ишләри илә әләгәдәр дәрч етдирди. Бири јазыда ил олар. Мәгаләдә дејилди: «Мәктәбимизин шәриәт мүәллими булдиң әгдәм молла Абдулла иди. Бақы газысы Ага Мир Мәһәммәд Корим Чәфәрзадә чәнабларынын бујурмәларына бинаән ону мәктәбдән харич едиб, әвәзинә мүшәрилеји чәнабларынын вә Бақы мәктәби инспектору Мирзә Мәчид Гәнизадә вә Нәшри-Маариф әвәјкирамындан Искәндәр бәј Мәликов чәнабларынын тәһрирән вә шифәһән мүдирә вә билзат мәнә бујурмәларына бинаән Шамаһы әһли Сабир дәғәбли Мәшәди Әләкбәри шәриәт мүәллими гәбул етдик. Әвәдларымызын вәзәифи-шәрифәји-динијјәләри бу затын өһдәсиңдәдир. Бу затын өвгәти-мәхсусәји-салатын бирини дәхи ифагә етмәјән мүтәдәјјин бири зат олдуғу гәзи чәнабларынын шәһадәти вә бизим өз мәшһудтымызла сабитдир».

Сабир Балаханы мәктәбтә һазырлығы вә тәчрүбәли бир мүәллим кими кәлмишди. Шамаһыдакы мүәллимлик фәалијјәти она хәјли педагожи тәчрүбә газандырмышды.

Она көрә дә Сабир бурада јалны дәрә дәмәктә кифәјәтләнмади. Мәктәбин ичтиман-тәрбијәни ишләриндә дә јахындан иштирак етмәјә башлады. Јалны тәләммә кифәјәтләнмәјән Сабир чәлиширди ки, ушагаардә хәһмәтә, еләмә, маарифә, ишығлы кәләчәјә гаршы рағбәт, ата-анаја мәһәббәт һиссләри ашыласы. Шаир оялары чәмијјәтә хәјирли вә ләзимлә адамлар сырасында көрмәк ишәјирди. һәмни кәјфијјәтләри кәч нәслә ашыламаг үчүн Сабирә шаирлији дә аз көмәк етмирди. Вадиң сәзүи, фикриң поетик шәкиллә ифадәсинин, сәз сәнәтинин тәсир күчүнә бәләд олан шаир «Мәктәб ушағларына төһфә», «Мәктәб шакирдләринә төһфә» әдди дидактик ше'рләрини гәләмә әлди. Тәзликлә Сабирдә шакирдләр, мәктәб вә көнд ичтиман-сијаси арасында сәмини мүнасибәт, ишкүзәр әләгә јаранды. О, шакирдләрә тәләбқарлығла јанашмағла бәрәбәр, өз гәјғи вә лиггәтинин дә осиркәмирди. Бақыја кәләндә Сабир ушағларың чырыг китабларыны шәһәрә апарыб чылләдирди. Ше'ра, сәнәтә һәвәси вә габиллијјәт олан шакирдләрини ше'рләрини тәһһий едир, дәјәрли мәсләһәтләри илә ояларә дүзкүн истигамәт берир, сәнәтин сирләрини өјрәдирди. Сабирин әмәји һәләр кетмирди. Ояун шакирдләринин бә'зиләринин ше'рләри мәтбуат сәһифәләриндә дәрч олунмаг һүтуғу газанырди. Тәләм тәрбијә сәһәсиндә әлдә етдији уғурлу нәтиҗәләр Сабирә гаршы олан һәрмәт вә е'тимад мәһкәмләндирди. О, мәктәбә шәриәт мүәллими кими ишә көтүрүлсә дә, Азәрбајҗан вә фарс дилләрини вә сәриф дәрсләрини дә тәдрис едирди.

Илбоју тәдрис олунан фәһнин нәчә мәнймәсәниңдијини билмәк үчүн имтаһан ән јахшы мәрәк дашыдыр. Мәтбуат сәһифәләриндә дәрч олунан бир е'ләи-хәбәрдән мә'лум олур ки, Балаханы мәктәбиндә имтаһанлар «мај ајынын 5-дән 26-на гәләр әләчәғдыр. Имтаһанлар гуртардығдан сонра нә јенә мај ајынын 30-дә мәктәбин бураһылыш

күнү олур. Сәһәр гәәт 10 радаләриңлә «Нәшри-маариф» чәмијјәтиңдән дә Искәндәр бәј Мәликовлә бәрәбәр бир нәчә расми шәхс кәлир. Мәктәбин расми бураһылышындан вә фәргәләнән шакирдләрини мүкафәтләндирилмәсиндән сонра Искәндәр бәј Мәликов ишт сәјләјир. Натиг сон таңаиләр Балаханы мәктәбиндә тәләм-тәрбијәнин сәвијјәсини јүксәлдирмәсинәән дә дашышыр, бир чох фәһларини, о чүмләдән Азәрбајҗан диләнин јүксәк сәвијјәдә тәдрисини гәјд етәндән сонра дејир:

«Әчәбә, һәрәдә иди шу күнләрдә ушағдан-ушаға олараг төһфир чәмағларыны мәктәбә, Әһмәд Кәмәл бәј чәнабларына атаң чәнаблар! Бәсирәт кәләрини ачараг шакирдәнин һәр дәрәдән мәнәл имтаһан пердикләрини, әләлхүсус шәриәтдән бәхыб көрәјдиләр! Јенә һәһәти-мәктәби төһфир вә үсули-чәдидеји хилафи-шәриәтдир дејмәкчәләрми?»

Гәрәкүруһчулар, көһна фикирли адамлар јени типли мәктәбләри халғын көзүндән салмаг үчүн ояларың «хилафи-шәриәт» олдуғуну сәјләјир, авам чәмааты һәмни мәктәбләрдән ушағлашдырмағла, халғын маарифләнмәсинә мәнә олмағла чәлиширдылар. Она көрә јени типли мәктәбләрдә шәриәт дәрсләринин тәдрисинә хүсусән фикир берилир, бунуңла дә халғын үсули-чәдид мәктәбләринә мәһәббәт вә е'тимадларыны артырмағла чәдид олунурду. Балаханы мәктәбиндә әвәлләр шәриәт мүәллими ишләјән Молла Абдулла нәсә һәрәкәт вә дәрвинишлары илә һәм өзүнү, һәм дә мәктәби халғын көзүндән салмышды. һәр тәрәфдән мәктәб мүлиријјәтинин вә мүәллим коллективинин үстүнә һүчүмә кечирдиләр. Белә бир шәраитдә Сабир Балаханы мәктәбинә шәриәт мүәллими тәјин олунду. О, өһдәсинә дүшән ишә јүксәк пәләғәжи устәлиг, дәрин билик вә вәтәндашылыг мәс'улијјәти илә јеринә јетирәрәк аз бир мүдәт әрзиндә нәинки тәкчә Балаханы мәктәбинин,

Һәмми мәктәбин тымсалында үмүч мән үсул-чәлдә мәктәпләриниң һөрмәт вә нүфузуни яуксәлмәсинә вәлә олду. Оңа көрә Искандәр бә Маликов дәрһи разылыг һисси илә Сабири хидмәтләрини гејд едир. Бу кәлијјәтдән сонра Балаханы мәктәбиниң нүфузу о гәдәр гәлһәм ки мәктәбә кәләнләрини сәјм кет-кәдә ардычыла сурәтдә артмагә башлады. Рәһбәрлик дә Сабири әмәк һаггыны әјдә 20 манат артырды. Сабири әмәјинә верилән ән бәјүк гијмәт исе халгын оңа вә мәктәбә гаршы бәсләдији дәрһи һөрмәт вә мәнәббәт, көстәрдији јүксәк етмәд иди. Тәсәдүфи дејил ки, сонракы иләрдә дә Сабир Балаханы мәктәбиниң «мүгтәдир мүәллимләриндән» бири кими һөрмәт вә ештирала јәд едилди.

Јухарыда гејд олундуғу кими, Сабир педагогауғу илә бәрабәр, шаир-вәтәндаш кими әпардығы дәрһи мүшәһидәләри вә буиләрдән һасил етдији гәвәәтләри јүксәк поетик диллә дә ифадә едәрәк халга вә вәтәвә даһа чох хидмәт көстәрмәјә чалышырды. Мәсәлән, о әпардығы мүшәһидәләр вә имтаһанларын кәдишиндән әлдә едилән јүксәк кәлијјәтләр нәтичәсиндә кәлдији гәвәәтләри имтаһанлар гуртарандан сонра гәләмә әлдығы ше'рләриниң бириндә белә үмумиләшдирди:

- Сәрмәјеји-ирфаны һасыл кәсб едәр исеи?
- Тәһсил-үлүм илә олур рүтбеји-ирфан!
- Елм исе олур һансы мәкадан бизә васил?
- Мәктәбдә китаб илә олур сәј илә һасил!

Сабир һалә Шамаһыда икән ушаглар үчүн хејли ше'р јазыб, мүхталиф дәрәлик, мәчмүә вә мәтбуат органларында дәрч етдирмишди. Демәли, бу сәһәдә онун кифәјәт гәдәр тәчрүбәси вәр иди. Елә «Һәғи-гәт» гәзетиниң ачдығы «Һәфтеји-әдәби» кушәсиндә бир-бириниң ардычы дәрч етдирдији «Тәбиб илә хәс-тә», «Гочә бағбан», «Гарынча» вә с. ше'рләриңи мејдана чыхмасында,

онларын јүксәк идеја-бәдһи хусуси-јәтә-мәлик олмавсында дәрһи мүшәһидә, педагожи сәриштә вә јүксәк поетик иста'дәдә Јаһашы әв-валки тәчрүбәсини дә мүәјјән пајм вәрды. Јүксәк идеја-бәдһи хусуси-јәтләри, әхлағи-дидактик мәзи-јәтләри илә сечилән һәмми әсәрләр бәјүк марағ вә разылыгга гаршы-лашыр, гәзетини еләи етдији мүса-бигәдә дә биринчиләр сырасында дурурду. Охучуларда доғрулуғ, дүзлүк, зәһмәтсевәрлик, халг, вәтән үчүн даим хејрли ишләр көрмәк кими әхлағи сифәтләр ашылајан бу әсәрләр көстәрир ки, Сабири әмәли-педагожи фәалијјәти илә шаирлији, ичтиман — бәдһи јарадычылыгы вәһдәт тәшкил едир. Чүнки һәр һансы вәзијјәтдә Сабир биринчи нөвбәдә вәтәндәшдыр.

Балаханы мәктәби јени дәрә илә нә мәдди чәтинликләр шәраитиндә башлады. Бунун башлыча сәбәби мәктәбин нүфузуни артмасы нәтичәсиндә оңа даһа чох шакирд кәл-мәси вә ишә әләвә мүәллим көтү-рүлмәси иди. Белә олдуғда мәктә-бин мәдаһили мәхаричини өдәмәјә јә башлады. Јекәнә чыхыш јәлу шакирдләрдән тәһсил һаггы алма-дан ибарәт иди. Мәктәбин иңзиба-ти вә мәлијјә рәһбәри Бахыш Әв-мадов бу һагга «Балаханы мәктәби» әдлә јазысында белә мә'лумат ве-риди:

«Балаханы чәмәәт мүсәлман мәктәби бу сентјабр ајының би-риндә ачылачағдыр. Шимдијә гејдәр мәктәбдә тәһсил мәччәнә иди. Мәктәбин хәрчи чәмәәт мәдаһилин-дән верилирди. Лакин мәктәб бә-јүдү, мүәллимләр артды. Мәктәб хәрчи дә ардыгындән чәмәәт мә-даһили кифәјәт етмәмәјә башлады. Бу ил шакирдән ичрәт илә тәһсил едәчәкдир. Әвәлләри ичрәт тәһси-лилә 3 манат икән бу ил гүвәәтли шакирдләрә 2 манат ичрәте-тә-билијјә тәјин едилди. Гүвәәтсиз шакирдләр кенә мәччәнәдир».

Шакирдләрдән тәһсил һаггы тәләб едәндә чәмәәт арасында ки разылыг јаранды. Мәктәбин мә-

ди базасының мөһкәмләндирилмә-си мәсәләси бир һәмрәли проблем кими гаршыда дурурду. Јаранмыш бөһрайли вәзијјәтдән истифадә едән бәдхәһләр мәктәбә вә ајри-ајри мүәллимләрә гаршы бөһтаи-ләр атмағә башладылар. Белә бөһ-тәи вә иштиралар Сабирә гаршы-ла атылырды. Сабири әлејһидар-лары онун халг ичтиндә һөрмәт вә нүфузуни артмасына дөвә билди-риләр. Оңа көрә мәктәбә чәмәәт арасында әмәлә кәлән сојуглуға севинирдиләр. Оңлар белә күмәһ едирдиләр ки, даһа чәмәәт ичәри-синдә мәктәби вә мүәллимләри, о чүмләдән Сабири мүдафиә едәчәк адамлар чәтин тапылар. Дикәри тәрәфдән дә сентјабриң бириндән Сабир хәстә иди. Чән ағрылары оңа динчлик вермирди. Вәзијјәти белә көрән гаракуруһчулар шаирә гаршы бөһтанлар јағдырарәг оңу савадсызлығда, Азәрбајчан дилини билмәмәкдә, мүәллимлик габилиј-јәтиниң олмамасында күнаһлан-дырыр, мәктәбдән харич олунма-сыны тәләб едирдиләр. Бунунла кифәјәтләимәјиб Сабириң өзүнә дә һәдә мәктублары јазарағ мәктәб-дән чыхыб кетмәсини тә'кидлә тә-ләб едирдиләр. Лакин бу типли һәдәләр мәгрур руһлу шаирә гор-хутмағ әләзинә онун кәскин руһлу тәзијәнәси илә гаршыланды. һәдә мәктубуна чәвәб оларағ Сабир ја-зырды:

- Сахтә бир хәтти-хам илә мәнә кағыз јазыб,
- Еј мәни тәһдид едән миң дүрәү тә'кидат илә!
- Бојлә, «хортдан кәлди, дур, гаң!» сөзләриңи кет тифлә: де!
- Затыны Сабир таныркән горхмаз өвһамат илә!..

Сабириң дүшмәнләриниң бүтүң күманлары алт-үст олду. Оңа јазы-лән һәдә мәктубуна верилән кәскин руһлу чәвәбдән ики күн сонра мәт-буатда дәрч олунан «Адсыз мәктуб-ларә чәвәб» әдлә мәгәлә оңларә тутарлы чәвәб олду. Мәгәләдә иң-засыз мәктуб мүәллифиниң шаирә гаршы ирәли сүрдүјү бөһ-танларә чәвәб оларағ билдирлир

ки, «...Јаврум, билмиш ол ки, Сабир, Јахуд мәктәбиндә оңа сәир мү-әллимләр бизим өвәдләримызын руһани һәдәрләри олдуғу кими, бизим дә һәғиғи бәрадәрләриниздир».

Тәкчә бу дејиләиләрлә кифәјәт-ләимәјән мәгәлә мүәллифи мәктуб Јазаның кимлијини тәһдидләри-ни билдирәрәк онун Сабирдән үзр истәмәсини тәләб едирди. О билди-рилди ки, әкс һәлдә «тәһдидләмәни һәкумәт судуна верәчәјиз».

Дејиләиләрдән ајдын олур ки, мәктәб нә гәдәр бөһрайли вәзијјәт кечирсә вә чәмәәтлә мәктәб ара-сында бир гәдәр сојуглуғ Јаранса-ла, Сабириң һөрмәт вә ештирамы халг ичәрисиндә һәмишә уча тутул-муш, шаир бүтүн сәһәләрдә өз мил-ләтиниң, халгын мүгтәдир мүәлли-ми кими јүксәкдә дајанмышдыр.

Чагырылан ичләсләр, әпарылан даһышығлар көзләнилән фәдһи вермирди. Шакирдләриң әкәријјә-ти дә мәктәбдән јайнымышды. Фүр-сәтдән истифадә едән кечмиш шәри-әт мүәллими, көһнәпәрәст ахунд Молла Абдулла ушағлары башына јығыб көһнә үсулла дәрә кечир, чә-мәәт арасында даһа дә гәтшыгы-лыг салмаға чәһд едирди. Икән-ли шәхсләр исе мәктәбә мәдди кө-мәк етмәк истәмирдиләр. һәмми күнләрдә Бахыш Әһмәдовун дәрч етдирдији «Балаханы мәктәбинә дәир» өдлә мәгәләсиндә дејилир-ди ки, «... мәктәбин мәдаһили вә мәхаричини тә'мини етмәк үчүн ушағлардан пул истәнилдикдә аң-чағ бир нечә иәфәри кәтирдисә, бир чоху иътина етди...»

Лакин әһлиминә нә гәдәр чаһил иселәр дә, һәмд олсун мәариф ашиг-ләри, мәариф пәрнәтәшкарлары ди јох декилдир.

Ики кечә бундан әвәл хусуси бир мәчлисдә мәктәбин фәләкәти хусусунда едикимиз мүзакирәти-гәссүфкаранә һазуриниң мәнвәл-мәнунијјә һанә вермәклә мүба-дирәт етмәләри илә хитампәзир олуб һәр ајда даими оларағ бир вү-чәәти-һанә вермәки тәһд едиләр... Бунунла белә бир чох затдан дәхи үмид бәкләмәкдәјик. Јәғип едириз

ки, онлар дәхи бу сәсләре сәс вә-
рәләр исә мәктәбәмиз мәдди чәһә-
тичә тә'мин олунар. О вәгт бир
мүаллим даһа мәктәбә чәлб едә би-
ләриз.»

«Ики кечә буидан әввәл» чағы-
рылан һәмни хәусеи мәчлис көзлә-
нидән нәтичәни вермәмиш, имкән-
ли шәхсләрни бир чоху јенә өз чиб-
ләрини күдәрәк мәктәбә мәдди јар-
дым етмәкдән јахаларыны кәһәра
чәкмиш, сәсләрини чыхармәмиш-
дылар. Оиә көрә Сабир һәмни «ики
кечә буидан әввәл»ки мәчлисдән
сонра үрәк ағысы илә јазырды:

Шимди һәр милләт едир
нәфсини ирфанә фәда,
Вәтән өвлады үчүн елә,
дәбистанә фәда,
Гара мәхлуғ дејил,
биздәки арифләр дә
Вәтән өвладыи едир
нәф'и-чибишданә фәда

Беләликлә, Сабирни хәстәлији
кетдикчә ишдәт етсә дә, Балаха-
ны мәктәбинни вәзијәтинни нор-
мал һалә дүшмәси үчүн һәр гүвә-
си илә чәлишырды. Бүтүн буилары
јалныз о, өзү һәмни мәктәбә иш-
ләдији үчүн јох, вәтән өвладыиңи
маарифләнимәсинә хидмәт едән, тә-
рәгги оламәти олан һәр һәһси бир
вәситәнини өлдән чыхмамәси һәм-
нә едирди. Онеуз да күндән-күнә
эртән ағылар, мәдди еһтијач, кәр-
кии вә ағыр вәһмәт Сабирни үзмүш-
'дү; һәкимләрни даһа-дәрманлары
ла она елә бир көмәк етмирди. Вә-
зијәти белә көрән Сабир өз сәһһә-
тинни бәрпа етмәк үчүн јахын күн-
ләрдә Шамахија — аңләсинни јә-
нына кетмәк бәрәдә тез-тез дүшүн-
мәјә башлајырды...

Нәһәјәт, 1910-чу ил декабриң
ләп илк күнләриндә Сабир Баки-
дан Шамахија јолә дүшдү.

Бир шәкилчи һаггында

Әбүлфәз ГУЛИЈЕВ

Нахчыван ДПИ-нин досенти, филолокија елмләри һәмнәдди

Сон илләрдә Азәрбајчан дили-
нин граммәтика мәсәләләринни өј-
рәннәмәси иши иһтенсив шәкил әл-
сә дә, һәлә дә бу сәһәдә мүбәһисәли,
ајдынлашдырылмамыш граммәтик
вәһидләр, категоријалар, формалр
вардыр. Белә категоријалардан би-
ри фе'ли сифәтдир. Азәрбајчан дил-
чилијиндә фе'ли сифәтләрни аңча
фе'лин функционал формалары
дан олдуғунун дәһигләшдирилмә-
си онун мүһүм һәһијәтләриши-
дән биридир. Фе'ли сифәт форма-
ларындан бә'зиләринни фонетик
тәркиби, семантик хәусеијәтләри
там шәкилдә өјрәннәмәмишдир.
Мәсәлән, дилимиздәки -дыг' фе'ли
сифәт шәкилчиси бә'зи дәрелик вә
дәре вәсантләриндә -дыгы, -дији,
-дују, -дүјү шәклиндә гејд олунар.

Әлиндә бурала ики граммәтик
форма вардыр: бири -дыг' фе'ли сифәт
шәкилчиси, о бири мәнсубијәт
шәкилчиси. Догрудур, мү-
һәһир әләби дилимиздә -дыг' шәкил-
чили фе'ли сифәтләри һәмнишә мән-
субијәт шәкилчиси илә (мәсәлән,
охуадуғун кијәб, јаздығым мәктүб
вә с.) ишләнир. Лакни диалект вә
илимләриниңдә, гоһум түрк диллә-
риндә, дилимизни тарихиңдә аңд олан
фактлар белә бир фикир сөјләмәјә
әсәс верир ки, тарихән -дыг' шәкил-
чили фе'ли сифәтләр мәнсубијәт
шәкилчиси олмәдән дә ишләниш-
дир.

Чәһли данышығ дилиндә Сатдиг
тахыл ифадәси, бизчә, -дыг' фе'ли
сифәт шәкилчиси илә бағлыдыр
Шәхси мүшәһидәләримиздә Нах-

чыван диалектиндә бу фе'ли сифәт
шәкилчиси гәдими форма-
сына тәсәдүф етмишик. Бу диалект-
дә белә чүмлөләр ишләнир: «Дур-
дух јердә сонә нә олду?» Бурода
«дурдух» сөзү -дыг' шәкилчили фе'-
ли сифәтдир. Шүбһә јохдур ки, һә-
һми фе'ли сифәт әләби дилимиздә
«дурдуғун» шәклиндә чыхыш едир.

Мүһәһир әләби дилимиздә олдуғу
ки, онун тарихиңдә аңд классик
әдәбијәт һүмунәләриндә дә бу фе'-
ли сифәтин мәнсубијәт шәкилчи-
си ишләнимәсинә раст кәлирик
Лакни бә'зи мәнбәләрдә, хәусәи
Орхон-Јенисеј әбидәләриндә вә дә
олса буна тәсәдүф едиллир.

Гејд етмәк ләзымдыр ки, һәмни
гәдими түрк китабәләриндә ишләни-
миш -дыг' шәкилчили фе'ли сифәт-
ләрни икили хәусеијәти мүшәһидә
олунур; белә ки, бу фе'ли сифәтләр,

јухарылә гејд олундуғу ки, һәм
мәнсубијәт шәкилчиси олмәдән,
һәм дә мәнсубијәт шәкилчиси илә
ишләнишдир. Еһтимәл ки, -дыг'
шәкилчили фе'ли сифәтләрни мән-
субијәт шәкилчиси илә ишләнимәси
просеси түрк дилләринни тарихиң-
дә гәдими дөврләрдә бағлыдыр.
V-VIII әсрләрдә аңд олан Орхон-Је-
нисеј јазылы әбидәләриндә белә
фе'ли сифәтләрни мәнсубијәт шә-
килчиси илә ишләнимәсини баш-
лаңгыч дөврләри өз әкиси тиң-
мишдыр.

Беләликлә, дилимизни тарихиңдә
ғыса екскурсиядан ајдын олур ки,
-дыг' фе'ли сифәт формасының мән-
субијәт шәкилчиси илә биркә
ишләнимәси һәмни шәкилчиси мү-
әјјән тарихи икишәф јолу кечмәси
илә әләгәдар олмушдур.

Бә'зи лексик архаизмләр һаггында

Әли ЧӘФӘРЛИ

И. Зәрдаби адына КДПИ-нин досенти, филолокија елиләри
һәмнәдди

Диалект вә шивәләрдә дилимизни
гәдими дөврләринни гәлыгы олан
нахтилә јазылы әбидәләрдә
классикләрни әсәрләриндә ишләни-
миш бир чох сөзләрдә раст кәлирик
ки, бу јазыда дә онларын бә'зилә-
риндән, әсәсән, классик поезијадә
ишләнимиш лексик архаизмләрдә
бәһе етмәји һәзәрдә тутмушуг.

Сәјримәк (сәјримәк, сәјришмәк,
сәјрышмак) — титрәтмә, тит-
рәшмәк демәкдир. Даһа доғру-
су, «титрәмәк», «титрәшмәк» сөз-
ләринни синонимләридир. Сәјри-
мәк (сәјримәк) фе'линдә һәрәкәт,
ишығ вә сәслә бағлы мүхтәлиф мә-
һалар ифадә олунур; мәсәлән: «Сы-
гырчылар сәјришир» дедикдә, еј-
ни вахтдә онларын түкләрини гә-
бардарағ ганәдларыны аста-аста
бәдәнләринә чырымасы, үмумијјәт-

лә, бәдәнләринни бир ивә һәрәкәт
кәлмәси—титрәмәси, һәм дә сәсләни-
мәси, јә'ни охујуб-сөјүшмәси ифадә
олунур.

«Улдуғун сәјрышир» дедикдә,
улдуғун даһа парлаг—шәфәғ-
ли, һәм дә ишгаларының бир ивә
титрәк көрүмәси; «Чинчәкәр сәј-
ришир» дедикдә, онларын даһа
ачығ-әлван көрүмәси, ејни заман-
да мейни, күләјини тә'сирли илә тит-
рәмәси—әсимәси ифадә едиллир;
«Кәһүм сәјришир» дедикдә исә хә-
һиф һәрәкәт билдирилир вә с.

Тарихи әбидәләрдә, классиклә-
рини әсәрләриндә бу фе'лә, чох иш-
дир һалларда ди олса, тәсәдүф
едиллир; мәсәлән; XVI әсрини көр-
кәмли шаири Ш. И. Хәтандә оху-
јуруғ:

Сайраг агач үстэ жүз сыгырчын,
Апак тутар она көжөрчын.

Һәмни фе'л даһа эввэлләрде «Китаби-Дәдә Горгуд»да да ишләнмишдир:

Салхым-салхым дан јелләрн
эдикдә,

Сыгалы ач торагәј сайрадыгда...
Демәк, адыны чәкдијимиз фе'лин «сайра» варианты да олмушдур.

Даһа бир нечә мисал:

Сижәһ зүдфүн бухәг алтда
гајрылыр.

Ала көзләр чан илмага
сајрылыр. (Вагиф.)

Бурада шаир көзәлли көз галагларынын хәфф-хәфф титрәмәсини, «сајримәсини» дејил, онун бахышынын тез-тез дәјишәрәк каһ ојнаг, каһ сүзкүн, каһ да ити-нарлаг вәзијәтнини јүксәк бәдин фонда тәсвир етмәјә нанл олмушдур.

Бакынын сајрышан улдузларындан

Бурада кечәләрн нә һүснү
вардыр.

Сајрышан улдузлар гатар-
гатардыр. (С. Вургун.)

Бу нүмунәләрдә исә шаир електрик лампаларынын ишыгы-парлаг көрүнүшүнү «сајрышан» фе'ли сифәти илә ифадә етмишдир.

Бән—хырда хал демәкдир. Бир сыра диалект вә шивәләрдә үздәкн кичик халлар «бән» сөзү илә ифадә олунур. Мәсәлән:

Хырда-хырда бәннәри вар,

Аг биләји, әлләри вар.

Аја күнә бәнзәри вар

Бу көзәлли, бу көзәлли.

Бу сөзә Нәсиминин ше'рләриндә дә раст кәлирик:

Сиррини шол гара бәнин јанагы
шәри едәр, вәли,

Чан нола кәр фәда ола
јанагунавү алиһә...

Хал илә әнбәрн сачын дал илә
нөгтәдир, вәли

Ким дејәр зал әкәр бәнин нөгтәси
далә дүшнәјә.

Бән сөзүндән «бәнәк-бәнәк» (халлы-халлы) сөзү дүзәлмишдир. Әсәсән, халлы, золаглы һејванлара.

хүсусән пәләнкә, пишијә анд едир.

Нәстә (нәсдә)—шеј, ашја демәкдир. Бу сөзә дә диалект вә шивәләрдә тез-тез тәсадүф олунур.

Тәдгигат нәтичәсиндә ајдын олмушдур ки, нәстә тарихи-јазылы мәнбәләрдә ишләнмиш «нәснә» сөзүнүн фонетик дәјишкәнликлә уграмыш вариантдыр. Она ара-сыра Нәсиминин, Вагифин ше'рләриндә тәсадүф олунур.

Севмәјән шол нәснәји ким, һәг деди, нәсән дејил. (Нәсим.)

Бәзм гурмуш, шәраб ичир Мәһмуд,
Мәчлис нәснәсини дүзәлтди Ајаз,
(Нәсим.)

Рәнки дәјәз, өзү хырда нар кими,
Гојнулдикы әчәб нәснәдир, ај гыз.
(Вагиф.)

Јогурт—гатыг демәкдир. Әсәсән, Газак диалектиндә өз изини сәләләп бу сөзә «Китаби-Дәдә Горгуд»да раст кәлирик

Аг чыхарыб гара кејән гызлар
Бахар ким өјнәндә Јогуртдан нә
вар?

Кәмәндәриндә әппәкдән нә вар?
Үч күндү јол кәлди, дојурун
мәни.

Фактлар һәмни сөзүн 19-чу әсрдә Шүкуһинин дилиндә дә ишләндијини тәсдиг едир; мәсәлән:

Дедим: Әму, сәндә һеч Јогурт
вар?

Деди:—Вала, бир гәдәр гурут
вар.

Јогурт сөзү һазырда мүасир түрк дилиндә дә ишләнир.. Белә ки, халг шаирн Р. Рза «Ганлыча» адлы ше'риндә Түркијәдә гатыга Јогурт дејилдијини јазыр:

Ганлыча бир даг әтәјиндәдир...

Бура көчәри чобанлара
бир сыгынаг, бир јурл олуб.

Ганлычада бизим адичә гатыг
ата-баба адыны дәјишиб Јогурт
олуб.

Мән дә ичдим Јогуртуну Ганлы-
чанын... шаир Никар да.

Нәзәрә алынмалыдыр ки, түрк дилиндә дәдә-бабадан гатыга Јогурт дејилер.

Анадил—кечәләр арамла, кичик-

кичик фәсилләрдә гәмли-гәмли өтән бир гушдур. Бу сөзә бир сыра диалектләрдә тәсадүф олунур. Анадил, әсәсән, илин ишти фәсилләриндә, бағларда, чолларда (чај канары мешәләрдә) өтүр. Агачын нәзик шивәләринә гонур, башылашагы вәзијәттә дәјәнур. Тәхминән, сыгырчын бојдады Дөш тәрәфдән рәнки јашыла чалыр, бәдәнинин үст-һәссәси гырмызтәһәрлир. Үмунјәтлә, көркәмчә көзәл гушдур, сәнки икисн бир-бирини сәсәдур; белә ки, бири сәсләндә дәјир; икисн, тәхминән, 10—15 сәнијә сонра сәсләнир, елә бил, бир-бирини чагырыр.

Бәзи гочаларын дедијинә көрә, бу гуш һаггында та гәднмдән гәрибә бир рәвәјәт вар. Дејирләр ки, һәмни гушлар ики гардан олуб, адлары да Исх, Мусах. О вахтдан бир-бирини итириб «Исах, Мусах» дејә чагырырлар. Бәзи кәндләрдә онлара Усуф, Нәсиф дә дејирләр. Тарихән М. Фүзулинин вә Ш. И. Хәтәнин әсәрләриндә анадил сөзүнә раст кәлирик:

Әнадил һазини-чәһнәт охур күл-
бар шанында. (Фүзули.)

Әһли-һәггә чан фәда гыл, чәли
илә олмаг рәфиг,

Чүн әнадил вар икән зағы ши-
кар етмәк нәдир? (Хәтәни.)

Гардашы Мәһдихан Вәкнлов «С. Вургунун тәрчүмеји-һалы»нда јазыр: «Күндүзләри Гарајазы мешәсинин ијдәликләриндә кечирмәк, кечәләр исә Кешиш дағында јанан ишыга баха-баха анадил гушларынын бир-бирини чағырмасыны, онларын гәмли сәсини дилләмәк кичик Сәмәдин адәти иди».

Һәссәс гәлбли шаир бу гушун гәмли вәзијәтнини гәзәлләриндән бириндә поетик диллә белә ифадә етмишдир:

Гарајазы мешәсиндә анадил
адлы бир гуш вар,

Мәним севдәлы гәлбимтәк
асылмышдыр ајағындан.

Лүгәтләрдә көстәрилир ки, «әнадил» әрәбчә «әндәлиб» (бүлбүл) сөзүнүн чәмидир. Ола билсин ки, «әнадил» сөзүндәкн ә сәитинин а

сәитинә кечмәси нәтичәсиндә бу сөз анадил шәклинә дүшмүш вә һаггында бәһс етдијимиз гушун ады олараг диалектләрдә сабитләшмишдир. Ләкин еһтимал о гәдәр дә әсәсли дејил, чүнки јухарыда көстәрдикләримиздән башга, анадилни бүлбүлдән даһа бир көскн фәргн вар: белә ки, анадилни сәси о гәдәр дә хошакәлимли дејил, бүлбүл кими чәһ-чәһ вуруб охумур.

Анадилни һәм дә «Исах-Мусах» адландырылмасы белә еһтимал доғурур ки, о башга гуш дејил, елә иссах-мусах гушунун өзүдүр. Белә дә, иткнн баласыны һәсрәтлә ахтаран, һәсрәтлә көзләјән ана кими, кечәләр гәмли-гәмли сәсләндијинә көрә «ана тәки дил-дил өтән» мәнасында она анадил дејибләр.

Дөшүрмәк (дөшүрүмәк)— јыгмаг, топламаг, дәрмәк демәкдир. Бу диалектизмә «Китаби-Дәдә Горгуд»да раст кәлирик: «Бојлә дикәч гырх ичә белли гыз јазылды, дағ чичәји дөшүрдүләр».

Һәмни сөз Хәтәнин «Дәһнамә»синдә дә ишләнмишдир:

Һәр бир чичәк үстә гонду зәнбур,
Дөшүрмәјә чыхды данәсин мур.

Марағлыдыр ки, М. Ф. Ахундовун «Мүсјә Жордан вә Дәрвиш Мәстәли Шаһ» әсәриндә «дөшүрмәк» фе'линдән дүзәлән «дөшүрән» сөзүнә тәсадүф едилер:

«Шәрабаны ханым:—А гыз, Шәрәфинсә, јалымдан чыхды, де көрүм ки, Шаһбазы о чөр-чөл дөшүрән нә сөзләр илә савашдырыб Парижә апарыр?»

Јухарыда гејд олунанлардан башга, классикләрин әсәрләриндә ишләнмиш көркәлү (көркәмли, һөрмәтли, мүгәддәс), гут (гүвәт, бәрәкәт), гутлу (гүвәтли, хошбәхт, уғурлу), әсрүк (мәс, сәрхош, бәсләмиш), азых (азуга), әник (күчүк), еји (вахт, фәсил), әјнә (мүәјјән вахтда перилән јемәк, пәј), әләт (азар, гырғын), әләти (азарлы, хәстә, чох арыг), дүјүн (тој, шәһлик), тәзмәк (вурнухмаг, һүркәмәк, һүркүб гачмаг) вә с. кими бир чох сөзләр дә һал-һазырда диалект шивәләримиздә өз исләрини сахламағдадыр.

С. Әһмәдовун әсәрләриндә кәнд гадынларынын тәсвири

Шурланә ӘЛИЈЕВА
Баки Малијә-Кредит Техникумуунуи мұәллими

Азәрбајчан кәндинин, хусусилә Бәјүк Вәтән мұһарибәсиндән әри-раки илләрин ичтимаи-хосивәт проблемләри, бир чох гајғиларни чәттиликләри, уғурлары вә бу ја-тата бағлы инсанни психолокијасы, зәһмәти, әмәји, севинчи, мәнәб-бәти јазычы Сабир Әһмәдовун Ја-радычылығында өзүнәмәхсус тә-түр.

Азәрбајчан кәндинин бу күнү, адамларынын мәнәви-әхлаги кеј-фијјәтләри, сәләтнин үмидлә тор-пага бағламыш инсанни әмәлләри јазычыны һәмишә дүшүндүрүр.

С. Әһмәдовун әсәрләриндә гадын-лар характерләринин специфли-ји вә орижиналлығы илә, мәнәви-әхлаги кејфијјәтләри илә диггәти хусусилә чәлб едирләр. Онлар сы-расында сәвијјәчә мұхтәлиф гадын-лара, колхозчуја, фәһләја, һәкимә мұәллимә, евләр гадына раст кәли-рик. Бу гадынар һәјәтлә, әмәклә, торпагла, аилә вә мәншәтлә бағлы-дырлар. Онларла әләгәдәр сәһлә-ләрдә мұәллифин ајдын мөвгәји вә реалист тәсвири габарыг көрүнүр. Јазычынын әсәрләриндә гадын һә-јәтимызын, мәншәтминзин агырлы-ғыны өз зәриф чиниләриндә дашы-јан зәһмәткеш, агылла, мүдрәк аг-бирчәк, гајғыкеш, лакни тәкминли

Ғәјд: Орта мәктәбдә шәкирдәләр кәнд һә-јәтинын тәсвирини верән бир сыра бәдқи әсәрләрә таныш әлүрлар. Бундан башга, онлар бүкүнү кәнд һәјәтинда көтүрүлән дикәр әсәр-ләри дә мұәлиф едикләр. Мүшәһи-дәләр кәстәрләр ик, јенијетмәләр ја-зычы Сабир Әһмәдовун әсәрләригә бәјүк марағ кәстәрләр. Бир сыра мәктәбләрдә јазычынын әсәрләри-ни мұәхирәси кечириләр. Мұә-лимләрә көмәк мәгсәди илә «С. Әһ-мәдовун әсәрләриндә кәнд гадын-ларынын тәсвири» мағаләсини дәрч едик.

вә дәүмләү аилә, аилә вә чәмијјәт гадинында өз борчуну дәрк едән вәтәндаш, нәһәјәт бүтүн үрәји, гәл-би, һарлығы илә севән инсан кими тәсвир олунур. Оз хејрхаһлығы, зәһмәтсәпәрлији шүүру, бачарыгы, габилијјәти, мәрһәтәтлә көзү-мүдә үчәләр инсанларын һәјәт сәләти, асан вә һәр чүр чәттилик-лә мұәт тәсвир етмәишдәр.

Онларын һәр биринин өз әләми, өз севкиси, өз марагы, сәвијјәси вә дәрәкәрүшү вардыр. Буну хусуси бир мәншәт кими гејд етмәјә дәјәр ки, С. Әһмәдов гәләмә алдыгы һәр гади бир гадын образыны әсәрин әдәја тутуму, гајәси, мәгсәди илә устәлыгла бағлајыр вә онлары бә-дин процесни кедишиндә бә'зән һәләдичи аилә чевирә биләр.

Јазычынын гадын сурәтләрини бир-бириндән фәргләндирән бир сыра хусусијјәтләр вар ки, онла-рын үзәриндә дајанмадан һәмиш образлар һаггында тәм тәсәввүр әдә етмәк чәтидир.

Әлбәттә, јазычынын бир чох га-дын сурәтләри халг ичәрисиндән чыхмыш, кәнди аб-һавасыны, зәһ-мәтин әтрини, чәттиликләри вә са-ирәни әләринә һолдурмуш сәдә, тәвәзәкар анадар, бачылар, агбир-чәк нәналәр, гызлар, кәлиләрдир. Мәсәлән, мұәлиф «Аран» рома-нында бир тәрәфдән иш шәраити-нин агырлығы нәтичәсиндә гадын-ларын мәнәви-әстетик бахымдан етмә, савадла мәшғүл олмәг им-канынын мәнәуд олдуғуну тәсвир едиксә, дикәр тәрәфдән онларын ичәрисиндә шүүру, аглы, сәвиј-јәси илә сечилән инсанларын да аз олмәдығыны гејд едик. Јазычынын әсәрдә тохундуғу марағлы мәсәлә-ләрдән бири дә будур ки, гадын

агыр әмәклән јенә дә онун аглы, зә-кәси, елмини, техниканын тәрәгги-си, икишафи гуртара биләр. Геј «колхозчу гыз, ја огланын али кет-мәнин сапында Јох, машыны сү-канында Јапышыны». Әсәрин бу әпарчы хәтти илә Наркилә сурәти даһа сых бағлыдыр.

О, кәндә доғулан, бурада боја-баша чәтан, кәнд адамларынын гајғыларына, кәнди һәр икнә, һәр чыгырына бәләд олан зәһмәткеш вә көзүачыг гыздыр, һәр шеја јени нә-зәрлә бахан, инсан әмәјини гијмәт-ләндирән, өз мәгсәдини һәјәтә ке-чирмәк үчүн һәр чүр чәттиликә га-лашан мәрә, чәсарәтли комсомол-чудур. Талыбын тәсири илә даһа дә ајылан, елмини, инсан әмәјини јүнкүлләшмәсиндә әвәседилмәз, ро-дуу дәрк едән бу гыз Тачикистан, Әзәрбајжан һәмбыгыларынын тәрүбәсини өјрәнир, һәмбыгылы-га анд китаблар, журналлар оху-јур. Биликләрини колхозчулар ара-рында тәблиг едик, колхоз ичләс-ләриндә чыхыш едик, иштә сәлә-јир, инсандылары һаггында гәти-јәтлә данышыр. Наркитәнин үрә-јиндән чох шеј кечир: елмини, тех-никанын сон һәлијјәтләри олан машынылары таралара чыхармаг, китабхана, клуб, мәдәнијјәт евиндә колхозчуларын аг күнләрини, хош әнларыны көрмәк вә с. О өз мәнәб-бәтинә дә агылла, ирадә илә јанаш-кәги бачарыр. Халгы үмуми ишти-кә мәс'улијјәтсиз јанашан Јағубун кәләчәкдә сәдәгәтли, гајғыкеш ан-дә башчысы олачағыны һаглы ола-раг шүбһә едик. Үмумијјәтлә, «ар-зулары, хәјәлләры, ирадәти чагы-рышлары» ону бизим нәзәримиздә үчәлдыр. Јазычы көрмәк истадији савадлы, бачарыгы, агылы кәнд гызларымызын образыны Нарки-ләдә тәчәссүм едикмишдик.

«Тоғана» романында әдиб Кәпәз дагынын әтәкләриндә, көзәл Күрәк-тәјин сәһилиндә, тәбиәтин үрәкә-чәи, көз охшајан әсрәрәккәз геј-бунда истираһәт едән адамларын фикирләри, дүшүнчәләри, һәјәт гәр-зи илә охучуну таныш едик. Инса-

ни дахилән сафлашдыран, үрәји-нин агырлығыны, бәјинини јорғун-луғуну көтүрән фүсуикар тәбиәтин гејбунда адамларын дахили дүи-јасына сәјаһәт етмәк, доғрудан да марағлыдыр. Бу адамларын һәр би-ринин өз әләми, өз марагы, өз ис-тәји, арзусу вә амалы вар. Булар-дан һәр бирини өз хәсијјәти, үс-түнлүјү, зәһмәтә, әмәјә, елә тәбиә-тин өзүнә дә мәнәббәти вә хусуси мүнәсибәти вар. Чох марағлыдыр ки, јазычы бу романда гәләмә ал-дыгы гадын образларынын ичәри-синдә Сара сурәтинин, онун дахил-ли әләминин, дүшүнчәләринин, һиссләринин тәсвириндә тәмамилә јени бир јол сечмиш, бу сурәти һеч кимә бәзәтмәишдик.

Әдиб һаглы оларак бу гадынни шәхсиндә бүтүн евләр гадыларын әмәјини јүксәк гијмәтләндирәр вә бәлә бир һәгигәти охучуларын нә-зәринә чәтдыр ки, колхоз вә сов-хозларда, иларә вә тәшкиләтларда ишләмәјән гадынларымызын да үзә-ринә шәрәфли вәзифәләр дүшүр. Сара, доғрудан да, ишкүзар, тәпәр-ли, зирәк гадыдыр. Лакни онун характершдә бә'зән тәкминли га-дына јарашмајан елә мәғамлар вар ки, ону көздән салыр. О, өвләд тәрбијәсиндә дә дүзкүн мөвгә тута биләр. Јекәја оглуну елә, зәһмә-тә, хејрхаһлығы мәнәббәт руһун-дә тәрбија етмәк әвәзинә, ону һәр дәфә бир иш дәлишчә кәндәрәндә мұхтәлиф вәдәләр верир. Лакни чох гәрибәдик ки, бә'зән хырда һиссләрә јашајан Сара агылы мұһакимәләр јүрүдүр. Елмини, са-вәдны гадынны һәјәтины дәјишди-рән, ону фәрәһли едән әсәс аилә олмәси бәрәдә ишкәр едикмәси мүмкүн олмајан мұләһизәләр сәј-ләјир. «О арвадлар ахмадыр ки, әләриндә диплом ола-ола отурур-лар едә!» Бизә елә кәлир ки, Сара ганынын сәзләриндә һәгигәт чох-дур. Онун кими бачарыгы гадын-ны савадлы, елми, тәһсилли, һәјәтә бағлајан бир ичтимаи фәалијјәти олсајан, хәсијјәтшдәки бә'зи га-раһлыг һәггәләр, јәгки ки, олмәз-

Мәммәд Чәфәр Чәфәров

Бәкир НӘБИҖЕВ

Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасының мүхбир үзвү

Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасының һәгиги үзвү Мәммәд Чәфәр Чәфәров өзүнү чохчәһәтлн мәһсулдар фәалијјәтиндә елми тәдгигатла педагожи иши, мүәллимликә әдәбијјат тәғдигчиликни мүвәффегијјәтлә бирләшдирән һадир. Чәфәр мүәллимин елми јарадычылығы үчүн сәчијјәви олан башлыча чәһәт тәдгигатын вүсәтидир. Јәни онун үчүн әдәбијјатшүнәслиг әләминдә дар иһтиәс аңлајышы јохдур. Низами Кәнчәвидән башламыш С. Вурғуна гәдәр Азәрбајчан халгының әдәби-естетик фикир тарихи, рус әдәбијјатының иһкишаф мәрһәләләри, хүсусән XIX әср рус әдәбијјаты, көркәмли Аврор

па әдәбләрини јарадычылығы бу әлиһни дәнә-дәнә мүраһиәт етдији мәһәләрдир. Буңлар һамисы бирликдә чидли бир әлиһни әдәбијјат, сәһәтәрлә һәлг тәләји барәдә ваһид елми консепсијасына әдәбијјат кәтирәти мүрәккәб сәдәләһини вәчиб көркәми һиссәләри кими хүсусән әһәмијјәтә мәдәкләр.

Гәләбәдән сонрақы дөврә хүсусән 50-60-чы илләр Чәфәр мүәллимин јарадычылығында монографик тәдгигатлар мәрһәләси кими сәчијјәвидир. «М. Ф. Ахундовун әдәби-тәғдиги көрүшләри», «Азәрбајчан әдәбијјатында романтизм», «Һүсәји Чавид», «Фүзули севир» кими әсәрләр бу дөврүн мәһсулудур. 70-80-чы илләрдә иһә Чәфәр мүәллим бир әлим кими иһә әсәс иһтигамәтлә чалышыр. Буңлардән бири бәјүк Азәрбајчан шаһри вә мүтәфәккәри Низами Кәнчәвини әдәби иһсини тәдгиги вә иһтишары һагында Азәрбајчан КП МК-ның мәшһур гәрари илә бағлыдыр. Чәфәр мүәллим бу гәрара иһк сәс верән әлимләрдән бири кими «Низамини фикир дүңјасы» монографисыны јазыб чап етдирмишдир.

Икинчи әсәс иһтигамәт иһә чохчидлик «Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи» әсәрини һазырланмасы илә әләгәдардыр. Академик Мәммәд Чәфәр Чәфәров Азәрбајчан ССР ЕА-ның әдәбијјат, дил вә иһчәсәһәт бәлмәсини рәһбәри кими еји заманда бу фундаментал әсәри баш редакторудур.

М. Чәфәр мүәллимин әдәби-тарихи материала мүнәсибәтиндә дүзлүк, објективлик бириңчи јер

ды. Чүнки иһсан бәјүк әрзуларла јашајанда, көрдүјү иһни әһәмијјәтини, хејрхәһлығыны дүңәдә кичик, хырда, кәрәксиз, ләзимсыз дүшүнчәләрә гапылмир. С. Әһмәдовун, демәк олар кп, бүтүн әсәрләриңдә охучуја чатдырмаг иһтәдји фикир бу романда давам етдирилр. Гадының әһәји, әһмәти, онун дүңјакөрүшү, әтрафа мүнәсибәти јалныз иһтиман фәалијјәти илә өз иһсанлыг ләјәгәтини дәрк едә биләр.

Јазычының башга бир әсәриңдә, —«Азыга доғру» романында өзүнү ода-көзә вуран, ләјәгәтлн, бачарыглы, иһкүзар, тәпәрли вә гаһлијјәтли даһа бир сурәтлә таныш олуруг. Әсәриң әввәлиңдә көзәл бир һәјәт-бача, тәһиз, тәрәвәтлн, күллү-чичәкли, тојуглу-һиндушкалы абад бағ-бағат көзләриңизни, фикирләриңизни охшајыр. Ләкин бүтүн буңларын тәк бирчә иһфәриң, —Вәлидәнин әһмәтинин бәһрәси олдуғуну биләндә һејрәтләнирсән. Әриңиң совхоз директору олмасына бахмајараг һеч кимдән көмәк көзләмир, Барлы-бәһәрли һәјәтинә дә, гышының азуғәсинә дә өзү бахыр.

Вәлидәнин бу тәсәррүфатчылығы, тәпәриңи көрәиләр ону «иһкәли еһни дирәјк» әдләкдырырлар. Биз бу фәвгәл'әдә бачарыгына, сәдәрлыгдә хүсусән мәһәртликә көрүрәк Вәлидә сурәтини мәһәббәт вә бәт иһсәи илә хатырлајырыг.

Јазычы бир чох әсәрләриңдә дүңјакөрүш агбирчәкләрә дә һејрәтлә јанашыр, тарихи кечмишмиңиз әһ көзәл әһ әһәләриңиң, әдәтләриңиң хатырләриңиң гәлбләриңдә, шүүрәриңдә, дүңгуларыңда горујуб сәләмыш, бу күнүмүзә кәтириш дәзүмлү, гәјгыкеш, чәфәкеш, ләјәгәтлн аңаларын парлаг симасыны јарадыр. Сивәси халг дастанларының бешини олан мүдрик, дүңјакөрүш аңаларымыз рәғбәтлә тәсәвә олунур вә белә сурәтләриң әдәбијјатә кәтирилмәси тәғдирәләјиг вәдәсәдир. Чүнки онларын вәситәсәлә мүәсир кәңчлик торпагымызы, Вәтәнимызи, халгымызы, гәһрәмиларымызы, әдәт-әһ әһәләримыз даһа јахындан таныыр, бәтәдәлу вә севир. Бу дүңјакөрүш агбирчәкләриңиз вәситәсәлә мәктәбләләрә, хүсусән гызларымыза көзә һиссләр ашыламаг олар.

кэн Чэфэр мұаллим ичәсэнәт нә-
зәријәсинә әсәсламәгла барәбар
чанлы һәјатын диалектикасы илә,
јени инсан мүнәсибәтләри илә, вә-
тәндашлығ мәшәәтн, ахлағы, пән-
холокијасы, дүнјакөрүшү, естетик
зәвгү, илә мүнәсибәтләри, севки-
си, арәусу илә гаршылашыр. О, бү-
түн бу мүрәккәб һәјат процесләри
һаггында мүнәкимә јүрүдүр. Јазы-
чынын, шаирин варлығы нә дәрә-
чәдә дүзкүн вә нә дәрәчәдә бәдн
әкс еднб-етмәдијини мүнәјәнләшдн-
рнр. Бу мүрәккәб тәдгигат ишнн-
дә тәггидчинин елми тәфәккүрү
илә образлы тәфәккүрү, бәдн ду-
јуму бирләшәрәк бир-бирини та-
мамлајыр.

Мәммәд Чэфәр мұаллимнн мәһз
бу чүр диалектик тәфәккүр мәһсу-
лу олан мәғалә нә китаблары индн
Совет Иттифагынын һүдудларындан
узағларда да јахшы таныныр,
онун бир сыра мәғаләләри рус дн-
линдә, Сабир вә Чәлил Мәммәд-
гулузадә һаггында китаблары нсә
инкилис, франсыз, әрәб, фарс днл-
ләриндә һәлә 60-чы илләрдә чап
олунмушдур. Харичи әлкәләрдәкн
достларымыз бу әсәрләрдән Азәр-
бајчан әдәбијјаты тарихинә вә мүнә-
сир әдәбијјатымызда кедән дәрнн
јарадычылығ процесинә данр ај-
дын тәсәввүр алыр, өз тәдгигатла-
ры үчүн фәјдаланырлар.

Индн таныјанларын һамысы
М. Ч. Чэфәрәвә «Чэфәр мұаллим»
дејә мүрачнәт еднр. Бнр гәдәр дәр-
нндән ахтарсағ, мәһнәви учалығ
мәғамында ишләднлән бу нфадә-
нин мәддн бир әсасы да вар. Иш
бурасындадыр кн, 20-чи илләрин
икннчн јарысында гол-һанад ачан
тәзә руһлу Азәрбајчан кәнчләри-
нин бир нүмәјәндәсн кнми нчтиман
һәјат мейданына гәдәм гојаркән
М. Ч. Чэфәрәв өз һәјатыны бүтүн
пешә вә нхтисәсларын бир нөв ак-
кумлјатору һесаб еднлән шәрәфли
вәзифәјә—мұаллимннә һәср етмә-
јн гәрәра алмышды. Бу мәғсәдлә
о, әввәлчә Нахчыван Педагожн
Техникумуну (1932), сонра да
В. И. Ленин адына Али Педагожн

Институту (1935) битирмишднр.
Ән перспективли мә'зуиләрдан бн-
ри кнми кәнч әдәбијјатчинн аспн-
рантураја гәбул етмиш, елә һәмнн
илләчә она битирдијн институтда
дәрә демәк шәрәфи нәснб олмуш-
ду М. Ч. Чэфәрәв В. И. Ленин
адына Азәрбајчан ДПИ-дә, Бақы-
дакы икннлнлнк мұаллимләр инсти-
тутунда, С. М. Киров адына АДУ-
да баш мұаллим, доцент, кафедра
мүдирн вәзифәләриндә чалышмыш,
Губа Мұаллимләр Институтунда
елми ишләр үзрә директор мұавн-
нн олмушдур. Јүкәк нхтисәсләд
кадрлар јетишдирмәк сәһәсинлә
хидмәтләринә кәрә көркәмли али-
мә 1963-чү илдә «профессор» дәрә-
чәсн верилмишднр.

Мәммәд Чэфәр мұаллим орта
мәктәблә әләғәсинн бу күн дә кәс-
мәмиш, хүсусән әдәбијјатын тәд-
рисн сәһәсиндә өз дәрәликләрилә
јорулмағ билмәдән чалышмышдыр.
Тәғрибән отуз ил әрзиндә орта мәк-
тәбләринн јухары снншф шакирдлә-
ри XIX-XX әсрләр әдәбијјатыны
Чэфәр мұаллимнн академик Ф. Га-
симзадә илә бирликдә нәшр етдн-
ләри дәрәликләрдән өјрәнмишләр.

Мүәсир әдәбијјатшүнәслығ ел-
миннн бир сыра ән вачнб мәсәлә-
ләринә һәср олунмуш онларча кн-
табы, јүзләрчә мәғаләсн кнми,
М. Ч. Чэфәрәвун «Азәрбајчан әдә-
би днлиннн бә'зи мәсәләләри»,
«Азәрбајчан ше'риннн вәзнләри»,
«Ушағларын тәрбијәсиндә елми-
фантастик әсәрләрин ролу», «Әдә-
бијјат програмы һаггында гејдләр»,
«Естетик зәвг һаггында» гәбилнн-
дән олан мәғаләләри, «Естетик тәр-
бијә, мәктәб вә аилә» китабы орта
мәктәб мұаллимләриннн дәнә-дәнә
мүрачнәт еднб фәјдаландығлары
мәһбәләр кнми бу күн дә өз елми-
педагожн мәһнасыны, методикн әһә-
мијјәтинн горујуб сахламағдадыр.
Чэфәр мұаллимнн орта мәктәблә
әләғәләриннн чанлы бир голуну да
орада дәрә дејән мұаллимләринн өз-
ләри тәшкнл еднр. Али мәктәбләрдә
ишләркән өз алим көзләриннн
нуруну, вәтәнпәрвәр гәлбнннн һә-

рарәтнин пердијн гәләбәләри, онун
дәрәлик вә монографиялары әсә-
сында тәрбијә тапыб нхтисәсләш-
мыш днл вә әдәбијјат мұаллимлә-
ринннн бөјүк бир нәслә бу күн
јени нсәләһәтлә әләғәдәр оларағ
әсәслә шәкилдә тәкмилләшән мәк-
тәбләриннннн апарычы гүвәлә-
риндәднр.

Бу мүхтәсәр мәғаләнин нәшри
халғымызын тарихиндә әләмәтдәр
олян бир вахта тәсәдүф етдијин-
дән көстәрмәјн вачнб билirik кн,
Чэфәр мұаллим мај ајыннн 9-да
акдан олмушдур. Бу да артығ
гырх илдир кн, көзәл бир күнә,
халғымызын фашизм үзәриндә гә-
ләбә тәнтәнәләриннә тәсәдүф еднр.
Бу хош тәсәдүф бир дә онула әлә-
мәтдәрдыр кн, һәмнн тарихи гәлә-
бәнин газанылмасында милјонлар-
да вәтән өплады кнми Мәммәд Чә-
фәр мұаллимнн дә мүнәјән хидмәт-
ләри вардыр. Фашизмнн јуртычы,
дағдычы тәбнәтнин, ејбәчәр си-
масыны нфша едән «Бәшәријјәтин
ән горхулу дүшмәнләри», «Учүнчү
империјанын сәләфләри», «Сәлиб
јүрүшү баш тутмады» кнми мәғә-
ләләринн чап олундуғу гәзетләрин
дава илләриндә әлдән-әлә кәзнб
әһтирасла охундуғуну вә адамла-

рин гәләбә әһвал-руһннәсинн јүк-
сәлтдијини мәним мәнсуб олдуғун
нәслин охучулары јахшы хатырла-
јырлар. Әз мүбарнз һуманизми,
вловлу вәтәнпәрвәрлијн илә әсри-
нин мүртәчә гүвәләриннә мейдән
охујан Нәсимн һаггында, узун
мүддәт тәдгигатдән кәнарда гәл-
мыш үсјәлкәр шаирннн М. һәдн
һаггында, Бөјүк Вәтән мүнәрибә-
синнн мәшһур гәһрәманы, Азәрбај-
чан кенералы һ. Асланов һаггында
мәғаләләри дә Чэфәр мұаллимнн
бу дөвр мәһсуллари арасында индн.
Бурада хатырлатмағ јеринә дүшәр
кн, бир мұаллим, әдәбијјатшүнәс
әлим, тәггидчи, гәзет ишчисн вә
публисист кнми чох фәал чалышан
Мәммәд Чэфәрнн әмәјн о заман
икн һәкүмәт тәлтифи илә гејд едил-
мишди: «Гафгазын мұдафнәсинә кө-
рә» вә «Бөјүк Вәтән мүнәрибәсин-
дә фәдакар әмәјә көрә»..

Бнз үрәкдән инанырығ кн, али-
ми бу күн дә тәрк етмәјән фәдакар
әмәк ән көзәл бир кејфијјәт кнми
бундән сонра да Чэфәр мұаллимнн
охучуларыны, тәләбәләринн, хүсу-
сән дә кәнч нәслин тәлим-тәрби-
јәсн кнми шәрәфли ишлә мәшғул
олян мұаллимләринннн дәнә-дәнә
севнндирәчәкдир.

МУДРИК СӨЗЛӘР

Һәр халғын тәрәгги гапысы мәк-
тәбдир вә милләтин тәрәгги тапма-
сы халғ мұаллимләринә бағлыдыр.

Н. НӘРИМАНОВ.

Нүфуз мұаллим үчүн һәр шејдир.
Әгидәјә аичағ әгидә илә тәсир
мәк олар.

УШИНСКИ.

Әкәр мәнән сорушсалар кн, шә-
рәфли пешә һансыдыр, мән о заман

нфтихарла дејәрди: мұаллимлик!
Һ. ЗӘРДАБИ.

Мұаллимнн еви китабханадыр,
дәвләти кнәк шәкилдәдир, сә-
ры вә нәғәдә шакирдләриннн сә-
дасыдыр, истирәһәти дәфтәрләринн
тәшннн, газандығы нсә милләтин
мәһәббәт вә е'тимадыдыр.

С. М. ГӘНИЗАДӘ.

Һәмешə он чəбһədə

Елиноскопун экранында Лејлинин шакли кəрүндə вə коркəмли бəстəкар Ү. Һəчибəрлуви ејни эдлы операсындан воемлядыкы:

Фəлəк вјирды мəни
чəвр илэ чананымдан,
Һəзэр етмэли эчəб
налову эфтанимдан?—

Бəјтилэ башланя гəзələ Лејлиник сєкаһ мугамы үстə охудуру арија сəслəндирилди. Лејлиник шаклы дəки мəһрун бахышлары илэ аријадыкы шикајəт вə етиразлар сєкаһ мугамынын е'чəзкар сəдалары алында Фүзули ше'ринин сөһри илэ бирлəшэрək ушудулмəз тə'сир багышлады.

Елэ бу вахт дəрсин мүəсир бəјəтлэ алыгəлəндирикək үчүн скийфдэ проблемли вəзижјəт жаратылды вə шакирдлэрини гаршысында белд бир суал гојулды; Лејли илэ эман нэимэни гызлары арасында нэ кимин фəрг вəрдир? Бунун сəбəблэрини изаһ едэ билэрсинизми? Алиман чəвабларын бə'анси мүəллимин гəне етмэди. Элэвə суаллар вєрди. Гəнəтбəхш чəваблар алды. Мьəзууну бу шакилдэ өрəдилмэси вə онун нечэ мəнимсəнилимэсинин јохланымаси мүəллимин дəрсə вєрилэн мүəсир тələблэрэ эмал етмэсинин кəзал пүмүəсинэ чєвилди.

Энжк вурулду. 1918-чи илдэ Азэрбајчан мүəллимлэринин VI гурултайимин јүксək трибунасында республикамызын бир сира габагчыл мүəллимин илэ бирликдэ педагожи фəалијјəти јүксək гүјмəтлəндирилэн Азэрбајчан ССР-ини эмəкдар мүəллимин Һєјдэр Ејвазовун дəрсин бəша чатды.

Мəктəбин əдəбијјəт кабинетиндэ дəрин сүмүт һəки сүрүрдү. Дəһи Азэрбајчан шиири Мəһиммэд Фүзулинин «Лејли вə Мəһрун» поэмасы тəһлил олунурду. VIII сийф шакирдлэринин нəзэрлэри мүəллимин дөдəгларинда донуб гəлмишды. Һəмы дигтəтлэ гулыг асырды. Феодал дүнијасынын һэр чүр вэздилмгдан мəһрум етдији, һəјəти кəз јашлары ичəрсиндэ кечэн, һəмдəмин шамла нəрвəнə олан Лејлинин һүгүгсүзлугу һəггинда шакирдлэрлэ тəсəввүр јаратмаг үчүн онун елдэ душтаг отурмасы парчасы јадə салымды:

Лејли һəж отурду елдэ пачар,
Дүздү сəдəфинə дүрри-шаһпар.
Бир бүрчлэ сьбит олду əхтэр,
Мəһбуси-хəзанə олду кəвһар,
Бу тəсəввүрү дəһə да мəһкəм-
лəндирикək үчүн тə'лимини техники
васнтəлэрини мүрəчијəт едилди.]

1923-чү илдэ једди јашлы Һєј-
дэр вəк 12-фə мəктəби кəлмэди илэ
мөтбəлэсиники гызлы дөвүт илэ
Атисы Мəһиммэдбəгүр илэ јєксək
тəһлил едилмэди мəлүмдэ илэ
ијр бəлэчэ Һєјдэр илэ алында
сəбəли элимтлэ бəрлєбər мəлүм
көксөр гызлары илэ бəрлєлэ илэ
јетим тəсəввүрлэ чəлмширди.
Белэ бир вəзижјəт орта мəктəби
гурулары гəлэр дэвəм етди. 1939-
чү илдэ алында олдуру сəфали Бу-
кисы мөдирлик 125 вəйрəлэ ор-
тə мəктəби битирди кич Һєјдэр
сөмдэрини С. М. Киров адына
Азэрбајчан Дөвлэт Университети-
ни филологија факультэсине вєр-
ди Дəхил олду. Лəкин кичи
бүрүдди, јəһи 1941-чи илдэ вєр-
лєлэ һəжги һəрби мəдмэтэ чə-
римды. Догма Бəки, илэ Хəзэрви
Бүжовиядыкы гүмүт сəбəлэрэ илэ
вəлалашында влэжи сийси эр-
тыг гəрə булудларлэ өртүлмэди;
Дəһшəтли мүһарибэ хəбəri Һєјдэр
вə һəрби виссəлэриники јерлэрдэ;
Белорусијенин Борисов кəһрлэ
јəтимлигында чатды. Телитлэ вə
чəбһəјə јолэ дүшдүлэр. Кəч чə-
гырышчылар вələ лəзими һəрби
билијə јəјлэнимсəлэр дэ чəсəр-
лэ дөјүшдүлэр. Лəкин гəјри-бəр-
бər дөјүшдэ агир иткэјə мə'руз
галдылар. Саламат гəлэн дөјүшчү-
лэр 561-чи полкун тəрхивнэ дə-
хил едилди. 1941-чи илин сентјə-
бринда артыг Смоленск шəһəri
јəхимлигында дөјүшүрдүлэр. Бу
заман Совет һəрби Баш Коман-
дэчилигынын эсэс тələби бртүм
чəбһə боју дүшмэнија гаршысын
алмаг, ирəли сохулмэсине вькэн
вєрмэмək иди. Һєјдэр Ејвазовун
дөјүшдүјү полкун да гаршысында
белэ бир вəзифə гојулмушду. Пол-
кун баталјон вə роталары лəзими
тапшырыг алып дөјүш мөвгєји
тутмушдулар. Һєјдэркилин ротасы-
на илэ бөјүк тактики эһəмијјəти
олан бир мəнтəгəнија горунымы
тапшырылмишды. Сентјабрин эв-
дэллэри олмасына бəхмəјарəг һə-
вə бəрк сојуг иди. Һ. Ејвазовун
хидмэт етдији вэводун дөјүшчүлэ-

ри сөмдэрдэ утаныб дүшмэни вє-
бəти һүтүкүтү мөдирлэрлэр. Һə-
вə гəрəлмэг бəлэ, илэ фəлєкт-
лэр олларын мөвгєјини тəл вə зу-
лмэјит иткэлэ тутмэг бəлэ-
лмэш. Илэ эјдэрлэ гəлмэшлэри
јүксək гəлмэшлэ эрəјлмэшлэри
күмүт алына сүмдэрдэ вєлэн вү-
гəлмэшлэ рикт кəлмэшлэ дəлэ вə
дүлмэшлэш. Бүтүт тəлфəт вə
мəлүмдэ бəхмəјарəг сəлмэшлэ
јəтимлигына бəлэлмэшлэ. Бəлэ-
мэ дөјүшчүлэ гəлмэшлэ сəлмэшлэ
чəлмширди. Рəббət мəлүмдэ
Сəлмэрдэ вєлэн үч вəзифə јəлмэш-
лэ Һ. Ејвазов сөв гəлмэшлэ јəр-
дəлмэшлэ бəхмəјарəг сəлмэшлэ
илэ дэ этис вєрди. Һəрбэ вє-
лэжи гəрəлмэ кəлмэшлэ. Агисы
мүмтəтлэ дəјлмшүрмэ сəлмэшлэ
кəлмэшлэш. Дəстəлмэ гəлмэшлэ
илэ сəлмэшлэ илэ дəлмэшлэ
кəлмэшлэ сəлмэшлэ үтүклэш
аулыгыны кəчлэ кəлмэшлэ.
Сəлмэшлэ вə гəлэр уыгышлэ-
ди сəлмэшлэ вєлмэшлэ вєлмэшлэ-
тə јəлмэшлэ сəлмэшлэ олларын ар-
лэшлэ этис тутду. Алымы вєл-
бəти јарадан вүшүвү итєркмш Һєј-
дэр бəшгэ јарамларлэ бєрликдэ
сəлмэшлэ мəктəбэсине мəлмэшлэш.
Илэ вə вəлэјəтиги Комсомолск
гəлмэшлэ јəлмэшлэ һəрби вє-
лмэшлэ мүмтəтлэ утүмүдлэшлэ мү-
лмэшлэ мүсбөт илэчэ вєрмэди. 1942-
чи илин март ајимин алырларында
Һ. Ејвазовун үчүчү групп алыл ким
ордудан тəрхэс етдэлэр. Догма Бу-
жовияга гəјытдыгдан бир мүдлэт
сəлмэшлэ Моздок этрафинда агир јə-
рəлмэшлэ гəрлэшлэ, гəрлэч-чəггə-
физја мүəллими Мəһиммэдзə Ејва-
зов да вькичи групп алыл ким елэ
гəјытды.

Һ. Ејвазов чəбһэдэн гəјытдыгдан
сəлмэшлэ тəһсилни дэвəм етдирмэјə
бəшлэди. Күндүз охујур, ахшамлар
илэ Маштага гəсəбэсиндэки 39 вєм-
рəли фəһлэ-кəвчлэр мəктəбиндэ
Азэрбајчан дили вə əдəбијјəтдан
дəрс дөјүрди. 1946-чи ил-
дэ университетини филологија фа-
культэсини битирэн Һєјдэр мүəл-
лим Маштага гəсəбэсиндэки 128 вə
187 вəйрəли мəктəблэрдэ кəч вєс-

лин тә'лим-тәрбијәси илә мәшгул олмага башлады. 1952-чи илдә вах-тилә шакирдн олдугу 125 ном-рәли мәктәбә дәјишилди. Педаго-жи фәалијәтинин 30 или мәһз бу мәктәбә бағлыдыр.

60-чы илләрдән бу күнә гәдәр һ. Ејвазов Азәрбајчан муәллим-ләринин рәјон, шәһәр вә респуб-лика елми-практик конференсја-рында мухтәлиф мөвзуларда мә-рузәләр едир. Бақы Муәллимләри Тәкмилләшдирмә Институтунун ихтисасартырма курсларында Азәрбајчан дили вә әдәбијат фәиләринин тәдрисинә даир прак-тик мәшгәләр апарыр, имтаһан мәтиләринин һазырланмасында, Азәрбајчан ССР Маариф Назир-лијиндә гызыл медала тәғдим ед-лән ииша јазыларын јохланмасын-да иштирак едир.

1966-чы илдә Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «Орта үмүмтәһсил мәктәбинин ишнин да-һа да јакшылашдырмағ һаггында» гәрарына әсасән орта мәктәбдә ке-чилән бүтүн фәиләрин, о чүмлә-дән Азәрбајчан дили вә әдәбијат фәиләринин програм вә дәрелик-ләринин јенидән тәртиб едилмәси зәруријәти гаршыја чыхды. Бу мәғсәдлә Маариф Назирлијиндә јарадылан, тәһсилни мәзмунуну мүәјјән едән хүсуен комиссиянын тәркибиндә һ. Ејвазов да вар иди. О, академик һ. Араслы илә бир-ликтә VIII сипифләр үчүн јенидән јазылан «Әдәбијат» дәрелијинин муәллифи олды. 1970-чи илдә һ. Еј-вазов мәрһум З. Сәмәдова бир-

ликтә «VIII сипифдә әдәбијат дәрсләри» адлы методик вәсвити һазырлады.

Һ. Ејвазов елми-педагожи фәа-лијәти илә јанашы ичтиман һа-јатда да һәмншә фәал иштирак едиб 25 илә јакын бир мүддәт әр-зиндә о, гәсәбә вә рәјон советләри-нә депутат сечилди. 1952-чи илдә Сов.ИКП үзвү олан һ. Ејвазов узун мүддәт мәктәб илк партија тәшкилатинин катибн, мәктәб халг нәзәрәти групунун сәдри ол-мушдыр. О, Азәрбајчан муәллим-ләринин IV, V, VI гурултајларынын мүмәјәндәси олуб.

Шакирдләринә гаршы чидди, тә-ләбкар, сөһбәт шәхси хидмәтлә-риндән дүшәндә исе тәвазәкар һејдәр муәллимин әмәји партија вә һөкүмәтиниз тәрәфиндән јүксәк гијмәтләндирилиб. Мүхтәлиф ме-далларла, фәхри фәрманларла тәлтиф едилди. Она Азәрбајчан ССР әмәкдар муәллимин, методист-муәллим адлары верилмишдир.

Һазырда Бақыдакы А. С. Макаренко адына үмүмтәһсил интернат-мәктәбиндә Азәрбајчан дили вә әдәбијат дәрсләрини тәдрис едән һ. Ејвазов даим ахта-рышдыр. О мәктәб ислаһатынын гаршыја гојдугу тәләбләр бахы-мындан мүасир дәрсин имканла-рындан даһа сәмәрәли истифада етмәк үчүн јени јоллар арајыр. Бу ишдә она мүвәфғәлијәтләр арзулајырыг.

Камал НОВРУЗОВ.

Фе'лин тә'рифнә һаггында

Мәһмәд НӘСӘНОВ

С. М. Киров адына АДУ-лун досенти, педагожи елмләр һәмншәди

«Азәрбајчан дили» дәрелијәт-риндә бир мүддәт фе'л үмүмнијәт-лә иш, һал, һәрәкәт, һөкм вә һа-дисә билдирән сөзләр кими иләһ едилмиш, онун әшја илә бағлылы-гына диггәт јетирилмәмишдир. Бу-ла көрә дә мәзмунунда һәрәкәт ән-ләјишы олан мәсдәр, фе'ли сифәт вә фе'ли бағламалара анд сөзләр чох вахт фе'л кими дәрә едилмиш-дир. Бу сәһв мәнимсәмәнин нәти-ҷәсидир ки, бәзиләри һалә дә линг-вистик (морфоложи) тәһлил зам-ны мәсдәр, фе'ли сифәт вә фе'ли бағламалара анд сөзләри фе'л ад-ландырылар.

Һазыркы «Азәрбајчан дили» (V сипиф үчүн) дәрелијиндә фе'ли тә'рифнә әсасән, дүрүстләшдирилсә-дә, һалә о (тә'риф) бу нитг һиссә-синин сәчијјәви грамматик аламәт-ләринин там шәкилдә әкс етдирмир. Белә ки, фе'лин мөвчуд тә'рифиндә әшја илә бағлылыг, доғру олараг, әсәс тутулур. Лакин бунуила белә, тә'риф фе'лә хәс олан грамматик аламәтләрдән тәкчә бири—һәрәкәт аламәти әсасында формалашдыры-лыр. Башга чүр десаг, әшјанын һә-рәкәтинин билдирән сөзләр фе'л ад-ландырылыр. Бурадан белә бир су-ал гаршыја чыхыр: Бәс әшјаја мәнсуб һал билдирән вә чох заман сәһв олараг һәрәкәт кими иләһ ол-уан сөзләр фе'л дејилми? Әкәр фе'лин мөвчуд тә'рифинә әсәслик-саг, онда Әһмәд даракыр. Гуш учур. Гатар кедир чүмләләрилдәки да-ралыр, учур, кедир сөзләркин фе'л адландыра билмәрик, чүнки һәмншә сөзләр һәрәкәт билдирмир, һал бил-дирир.

Фе'ли тә'рифиндәки јвилмишлик вә гејри-дәғиглик јалнил бунуила мәһдулашмыр. Азәрбајчан дилинә анд дәрелик, методик вәсвит вә төвснјәләрдә фе'лләр, һал вә һәрә-кәтлә јанашы, иш билдирмәсинә кө-вә дә групплашдырылыр. Мәсәлән, сон вә мүкәммәл методик вәсвит һесәб олунан «Орта мәктәбдә Азәрбајчан дилини тәдрислә» кита-биндә олурду: «Мәлумду ки, фе'ли лексик мәнасынун дәрә олунмасында (башга чүр десаг, фе'ли мәна аламәтинин—тә'ри-фикил өјрәнилимәсиндә—М. Н.) иш, һал, вә һәрәкәт әләјишләринин гаршылыглы шәкилдә иләһинә тәҗрибәдә мүәјјән ештијач дујулур. Буна чаня олмағ үчүн дәреликләки чагышмалардан истифада етмәклә мүвафәт фе'лләри, тәхминән, аша-гыдакы гајдада групплашдырыб, он-ларын лексик-семантик тәһлялинә апармағ олар.

Иш билдирән
акин башланыр
пәмбыг јыгылыр
мејвәләр дәрилтр
ев тикилтр
һал билдирән
хәстә сағалыр
һавалыр истиләшир
јарпағлар саралыр
үзүмләр јетишир
һәрәкәт билдирән
гатар калыр
торагајлар учушур
бајрағлар далғаланыр

Нәтиҷәдә мүәјјән едилмәлидир иш вә һалын өзү дә һәрәкәт-дир. Буна көрә дә фе'ли тә'рифин-

дә һәрәкәт сөзүнү даһа кениш мәнада баша дүшмәк ләзимдыр» (Орта мәктәбдә Азәрбајчан дилинин тәдриси (II һиссә) «Мәариф» нәшријјаты, Баки, 1977, сәһ. 148).

Јухарыда дејиләнләрдән ајдын олур ки, фе'лин тә'рифинин формалашмасында, мөвчуд дәрсликләрдә олдуғу ки ми, һәрәкәт мәфһуму әсас тутулур, һал вә иш мәфһумлары, бир нөв, она табе едиляр. Һалбуки Азәрбајчан дилиндәки бүтүн фе'лләр лексик-семантик мәнасына көрә ики группа ајрылар: әшјанын һалыны билдирән фе'лләр, әшјанын һәрәкәтинин билдирән фе'лләр. Елә һаггында данышдығымыз методик әсантдә иш, һал вә һәрәкәт билдирән фе'лләр ки ми тәсниф едилән мисаллара нәзәр салсағ, ајдын олур ки, һәмнин мисалларынын һамысы һал билдирән фе'лләрә анлдыр.

Дилдә, әшјанын һәрәкәтинин билдирән фе'ллә јанашы, иш билдирән фе'л групи ајырмағ фикри доғру дејил, чүнки иш өзү һәрәкәт де мәкдир, иш көрән тәбии оларағ, һәрәкәт едир. Фе'лә хас олан һәрәкәт мәфһуму сифәтә мәхсус әләмәт мәфһумуна ујғун кәлир. Оларын һәр икисен кениш мәналы аилајышдыр. Һәрәкәт мәфһумунда иш, һадисә, һөкм өз әксини тапыр, һал исе һәрәкәтә дахил ола билмир. О (һал), өзүнәмәхсус мә'на иичәлијинә, чаларлығы маликдир. Демәли, фе'лин тә'рифи, мөвчуд дәрсликләрдә олдуғу ки ми, тәкчә һәрәкәт мәфһуму әсасында дејил, һәм дә һал мәфһуму әсасында формалашдырылмалыдыр. Тәсадүфи дејил ки, фе'лләрин һал вә һәрәкәт билдирмәсинә көрә группашдырыларағ өјрәдилмәси фикри методик әдәбијјатда да тәсдиг едиляр. Мәсәлән, А. Абдуллајев јазыр: «Азәрбајчан дилинин истаһилән һәр бир һәрәкәти вә ја һалы бүтүн иичәликләри илә ифадә етмәјә габил бир дил олдуғу шакирдләрә мисалларла көстәрилмәлидир». «Мүәјјән бир һәрәкәт вә ја һалын дәгиг сурәтдә әкс олунмасы илә шакирдләри таныш етмәк үчүн олара мүвафиг тапшырығлар вермәк мүмкүндүр» (А. Абдуллајев, Орта мәк-

тәбдә Азәрбајчан дили тәдрисинин методикасы, Азәрбајтәдриснәшр, Баки, 1964, сәһ. 135—136).

Профессор А. Абдуллајев фе'лләри, доғру оларағ, һал вә һәрәкәт билдирмәсинә көрә группашдырыб өјрәтмәји мәсләһәт көрдүју һалда, кәтирдәји мисалларда бунлары бир-бириндән фәргләндирмәлидир.

И. Бајрамовун морфолокијанын тәдрисинә анд тәдгигатында да фе'лләр һал вә һәрәкәт билдирмәсинә көрә группашдырылар. Мүәллиф гачмағ, кәзмәк, кәлмәк, данышмағ, апармағ, ишләмәк мәсдәрләринин (о бунлары фе'л ки ми көтүрүр) мисал кәтирәрәк белә нәтичә чыхарыр ки, һәмнин фе'лләрини әләгәдәр олдуғлары әшјалар бир нөгтәдә дәјаныб галмыр, өз јерләрини дәјишир, һәрәкәт едирләр. Олур ки, белә фе'лләр һәрәкәт билдирән фе'л адланыр. Бә'зи фе'лләр исе әшјанын јер дәјишмәсинин дејил, дурғунлуғу—бир нөгтәдә дәјанимәсини, һәрәкәтсизлијини, илсана мәхсус мүхтәлиф һисси һаллары—горху, кәдәр, севинч, шадлығы вә с. билдирир. Мәсәлән, агламағ, күлмәк, севинмәк вә с. (И. Бајрамов, Азәрбајчан дили морфолокијасы тәдрисинә даир методик көстәришләр, АИИ-нин нәшри, Баки, 1974, сәһ. 59).

Јухарыда дејиләнләрдән мәлум олур ки, И. Бајрамов да фе'лләри һал вә һәрәкәт билдирмәсинә көрә группашдырмағы зәрури һесаб едир, ләкин кәтирдәји мисалларда һал вә һәрәкәти фәргләндирмир. Белә ки, онун фе'л адландырмағы гачмағ, кәзмәк, кәтмәк, кәлмәк, ишләмәк мәсдәрләриндән һал фе'лләри, данышмағ, апармағ мәсдәрләриндән исе һәрәкәт фе'лләри әмәлә кәлир; мәсәлән, гачыр (һал), данышыр (һәрәкәт) нүмунәләриндә олдуғу ки ми.

Фе'лин тә'рифини тәкчә һәрәкәт дејил, һал вә һәрәкәт мәфһумлары әсасында формалашдырмағ јалныз тә'јинедичи гәјданын—тә'рифин өјрәдилмәси чәһәтдән дејил, һәм дә фе'лә хас олан мүһүм бир көмөкчи—тәсвири гәјданын—тә-

свири вә тә'сирсиз фе'лләрини мәнимәнилмәси бахымындан чөк фәјдалыдыр. Белә ки, фе'лләри һал вә һәрәкәтә көрә группашдыран шакирдләр чәттилик чәкилдән мүәјјән едирләр ки, һал билдирән фе'лләр тә'сирсиз, һәрәкәт билдирән фе'лләр исе, әсасән, тә'сир-

ли олур. Демәли, тә'рифини дәгиглији вә үстүмлүју көмөкчи-тәсвири гәјдалары дүзкүн дәрк етмәк үчүн зәмин јарадыр, мөһкәм әсас верир. Олур ки, фе'лин тә'рифини бу иштә һиссәсинә хас олан мүһүм грамматик әләмәтләр әсасында верилмәли вә өјрәдилмәлидир.

Тәкмилләшдирилмиш әдәбијјат програмы вә дәрсликләр

Ишәялла ГУРБАНОВ

Иштишли шәһәр I нөмрән орта мәктәбин мүәллими, баш мүәллим, ССРИ мәариф әләчиси

Мәктәб ислаһаты илә әләгәдәр оларағ програм вә дәрсликләри елми-сијаси, педагожи вә методик чәһәтдән даһа кејфијјәтли һазырланмасына хүсуси диғгәт јетирилдији илдәки дөврдә бир мүәллим ки ми, мөвчуд дәрсликләрдәки, бизә көрә, бә'зи гүсур вә нөгсандар һаггында мүләһизәләримиз сәтә мәкдә мөгсәд оларын тәкмилләшдирилмәсинә көмәк етмәкдир.

IV сифин әдәбијјат дәрслијини (мүәллифләри—М. Рзагулузаде, Ш. Микајыловдур) јенидән ишләнмиш вә тәкмилләшдирилмиш он дөрдүнчү нәшри шакирдләрини истифадәсинә верилмишдир. Дәрслијә чәкилән мүәллиф зәһмәти илк бахышдан диғгәти чәлб едир. Ләкин ону вәрәгләдикчә бә'зи ујғунсузлуғларла гаршылашанда тәәссүфләnmәјә билмирсән.

Биз Совет Сосналист Республикалары Иттифагынын вә Азәрбајчан Совет Сосналист Республикасынын Дөвләт һимнләринин дәрслијә дахил едиlmәсини јахшы һал ки ми гәјмәтләндиририк. Ләкин һимнләрини бирини дәрслијин илк сәһифәсиндә, о бирини исе китабын сонунда верилмәси илә разылаша билмирик. Дәрслијин илк сәһифә-

синдә Совет Сосналист Республикалары Иттифагынын Дөвләт һимниндән сонра республиканын Дөвләт һимнини верилмәсини мөгсәдәујғун һесаб едәрик. Һимнләрини сөзләринин вә мусигисинин јарадычы һеј'әтләри һаггында да дәрсликдә мүхтәсәр мәлумат верилмәси јеринә адыр. Дәрслик вә дәрсликләрә дахил едрилиш бүтүн материал шакирдләрини тә'лим-тәрбијјәсинә мүсбәт тә'сир етмәлидир. Ләкин бу тәләбә IV сифин әдәбијјат програминда, бизчә, там әмәл едиlmәмишдир. Б. Вурғунун «Чәјран» (сәһ.118), «Оңтјабр» (сәһ.132), «Гизыл шаһидлар» (сәһ.198) ше'рләринини ајры-ајры рүбләрдә тәдрис едиlmәсини дә мөгсәдәујғун һесаб етмирик.

Программа бә'зи мөвзуларын тарихи күнләрдә тәдрис едиlmәмәси һалларына да тәсадүф едиляр. М. Дилбазинин 26-лара һәср етдији «Дөјүш күнләри» (сәһ.158) ше'рини тәдриси дәрә илнини сон рүбләринә дүшүр. Јахшы олар ки, бу әсәр программа елә дахил едилсин ки, 26-ларын вәһшичәсинә 'күлләндији күнләрдә—сәтјабрини үчүнчү һәфтәсиндә, о чүмлә-

дэн С. Вургунун «Октябр» ше'ри Бөжүк Октябр Социалист ингилабинин илдөнүмү күнлөрүндө, М. Сеидзаденин «Агыллы инсан ва дали Күрүн нагылы» ше'ри Күрүн чошуб-чагладыгы апрел-май аяла-рында тәдрис едилсин.

Дәреликдәки синифдәнхарич оху материалларынын өрәдиләчәк мөвзуларла алагәли олмамасы да бизи гане етмир. Белә долашыгыг мүәллимдән чох шакирдләрн чашдырыр. Јахшы олар ки, синифдәнхарич оху материаллары, V вә VI синифдә олдугу кими, китабын сонунда олава оху материаллары башлыгы алтында верилсин.

Арзу олунур ки, синифдәнхарич оху материаллары сечиләркән тәләбкар шакирдләрн истәк вә арзулары әсвә көтүрүлсүн. Иәмнин әсәрләрн шакирдләр бөжүк мараг вә һәвәслә охусулар (Н. Рәфибәлинин «Күнәшин чавабы» ше'ри програмда олмадыгы һалда дәрелијә дахил едилмәси дә ујгунсузлуга сәбәб олур).

Әдәбијјат нәзәријјәсинә анд бир сыра нәзәри мә'луматлар (программын тәләбинә ујгун) дәрелијә дахил едилмишдир. Лакин тәчрүбә көстәрир ки, шакирдләрн бир чоху бу нәзәри мә'луматлары лазымынча дәрк едә билмирләр, бә'зән исә јухары синифләрә иссбәтән ашагы синифләрдә чәтин алашылан мә'луматлар верилр. IV синифдән башлајараг мә'лумат алмагларыны мәгсәдәујгун һесаб едәр-дик.

Нәдәнсә, «Китабын ичиндәкиләр» дә (сәһ.277) башга дәреликләрдә олдугу кими (V-VII синифләрнн) ајры-ајры башлыглар алтында, топланмамышдыр.

V синифн әдәбијјат (мүәллифләрн А. Бабајев, Б. Нәбијевдир) китабынын мүндәричатында Азәрбајчан Совет Социалист Республикасынын Дәвләт һимнинин икинчи сәһифәдә верилмәси көстәрилдији һалда, шакирдләр ону дәрелијин сонунда (сәһ.292) тапа билр. Биз

ону елә икинчи сәһифәдә кормәк истәрдик.

Бу синифдә шакирдләрә Дәвләт һимнләрннн өрәдилмәси үчүн программа ајрыча сәатларн дахил едилмәсинн биз ислаһатын тәләбләрннә олан чапабларнн бир кими гүјмәтләндириниш олардыг.

Дәрелијин программын тәләбинә ујгун тәртиб едилмәси, мәтилләрн шакирдләрнн јаш вә билик сәһифәсинә ујгун сечилмәси, мүхтәлиф өлчүлү, рәнкарәнк бәднн парчаларн ардычыллыгга верилмәсинн арзу едәрдик.

Дәрелијин тәртибатында вә иш-риндә хидмәти олан редактор Ч. Әлибәјов, бәднн редактор Е. Чәлилов, техникн редактор Ә. Рәһимовун әмәјинн гејд етмәјн өзүмә борч билирәм.

VII синифн әдәбијјат дәрелијинн (мүәллифләрн Н. Әфәндијев, З. Әлијевләр) әвиәлки ишрләрдән фәргли чәһәтләрн чохдур, бу-рада һәр бир јазычынын һәјәти вә онун сәнәткарлыгы һаггында коркәмли адамларнн дәјәрли фикирләрннн верилмәси мараглыдыр. Бу синифдә јазычыларнн һәјәти һаггында дәреликдә верилән мә'луматларнн рәнкарәнклији шакирдләрдә јазычынын әсәрләрннә марагы гат-гат артырыр. Әсәрләрн өрәдилән јазычынын һәјәти һаггында дәреликдә олан мә'луматларла баглы 4-5 дәгнгә марагы сәһбәт едирәм. Мүәллимләр дәреликдә верилән вә өрәдилән әсәрләрлә баглы шәкилләрдән әјәнн вәсәнт кими дә истифадә едә билрләр.

VIII синифн әдәбијјат дәрелијиндә (мүәллифләрн Н. Араслы, Н. Ејвазов) верилән материал, әсәсән, шакирдләрнн јаш вә билик сәһифәсинә ујгундур. Бу синифдә «Хосров вә Ширин» әсәрннн өрәдилмәсинә програмда II сәат вахт верилмишдир. Дүнија шөһрәти газанмыш даһн сөз устасынын јалныз бир әсәрннн тәдрис илә кифәјәтләnmәк, бизчә, аздыр. Јахшы оларды ки, шакирн

«Једдн көзәл» әсәрн јәни программа дахил едилсин.

VIII-IX синифләрдә програмда «Совет әдәбијјаты үзрә сәһбәт» ин програмдан чыхарылмасыны мәс-ләһәт биләрдик. Бу мәгсәдлә ајры-лан сәатларнн классикләрнн даһн дәрндән өрәдилмәсинә верил-мәси даһн дүзкүн олар. Бизчә, хүсусән VIII синифдә классикләрнн һәјәт вә јарәдичилигларннн даһн мүкәммәл мәнимсәдл-мәси, совет әдәбијјатынын дүнија әһәмијјәтинн гат-гат артырар.

IX синифн әдәбијјат дәрелијиндә (мүәллифләрн Ф. Гасымзәдә, М. Ч. Чәфәрәовдур) бә'зи мөвзулар програмда нәзәрдә тутулан ардычыллыгга верилмәмишдир. Програ-мда Ашыг Әләскәр, С. Ә. Ширвани, сонра Н. Б. Вәзировун өрә-дилмәси нәзәрдә тутулдугу һалда, дәреликдә әксинә, С. Ә. Ширвани, Н. Б. Вәзирә, сонра Ашыг Әләс-кәр һаггында мә'лумат верилр. Кәләчәкдә програм вә дәреликләр арасында белә ујгунсузлугларә јол верилмәмәси арзу олунур.

Программын гүсүрлү чәһәтләрнн-дән бири дә бә'зи башлыгларнн ардычыллыгга верилмәмәсидир. Јахшы оларды ки, програмда Совет әдәбијјаты вә ССРИ халглары әдәбијјатындән сонра дүнија әдә-бијјаты һаггында мә'лумат верил-син.

Програмдаки бир сыра әсәрләр, тәлим-тәрбијә бахымындән, мүә-сир тәләбаты өдәмир. Мәсәлән: IV синифдә М. Рәзулузәдәнин «Ана үрәји, даг чичәји», VI синиф-дә Ә. Б. һагвердијевин «Гоча тар-зән», М. һүсәјинн «Һопһоп», VII синифдә М. Фүзулинин «Мејвәлә-рин сәһбәтн» әсәрләрннн башга-

лары илә әвәз едилмәсинн вахты чәтмишдыр.

Биз даһн рәһбәрннн В. И. Лени-нин һәјәт вә јарәдичилыгына, ин-гилаби мүбаризә илзәркәдә һәср олунмуш бәднн әсәрләрә, бу күн-кү совет адамларннн, әмәк чәб-һәсиндә мислсиз гәһрәмайлыг көстәрән сәдә пәшә сәһибләрннн бәднн образы јарәдылән әсәрләрнн мәктәб дәреликләрндә кормәк истәрдик.

Программа әдәбијјат нәзәријјәсинә анд верилән материал иссбәтән аздыр. Онун тәдрисинә ајрылан сә-ат да бизи гане етмир. Мәсәлән: VII синифдә 4, VIII синифдә 2, IX вә X синифләрдә исә 4 сәат нәзәрдә тутулмушдур. IV-VII синифләрдә бу барәдә шакирдләрә илк акла-јышлар вермәккә кифәјәтләnmәк олар. VIII-X синифләрдә исә өрә-дилән әсәрләрнн тәләбинә ујгун олараг сәатларнн мигдарынн ар-тырмага бөжүк еһтијәч дујулур.

Программын сонунда һәр синиф үчүн итг инкишафына 8-10 сәат вахт верилр. Тәчрүбәјә әсәсән дејә биләрәм ки, бу мәгсәд үчүн верилмиш сәатлардан јерләрдә дүзкүн истифадә олунмур. һазыр-да истифадә етдијимиз әдәбијјат программында исә нәдәнсә буна јер верилмәмишдир.

Тә'лим кејфијјәтинә мәһфи тә-сир көстәрән вә мүәллимләрннн-зин ишинн хејли чәтиләшдирән чәһәтләрдән бири дә јенидән иш-ләниш вә тәкмилләшдирлиш дәреликләрнн чох аз мигдарда јер-ләрә көндәрәлимишдир.

Күман едирик ки, әдәбијјат программы јенидән тәкмилләшдир-ләркән мүәллимләрнн һаглы тәк-лиф вә тәләбләрн нәзәрә алыначаг-дыр.

Шакирдлэр үчүн вэсаит

Азербайжан совет поезијасынын жардычыларында олан исте'дадлы шаир Микајыл Мүшфигини «Јагыш» (1 саат) «Бэхтијар» (2 саат эсэрлери орта мектебде өјрөдидир. Шакирдлэр синифдэхарич охуда шаирини «Минкэчевир һасрәти» вэ «28 Апрель» эсэрлери илэ таныш олулар. Мектеб тэчрүбәси көстәрип ки, мүәллимләр орижинал мараглы эсэрлери илэ охучуларын дигтәтин чөлб едән бу сәһәткәри һәјаты вэ жардычылыгы илэ шакирдлери таныш етмәк үчүн мухтрлиф үсул вэ вәсигәләрдән истифадә едирләр. Мүәллимләрдән бир чолу «1917-1931-чи иләрдә Азербайжан әдәбијаты» адлы ичмал мөвзусунун тәдрис просесиндә М. Мүшфигини һәјаты вэ жардычылыгы һаггында гыса мә'лумат верир, шакирдләрә шаирин эсәрләриндән нумунәләр охумагы тапшырылар. Башга бир груп, шаир һаггында мә'луматы синифдәнхарич оху үчүн вермәји үстүн тутур. Үчүнчү груп исе сәнәткәрини жардычылыгыны факултатив мәшгәләрдә өјрәтмәји фајдалы һесап едир вэ с.

Әлбәттә, бу мәсәлә илэ баглы мүәллимләрә һазыр ресепт вермәк догру олмаз; синфин сәвијәсини, шәранти нәзәрә алан мүәллимләрин һансы јолу сечмәси онларын өзүндән асылдыр. Лакин бир факт бүтүн һаллар үчүн сәчијәвидир. Мүәллимләр шакирдләрини охусу үчүн эсәрлери сечмәкдә, мөвзу үзрә групплашдырмагда, шаирини жардычылыгы јолунун изләнилмәсини тәмин етмәкдә чәтинлик чәкирләр. Онлар шаирин эсәрләриндән һансыны тапсалар шакирдлери онун да

үзәриндә ишләдирләр. Шүбһәси, бу, шаирини жардычылыгындаки ичкишафы илэ мөвзә ички вермәдији ким, онун мөвзү дәирәси, сәнәткәрини чохчәһәтлији вэ сәһәткәрини бәрәдә ајдын тәсәвүр жардычылмасына чәтинлик төрәдир.

М. Мүшфигини жардычылыгы илэ әлағәдар саибәалы тәдқиқатларини мүәллифи олан Кулһүсеји һүсејноғлуни «Мектеб китабханасы» сәһәси илэ чап етдирдији китаб (Микајыл Мүшфиг, сечилмиш эсәрлери) бу чәтинлијин ортадан галдырылмасында, шүбһәси, мүһүм рол ојнајачагдыр.

Китаба, садәчә олараг, шаирин эсәрләриндән сечилмиш нумунәлери топлусу кими бахмаг олмаз; тәртибчи орта мектеби, шакирдлери јаш вә билик сәвијәсини, методика елминин мүасир тәләбләрини јахшы билән методист-алим сәриштәси илэ һәрәкәт етмишдир. О, китабын тәртибиндә гаршысына бир нечә мәгсәд гојмушдур: эсәр М. Мүшфигини сәнәт јолу, жардычылыгынын ичкишафы бәрәдә охучуда-шакирдә мүкәммәл тәсәвүр ојатмалыдыр; охучу шаирини мөвзү дәирәси бәрәдә ајдын мә'лумат газанмалыдыр; сәнәткәрини жардычылыгындаки орижиналлыгы габарыг нәзәрә чарпмалыдыр.

Тәртибчинини сөзләри илэ десәк, «хронологии гәјдәдә тәртиб олуған» бу китаб шаирини лирикасини «ше'рдән ше'рә изләмәјә», онун ичкишаф јолуну баша дүшмәјә ички верир. Ону да гејд етмәк ләзимдыр ки, китаба шаирини лирикасы үчүн сәчијәви ше'рләр дахил

едилмишдир. Мә'лумдур ки, М. Мүшфигини жардычылыгы 20-чи иләрини ичкини јарысына вэ 30-чу иләрә тәсадүф едир. һәмни иләрдә әдәбијатымызын гаршысында чох мүһүм вәзифәләр дурурду. М. Мүшфиг буну дујанлардан вэ бу вәзифәләрини јеринә јетирилмәсинә әмәл иши илэ, сәмәрәли, мәһсулдар жардычылыгы илэ чаваб верән сәнәткәрлардан иди. һәмни дәрә елэ бир чинди ичтиман-сијаси һадисә олманмышдыр ки, шаир она өз мүсәбәтини билдирмәсин. Јени һәјатлә ајаглашмаг, халга баглылыгы М. Мүшфиг лириксынын чөһәрини тәшкил едирди.

Бөјүк Октябр ингилабынын тәрәпинүмү, Совет һакимияјәти уғрунда мүбаризәнин тәсвири, шәрәфли, азәд әмәјә, әһмәтә чагырыш, һәјатини бүтүн сәһәләриндәки ингилаб, јениләшмә шаирини ичтиман-сијаси мөвзуда јаздыгы ше'рләр үчүн башлыча объект иди. Китаба дахил едилән «Халы», «Ишчи гыз», «26-лар», «Бәјаз чөлләр», «Әдәбијат пәгмәси», «Минкэчевир һасрәти», «Мәним бешиллијим» вә дикәр ше'рләр шаирини јени дөврүн тәләбләрини нечә баша дүшдүјүнү вэ өзүпәмәхсус сәнәт дили илэ нә чүр ифадә етдијини гијмәтләндирмәк бахымындан мараглыдыр.

Шаирини ичтиман-сијаси лирикасындан диггәтлә сечилиб китаба салынан ше'рләрин арасындаки мөвзу вә идеја јахшылыгы онларын мүгајисә едилмәсинә кениш ички верәчәкдир. Әмәјин тәрәпинүмүнә һәср едилән «Халы», «Ишчи гыз», «Бэхтијар» ше'рләринини идеја мөвзуну арасындаки ошарлыгларын ашкара чыхарылмасы бу эсәрлери шакирдлери даһа дәриндән баша дүшмәләринә сәбәб олачагдыр. Јахуд «26-лар», «Даш гартал» ше'рләрини мүгајисәли өјрәдилмәси ингилаб фәданләрини образларыны, көһнә дүјанын јарамазлыгларыны, мектебчиләрини дәриндән баша дүшмәләринә вэ бу эсәрләр бәрәдә мүстәгил фикир сөјләмәләринә шәрант јарадачагдыр.

Китаба шаирини ашиғанә-мәһәбәт мөвзусунда јаздыгы ше'рләрини дән дә нумунәләр дахил едилмишдир. Бу ше'рлери сечилмәси дә мүвәфәггијәтлидир: «Уладулар», «Сәһни күлүшләрини», «Сәһни көзләрини», «Јенә о баг олајды» вэ с. тәкчә М. Мүшфиг жардычылыгында дејил, Азербайжан совет поезијасында јүксәк бәдиә дәрәи илэ сечилән лирик эсәрләрдир. Шаирини лирик гәһрәманы көзәл мәһәви кејфијәтлери, һәссәринини тәминлији, характерини бүтөвлүјү илэ кәчләрини үчүн өрнәк олмага ләјигдир. Үмумијәтлә, М. Мүшфигини мәһәбәт мөвзусунда јаздыгы ше'рләр күчлү тәрбијәви әһәмијәтә малик сәнәт нумунәләриндир.

Китаба шаирини дәрәд поемасынын, бир мөһүм очерк вә бир мәнзум һағылынын дахил едилмәси дә тәгдирәләјигдир. Бу нумунәләр шаирини жардычылыгындаки чохчәһәтлији, әлванлыгы шакирдләрә баша салмаг бахымындан мүәллимин әлиндә фајдалы вәсигә олачагдыр.

Китаб мүстәгил мәһәдә баша дүшдүјүмүз «сечилмиш эсәрләр» дән чох дәрә вәсәтини хатырладыр. Ону әвәлпәдә тәртибчинини «Сәһни инсан, вәтәндаш шаир» башлыгы алтында вердији кичик, лакин мөһүм чох долғун олан материал шаирини һәјатынын вә жардычылыгынын ән сәчијәви чизкиләри бәрәдә шакирдләрә зәрури мә'лумат верәчәкдир. Бу материал тәһлил үсулуна көрә, дәрәликләри хатырладыр ки, бу да шакирдлери ондан асанлыгла фајдаланачагларына сәбәб олачагдыр.

Ајры-ајры ше'рләрдәки чәтин алашыла билән сөзләрини лүғәтини верилмәси эсәрини мәзијәтини артыран чәһәтләрдәндир.

Бизчә, К. һүсејноғлуни зөвглә, јүксәк сәриштәлиликлә тәртиб етдији бу китаб мүәллим вә шакирдләрә бәрәбәр, кениш охучу күтләси үчүн дә мүтәлиә мәнбәји олачагдыр.

«Азәрбајчан дили

дәрсләринин практик истигамәтинин гүвәтләндирилмәси»

Тәлим процесинин практик истигамәтинин гүвәтләндирмәк мұасир дәрси сәһижәләндирән башлыча тәләбләрден биридир. Бу, һәр шејден аввал, онз кәрә вачиб һесаһ едиләр ки, «шакирдләрнин шүүру биләрнин практик фәалијјәти нәтижәсиндә инкишаф едир» (Л. С. Выготски.)

Шакирдләрнин практик фәалијјәт дәрәсини вә елми дүниәкөрүшүнү кечириләндирилмәкдә Азәрбајчан дили дәрсләринин мұасир һәјәтлә коммунизәм гуручулуғунун бүкүнүк мәнзәрәси илә үзәи шәкилдә әләгә-ләндирилмәси мүнүм јер тутур.

Мәлумдур ки, дәрслә үәлимнин һәјәтлә әләгәләндирилмәси хүсусенлә әһәмијјәтләндир. Белә ки, бу принципни һәјәтә кечирилмәси илә 1) шакирдләрнин тәлимнә марағи јүксәтир; 2) практик материалларин һәјәт һадисәләриндән сечилмәси онлардә мұстәғил сурәтдә мүнәкимә јүрүтмәк бачарығнын формалашдыр.

Көрүндүјү ки, һәјәтлә әләгә принципни маһијјәт етибарилә дәрсли истигамәтинин гүвәтләндирилмәси принципни илә бир вәһдәт төшәк едир. Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијјинин нәшр етдији «Азәрбајчан дили дәрсләринин практик истигамәтинин гүвәтләндирилмәси» адлы методик мәктубдә (мүәллифин В. Гурбанов, редактору Ә. Әфәндиәдәдир) тәлимнин һәмнин ики принципни һәјәтә кечирмәк јоллары төвсијә олунмушдур. Методик мәктубдә гејд олунур ки, бәзи мүәллимләр дәрслә «иңгәријјәчилә» чох, практик бачарығлар ашыламаға исе аз вахт сәрф едиләр; һалбуки мөвзусундани асылы олмәјарағ, һәр дәрслә шифаһи вә јазылы чалышмалар, монологни вә диалогни нитгә, дүзкүн јазы вә әдәби тәләффүз

вәрдишләрни үзрә тәврешләрә јер верилмәлидир.

Мәктәб тәчрүбәси көстәрир ки, VII—VIII сифф шакирдләрнин јазыларында орфографик сәһәләрнин миғдары, IV—VI сиффләрлә мұтајисәдә даһа чох олур. Бунун гарышыны алмәг үчүн VII—VIII сиффләрдә сөз јарадычылығы үзрә тәврешләндирән, лүгәт орфографик ишләр дән јарадычылығы үзрә чалышмаларын вәрдији нмкәнләрдән истифадә олунмалыдыр.

Методик мәктубдә шакирдләрнин јазылы нитгинин инкишафы илә әләгәдәр фәлдахын әләгәдән истифадә етмәјин башлыча истигамәтләри һағғында мәлумат верилир, нүмунән методикасы төвсијә олунур. Гејд едилир ки, мұвафиг грамматик мөвзулардан сонра кичик һәчмән өјрәдичи нмлә, ифадә вә ииша јазылар апазмағ мөгсәдәујгүндур. Бурада мөвзуларын лингвистик характеринә ујкүн нмлә, ифадә вә ииша типләрни төвсијә едилмәси дә мүәллимләр үчүн марағлы ола биләр. Мәсәлән, көстәрилир ки, «Ара сөзләр» мөвзусундан сонра мүнәкимә характерли ииша јаздырмағ даһа әлвәришлидир, чүнки ара сөзләр, бир гәјдә оларағ, мүнәкимә мазмунлу јазылардә өзүнү көстәрир.

Методик мәктубдә дургу ишарәләринә анд дидактик блоklarдан ибарәт тәклиф олунан әјани вәсәнт нәзәри мәлуматы практик јолла өјрәтмәкдә әһәмијјәтли олмасы бәхымындан диғгәти чәлб едир. һәмни әјани нүмунәдә һәм сыхлашдырилмыш шәкилдә нәзәри мәлумат, һәм дә чүмә нүмунәләрни верилмишдир.

Мүәллиф хитаблардә, ара сөзләрлә, әләваләрдә, хүсусиләшмәләрдә вә с. дургу ишарәләринин өјрәдил-

мәк илә әләгәдәр мұгајисә пријо-күжән истифадәнин нмкәнларын-ләи лүгәт оларағ бәһе етмишдир. Мүәллифин фикринчә, о вә бу әһәмијјәтин шәхс вә ја ишарә бил-дирмәси о гәдәр дә практик әһәмиј-јәт кәсб етмир, лакин буларын мұб-гәдә вә ја тәјјин олмасы чүмләнни гәдә вә ја тәјјин олмасы чүмләнни дүзкүн охунмасында хүсусен прак-тик әһәмијјәтә маликдир. Елә буни кәрә дә вәсәнтдә белә бир гәјдәја итинад едилмәси төвсијә олунур: о вә бу өзүндән сонрақы сөзлә сөз бирләшмәси әмәлә кәтирирсә, демо-

ли, бурада веркүлә елтијач јохдур: сөз бирләшмәси әмәлә кәтирирсә, демәли, веркүлә ишарәси гојулмалы-дыр.

Һағғында бәһе етдијимиз методик мәктуб Азәрбајчан дили дәрсләринин практик истигамәтинин гүвәт-ләндирмәк ишиндә мүәллимләренин фәалијјәтинә, һеч шүбһәсиң, чох кешинш көмәк көстәрә биләчәк.

Елмира ҺӘСӘНОВА,

Һ. Зәрдаби адына КДПИ-нин мүәллими.

Хәбәрләр, мәлуматлар

БӨЈҮК СӘНӘТКАР, ВӘТӘНПӘРВӘР, ҺУМАНИСТ

А. П. Чеховун анадан олмасынын 125 иллијинә һәср едилмиш тәнтәнәли јығынчағ

Заман Антон Павлович Чеховун мисилсиз бәдни ирепини шөһрәтинин солдура билмәмишдир. Бөјүк рус јазычысынын анадан олмасы кү-күндән 125 ил кечмишдир, о исе әв-вәлки кими јенә дә мұасир дүниядә әи севимли мүәллифләрдән бири оларағ галыр. Бу хул онун әсәрлә-ри Совет Иттифағынын вә харнчи өлкәләрнин 92 халғынын дилиндә нәшр едилир. Диғгәтләјинг сөз у-тасынын һәјәт һәғиғәти илә ачы-лашмыш китаблары адамлары хе-јирхәһлыға, һуманизмә, јүксәк әлә-ләтә сәләјир. Аловлу вәтәнпәрвәр, вәтәндаш, даһи сәнәткар олан јазы-чы рус халғынын хошбәхт кәләчәји намини ишләмишдир.

Поетик емблеми Чеховун мәшһур «Гағажы»сы олан Москва Академик Бәдәје Театрында јанварын 29-дә кечирилмиш тәнтәнәли јығынчағ Ан-тон Павлович Чеховун хәтирәсинә ештирам әләмәти иди.

М. С. Горбачов, Һ. Ә. Әлијев, В. В. Гришин, В. И. Воронников, П. Н. Демичев, М. В. Зимјанин јолдаш-лар, партија, совет тәшкилатлары-нын, әмәк коллективләринин нүмә-јәндәләрни, әдәбијјат вә ииңәсәнәт хәдимләри јығынчағдә олмушлар.

Јығынчағы Умујиттифағ јубилеј комиссијасынын сәдрә, ССРИ Јазычылар Иттифағы идарә һејәти-нин биринчи катиби К. Марков ач-мышдыр. О демидир ки, дүнија миғјәслы чох бөјүк әдәби вә мәдә-ни ире Чеховун ады илә бағлыдыр. Тәсәдүфи дејилдир ки, рус јазычы-сынын јубилеји дүнианын бир чох өлкәсиндә гејд едилир.

ССРИ Елмләр Академијасы А. М. Горки адына Дүнија Әдәбијјаты Институтунун директору Г. Бердин-коп А. П. Чеховун һәјәт вә јарады-чылығы һағғында данышмышдыр.

Кечән илин 20—21 декабринда В. И. Ленин адына Гьармиза Әмәк Бајрагы орденли Азәрбајҗан Дөвләт Педагожи Институтунда республиканын али мәктәбләриндә Азәрбајҗан дилинин өјрәнилмәсинин тәкмилләшдирилмәси проблемләринә һәр олунмуш елми-методики конференс кечирилмишидир.

Конференсда али мәктәбләрин, Азәрбајҗан ССР ЕА Дилчилик Институтунун, Азәрбајҗан ЕТПЕИ-нин дилчи алимләр, еләчә дә Күрчүстан һәм Ермәнистан республикаларынын нумәндәләри иштирак етмишләр.

Конференсин пленар ичласыны кириш сөзү илә Азәрбајҗан ССР Али һәм Орта Ихтисас Тәһсил Мәдәрисинин Г. И. Әлијев ичмишидир. О республикамызда мәктәб ислаһатын һәјәтә кечирмәкдә бу конференсин мүһүм рол ойнајачагына үмид етдијини хусуси олараг гејд етмиш һәм конференсин гаршысында дуран мәгсәд һәм вәзифәләрдән әтрафлы сөһбәт ачмишидир.

Пленар ичласда В. И. Ленин адына АПИ-нин ректору, Азәрбајҗан ССР ЕА-нын мүхбир үзү, профессор А. Гурбанов «Республика али мәктәбләриндә Азәрбајҗан дилинин өјрәдилмәси вәзијәти һәм гаршыда дуран әсас вәзифәләр» мөвзусунда; Азәрбајҗан ССР ЕА Дилчилик Институтунун директору, академик М. Ширәлијев «Мүасир Азәрбајҗан дилчилијинин вәзијәти һәм гаршыда дуран вәзифәләр» мөвзусунда; С. М. Киров адына АДУ-нун кафедрә мүдирин, профессор Э. Абдуллајев «Чүмлә үзләринин өјрәдилмәсиндә морфолокија һәм синтаксисин әлгәһәси» мөвзусунда мәрузә охунмушлар.

Бундан сонра конференсин иши 4 бөлмәдә давам етмишидир. Мүасир Азәрбајҗан дили тәдрисинин тәкмилләшдирилмәси јоллары адлы биринчи бөлмәнин фәлијјәтинә Азәрбајҗан ССР ЕА-нын мүхбир үзү, профессор З. Будагова, С. М. Киров

адына АДУ-нун кафедрә мүдирин, профессор Ј. Сејидов јолдашлар рәһбәрлик етмишләр. Бөлмәдә проф. З. Будагова «Грамматик категорияларын тәдрисиндә мәна һәм форма мәсәләләринин изаһы», проф. А. Адлов «Фе'лийн мүрәккәб итәһәси формасы һәм онун тәдрисин», проф. Б. Әһмәдов «Лингвистик тәфәккүрүн ичкишафында проблем муһазирәнин ролу», проф. М. Гасымов «Тәдрис процесиндә терминләрин өјрәдилмәсинин әһмијјәти», проф. Э. Әфәндијев «Али мәктәбләрдә Азәрбајҗан дили үзрә ихтисас фәиләри тәдрисин тәкмилләшдирилмәсинин бәзи мәсәләләри», проф. һ. Балыјев «Морфолокија тәдрисиндә итг иссәләринин синтактик хусусијјәтләринин өјрәдилмәсинә дәир» еләчә дә филолокија әмләрини өјрәдилмәсиндә Э. Әлијев, М. Мәмширова, К. Гулијев, Ч. Чәфиров, Г. Багыров, И. Әһмәдов, М. Садыгов, М. Гиясбајли һәм башгалары Азәрбајҗан дилчилијини һәм бу дилин тәдрисини методикасына дәир мүхтәлиф мөвзүләрдә мәрузәләрдә чыхыш етмишләр. Умумијјәтлә, бөлмәдә 20 мәрузә мәрузә динләнилиб музакирә етилмишидир.

Дил һәм тарихи диалектолокија фәиләри тәдрисинин тәкмилләшдирилмәси јоллары адлы икинчи бөлмәнин ишинә С. М. Киров адына АДУ-нун профессору Т. һачыјев һәм В. И. Ленин адына АПИ-нин доцент А. һусејнов јолдашлар рәһбәрлик етмишләр. Бу бөлмәдә филолокија әмләри һәмизәләри Э. Агајевин, Шүкүровун, В. Әлијевин, И. Хуҗевин, В. Мәмәдовун, И. Мәмәдовун, Э. Гулијевин, С. Мәһдијеванын, Ш. Хәлиловун, Э. Әлизадәнин һәм башгаларынын проблемлә бағлы мүхтәлиф мөвзүләрдә мәрузәләри (16 мәрузә) динләнилишидир.

И. Зәрдаби адына КПИ-нин профессору Ш. Јусефли һәм С. М. Киров адына АДУ-нун доцент Э. Багыров јолдашларын рәһбәрлијини илә фә-

лијјәт көстөрән үчүнчү бөлмәдә — үслувијјәт, ихтисас курсу һәм ихтисас семинарлары тәдрисинин тәкмилләшдирилмәси јоллары бөлмәсиндә охунмуш «Үслуви синтаксисин тәдрисинә дәир» (проф. Ш. Јусефли), «Хусуси семинарларын тәдрисини кәфәлијјәтини јажышыландырмағ јоллары һәттидә» (дос. Г. Казымов), «Исми үслуви һәмкәиләринин өјрәдилмәси» (дос. Р. һәсәнов), «Лингвистик поэтикаја кириш курсунун тәдрисини принципләри» (дос. К. Вәлијев), «Дилчиликдә хусуси семинарларын тәдрисин методикасы» (А. Григорјан) һәм дәир мөвзүләрдә мәрузәләри дә (12 мәрузә) конференс иштиракчылары марағлә динләмиш һәм музакирәләрдә фәал иштирак етмишләр.

Дөрүнчү бөлмә али мәктәбләрин һазырығ шөбәләриндә һәм рус группарында Азәрбајҗан дили тәлиминин тәкмилләшдирилмәси проблемини үзрә фәалијјәт көстөрмишидир. Бөлмәдә В. И. Ленин адына АПИ-нин профессору һ. Балыјев һәм ССРИ-нин БД илијини адына ХДПИ-нин доцент К. Абдуллајев рәһбәрлик етмишләр. Бөлмәдә али мәктәб мұаллими һәм елми ишчиләрдән дос. Ј. Әфәндијевин «Али мәктәбин рус группарында Азәрбајҗан дили тәдрисинә дәир», дос. С. һусејнованын «Рус группарында тәләбәләрин Азәрбајҗан дили үзрә итг гүсурлары һәм онларын арадан галдырылмасы јоллары», дос. С. Рзајеванын «Азәрбајҗан дили дәреләриндә шифаһи итти ичкишаф етдирмәсин бәзи мәсәләләри», елми ишчи Э. Аббасовун «Рус мәктәбләри үчүн Азәрбајҗан дили фәнини үзрә кадр һазырығынын проблемләри» һәм с. мөвзүләрдә мәрузәләри (15 мәрузә) динләнилиб музакирә етилмишидир.

Конференсин ики күвлүк фәалијјәтинин јекунлашдырылмасы илә

әлағдар олараг али мәктәбләрдә Азәрбајҗан дилинә итг фәиләрин тәлим мөвзунуну һәм тәдрисин методларынын тәкмилләшдирмәк үчүн конкрет әмәли тәклифләр тәбул едилмишидир.

МӘКТӘБ ИСЛАҺАТЫНЫН ТӘЛӘБЛӘРИ БАХЫМИНДА...

1984-чү илин 25—26 декабринда Азәрбајҗан ССР Мәдриф Назирлијини һәм Азәрбајҗан ЕТПЕИ «Мәктәб ислаһаты бахымында үмумтәһсил мәктәбләриндә Азәрбајҗан дили тәлим мөвзунунун тәкмилләшдирилмәси мәсәләләринә дәир» һәзори-методик семинар-мүшавирә кечирилмишидир.

Семинар-мүшавирәни кириш сөзү илә Азәрбајҗан ССР мәдриф назирини К. И. Рәһимов јолдаш ачмишидир. О, хусуси олараг гејд етмишидир ки, һазырда халғ мәдрифин системиндә апарылан ислаһатин тәләбләри бахымында мәктәбләриндә Азәрбајҗан дили тәлиминин вәзијәтини јажышыландырмағ үчүн чилли һәм конкрет тәдбирләр көрүлүр. Бу тәдбирләрдә республикамызын дилчи алимләри дә јажыдан иштирак етмәлидирләр. Азәрбајҗан дилинин ичкишафы һәм онун мәктәбләриндә јүкәк сәвијјәдә тәдрисинә гејги көстөрмәк һәмимәзин борчудур.

Семинар-мүшавирәдә Азәрбајҗан ЕТПЕИ-нин шөбә мүдирин, педагожи елмәр доктору, проф. Э. Әфәндијев «Мәктәб ислаһаты бахымында Азәрбајҗан дили тәлим мөвзунунун тәкмилләшдирилмәси мәсәләләри» мөвзусунда мәрузә илә чыхыш етмишидир. О, бу мәрузәсиндә Азәрбајҗан дили програмы һәм дәрәҗиләринин сон 15 илә јениләндирилмәси һәм тәкмилләшдирилмәси сәһәсиндә көрүлүш ишләрини әтраф-

лы тәһминнән вермиш вә гаршыда дуран вәзифәләри кеннш шәрһ етмишлар.

Әсас мәрузадән сонра семинар иштиракчылары 20-дән артыг методист вә дилчи алимни, еләча дә тәдгигатчы мұәллимләрни әләвә мәрузаләрини дилләјиб мұзакирә етмишлар. Мұшавирәдә Азәрбајчан ССР ЕА Нәсимн адына Дилчилик Институтунун елми ишчиләриндән филолокија елмләрнә намизәдләри Ә. Садыгов «VII—VIII синифләрини Азәрбајчан дили дәрслијиндә лингвистик мәлуматларын дәгигләшдирилмәспнә даир», Ә. Мәммәдов вә И. Мәммәдов «Орта мәктәбдә орфоепик нормаларын өјрәдилмәспн мәсәләләри», Ф. Парәнчи «Мәнсубијјәт шәкилчиләрини тәдрисинә даир», А. Әлизадә «Кәмијјәт категоријасынн лингвистик маһијјәти вә онун тәлимдә нәзәрә алынмасы» мөвзуларында; педагожи елмләр доктору, проф. Б. Әһмәдов вә педагожи елмләр намизәди М. Нәсәнов «Садә чүмлә һаггында лингвистик мәлуматларын тәкмилләшдирилмәспн мәсәләләри» мөвзусунда; Азәрбајчан ММТИ-нин әмәкдашларындан филолокија елмләрнә намизәди Ә. Әлијев «Табели мүрәккәб чүмләләрини тәдрис системиннн тәкмилләшди-

рилмәспн мәсәләләринә даир», педагожи елмләр намизәди Ә. Рәһимова «Азәрбајчан дилиннн тәлиминдә интиг мәдәнијјәти мәсәләләри» мөвзуларында; Кировабад ДПИ-нин досенти, педагожи елмләр намизәди К. Багырова «Орфографијанын тәлиминдә техники васитәләрдән истифадәјә даир» мөвзусунда; В. И. Ленин адына АПИ-нин досенти, филолокија елмләрнә намизәди Г. Багыров «Грамматик форма вә мәнанын дәреликләрдә әкспн» мөвзусунда; Нахчыван ДПИ-нин мұәллимләриндән филолокија елмләрнә намизәди В. Әлијев «Орта мәктәбин Азәрбајчан дили курсунун тәлиминдә мәчәзлар системиннн тәдрисиндәки ујгунсузлуғун арадан галдырылмасы мәсәләләри», баш мұәллим С. Вәлијев «Мәктәб тәлиминдә синонимика анлајышы һаггында» мөвзуларында; тәдгигатчы мұәллимләрдәп Е. Магсудов (Бабәк рајону) вә Х. Вәлијева (Бакы) «Тәкмилләшдирилмиш дәреликләрнн бәзи гүсурларына даир» мөвзусунда вә с. мәрузә илә чыхыш етмишлар.

Семинар-мұшавирәнин ишниннн јекунлашдырмагла әләгәдар бир сыра конкрет әмәли тәклифләр гәбул едилмишдир.

З. ПОЛАДОВА.

Баш редактор: Зәһра ӘЛИЈЕВА.

Редактор: Ә. ӘФӘНДИЗАДӘ.

Редаксија һејәти: Ә. Абдуллајев, А. Бабајев, А. Гурбанов, Ә. Әлијев, Р. Абдуллајев, Ч. Әһмәдов, Ш. Микајылов, Б. Нәбијев, Ә. Рәһимова, А. Тәһмасиб.

Техники редактор вә корректор: Н. Мәммәдов.

Јырылмаға верилмиш: 10.01.85. Чала имзалаимыш: 30.04.85. Карыз форматы 70/108^{1/16} = 2.5 кағыз вәрәги. Кағыз тип. № 2. Шрифт дәсти: корпус. Јүксәк чап үсулу. 4.5 физикн чап вәрәги. 6.1 шәрти чап вәрәги. 6.1 мұәллиф вәрәги. ФГ 10884. Сифарыш 436. Тираж 14.101.

Редаксијанын үнәаны: 370000. Бакы шәһәри, Низамн күчәси, 58. Телефонлар: 93-13-45, 32-37-33.

Бакы шәһәри, Азәрбајчан КП МК-нын «Коммунист» нәшријаты.